

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ÜÇ MİRZALARIN(NOGAY, MAMAY, EDİGEY) ALTIN ORDA DEVLETİ İLE
RUS KNEZLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE ROLÜ VE TESİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Sultan DEMİRKESEN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kubilay ATİK

NEVŞEHİR- MAYIS 2022

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ÜÇ MİRZALARIN(NOGAY, MAMAY, EDİGEY) ALTIN ORDA DEVLETİ İLE
RUS KNEZLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE ROLÜ VE TESİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Sultan DEMİRKESEN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kubilay ATİK

NEVŞEHİR- MAYIS 2022

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Sultan DEMİRKESEN

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Üç Mirzaların (Nogay, Mamay, Edigey) Altın Orda Devleti İle Rus Knezlikleri Arasındaki İlişkilerde Rolü Ve Tesirleri” adlı Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Sultan DEMİRKESEN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kubilay ATİK

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Gürkan GÖKÇEK

KABUL VE ONAY

Kubilay ATİK danışmanlığında Sultan DEMİRKESEN tarafından hazırlanan “Üç Mirzaların (Nogay, Mamay, Edigey) Altın Orda Devleti İle Rus Knezlikleri Arasındaki İlişkilerde Rolü Ve Tesirleri” adlı bu çalışma, jürimiz Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

...../...../.....

JÜRİ

Danışman : Dr.Öğr Üyesi Kubilay ATİK

Üye : Prof. Dr. Nevzat TOPAL

Üye : Doç. Dr. Kürşat KOÇAK

İMZA

.....

.....

.....

ONAY

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve sayılı Kararı ile Onaylanmıştır.

...../...../.....

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

“Üç Mirzaların (Nogay, Mamay, Edigey) Altın Orda Devleti İle Rus Knezlikleri Arasındaki İlişkilerde Rolü Ve Tesirleri” adlı yüksek lisans tez çalışmasında Altın Orda Devletindeki üç devlet adamının hayatı incelenip, Altın Orda Devleti ile Rus Knezlikleri arasındaki ilişkilerdeki rolleri ve tesirleri açısından değerlendirilmiştir. Bu tez çalışmasında her türlü konuda tam desteğini aldığıım , değerli zamanını bana ayıran değerli danışman hocam Kubilay ATİK’e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez yazım sürecinde yanımda olan sevgili annem Meryem DEMİRKESEN’ e , babam Hüseyin DEMİRKESEN’ e ve her zaman beni motive eden değerli arkadaşım Altan YÜKERİ’ ye teşekkür ederim.

ÜÇ MİRZALARIN(NOGAY, MAMAY. EDİGEY)ALTIN ORDA DEVLETİ İLE RUS KNEZLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE ROLÜ VE TESİRLERİ

Sultan DEMİRKESEN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih

Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Ocak 2022

Danışman: Dr.Öğr.Üyesi Kubilay ATİK

ÖZET

Altın Orda Devleti Cengiz Kağan'ın oğlu Cuci'nin oğlu Sayın Batu Han tarafından Deşt-i Kıpçak coğrafyasında kurulmuş bir devlettir. Cuci babasından altı ay önce 1227 yılında ölünce Cengiz Kağan da ona ait toprakları torunu Sayın Batu Han'ın idaresine vermiştir. Sayın Batu Han Deşt-i Kıpçak seferinden sonra Cengiz Kağan'ın emriyle burada Altın busagalı Ak Orda'yı kurmuştur. Devletin ismi de bu sebeple Altın Orda şeklinde anılmaktadır. Ayrıca Batu Han Rus Knezliklerini de itaat altına almıştır Ruslar Altın Orda Devletinin vassalı olup Altın Orda Devletine vergi ödemeye başlamıştır. Rus Knezleri Altın Orda hanından yarlık almadan kendi knezlik tahtlarına çıkmıyorlardı. Ruslar yaklaşık 200 yıl boyunca Altın Orda egemenliğinde kalmıştır. Bu süreç içinde zaman zaman Altın Orda Devleti içinde sivriliş diğer devlet adamlarından ve hatta Altın Orda hanlarından daha güçlü bir konuma yükselen devlet adamları olmuştur. Bu devlet adamları Altın Orda- Rus ilişkilerini doğrudan kontrol altında tutma ve etkileme bulmuşlardır. Bu devlet adamlarından ilki Cuci Hanın torunu Emir Nogay'dır. Başlarda ordu komutanı olarak görev yapsa da zamanla gücü o denli artmıştır ki Altın Orda hanını tahta çıkarıp indirecek kadar güç sahibi olmuştur. Ardından Bulkak devrinde ortaya çıkan Kiyat kabilesinden Emir Mamay ise Canıbek Hanın damadı oluyordu. Emir Mamay'da tıpkı Emir Nogay gibi bir yükseliş yaşayıp o da Altın Orda tahtına tayin edebilecek duruma gelmiştir. Emir Mamay Altın Orda Devleti -Rus Knezlikleri açısından büyük önem arz eden meşhur

Kulikovskaya Savaşında da Altın Orda Devletinin ordu komutanı olarak bu tarihi muharebenin baş kahramanlarından birisiydi. Son devlet adamı ise Mangıt kabilesinden Emir Edigey'dir. Emir Edige'de diğer mirzalar gibi asker ve tümen komutanı idi. O da Altın Orda hanlarını tahta çıkarıp indirmeye muvaffak olmuştur. Altın Orda Devleti yönetimindeki kukla hanlar ve o kuklaları oynatan bu üç mirza zamanla Rus Knezliklerinin itaatsizliklerinin ve bağımsızlık emellerinin tek müsebbibi olacaktır. Bu tez çalışması bu konuyu değerlendirmek amacı ile yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda Devleti , Rus Knezlikleri, Emir Nogay, Emir Mamay, Emir Edige

**THE ROLE AND EFFECTS OF THE THREE MIRZAS (NOGAY, MAMAY.
EDIGEY) IN THE RELATIONS BETWEEN THE GOLDEN HORDE STATE AND
THE RUSSIAN PRINCIPALITIES**

Sultan DEMİRKESEN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of History, Graduate, January 2022

Supervisor: Dr. Kubilay ATİK

ABSTRACT

The Golden Horde State was established in the Dasht-i Qipchak geography by Batu Khan, the son of Jinggis Qaghan's son Jochi. When Jochi died in 1227, six months before his father, Jinggis Khan gave his lands to his grandson, Batu Khan. Batu Khan established the Golden Busaga Aq Orda here by the order of Jinggis Qaghan from the second Dasht-i Qipchak expedition. For this reason, the name of the state is known as the Golden Horde. In addition, Khan also subordinated the Russian Principalities. The Russians became vassals of the Golden Horde State and began to pay taxes to the Golden Horde state. The Russian Knezs could not ascend to the throne of their own principality without being favored by the Khan of the Golden Horde. The Russians remained under the rule of the Golden Horde for about 200 years. In this process, from time to time, there were statesmen who excelled in the Golden Horde State and rose to a stronger position than other statesmen and even the Khans. These statesmen established direct control and influence on the Golden Horde-Russian relations. The first of these statesmen was Emir Nogai, the grandson of Jochi Khan. Although he served as the army commander in the beginning, his time power increased so much that he had enough power to enthrone the Khan of the Golden Horde. Then, Emir Mamai from the Kiyat tribe that emerged during the Bulkak period became Janibek Khan's son-in-law. Just like Emir Nogai, Emir Mamai

also rose in power and became able to appoint him to the throne of the Golden Horde. Emir Mamai was one of the main heroes of this historical war as the army commander of the Golden Horde State in the famous battle of Kulikovskaya, which was of great importance for the Golden Horde State-Russian Principalities. The last statesman is Emir Edigei from the Mangut tribe. Like other mirzas, Emir Edige was a soldier and a division commander. He also succeeded in enthroning and overthrowing the Golden Horde Khans. The puppet khans under the rule of the Golden Horde State and these three mirzas that played those puppets would in time be the sole cause of the disobedience and independence ambitions of the Russian Principalities. This thesis was written with the aim of evaluating this subject.

Keywords: Golden Horde State, Russian Principalities, Emir Nogai, Emir Mamai, Emir Edige

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	
TEZ YAZIM KLAVUZUNA UYGUNLUK	
KABUL VE ONAY	
TEŞEKKÜR	
ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR VE SİMGELER	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI, YÜKSELİŞİ VE TARİH SAHNESİNDEN ÇEKİLİŞİ

1. Cengiz Kağan'ın Tarih Sahnesine Çıkışı.....	21
1.2. Cuci Ve Cuci Ulusu Meselesi	29
1.3. Batu (Sain / Sayın) Han Dönemi (1227-1256) ve Deşt-i Kıpçak Coğrafyasının Fethinin Tamamlanması	31
1.4. Sartak Han (1256) Ve Ulakçı Han (1256).....	36
1.5. Berke Han Dönemi (1256-1266)	37
1.6. Möngke Timur Dönemi (1266-1281)	38
1.7. Tuda Möngke Han Dönemi (1282-1287)	39
1.8. Tele Buga/Buka Han Dönemi (1287-1291)	40
1.9. Tokta Han Dönemi (1291-1313)	41
1.10. Özbek Han Dönemi (1313-1340)	44

1.11. Canibek Han Dönemi (1340-1357).....	47
1.12. Berdibek Han Dönemi (1357-1360)	49
1.13. Toktamış Han Dönemi (1379-1397):.....	50
1.14.Uluğ Muhammed Han Dönemi (1420, 1424-1438)	52
1.15.Ahmet Han Dönemi (1465-1481).....	54

İKİNCİ BÖLÜM

EMİR NOGAY, EMİR MAMAY, EMİR EDİGE'NİN BİYOGRAFİLERİ

2.1. Emir Nogay.....	57
2.2. Emir Mamay.....	66
2.3. Emir Edige	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇ MİRZALARIN ALTIN ORDA DEVLETİ VE RUS KNEZLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE ROLÜ VE TESİRLERİ

Üç Mirzaların Altın Orda Devleti Ve Rus Knezlikleri Arasındaki İlişkilerde Rolü Ve Tesirleri	79
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	97

KISALTMALAR VE SİMGELER

A.Ü.: Atatürk Üniversitesi

Bkz.(bkz.): Bakınız

Çev. (çev.): Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi Kurulu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi

s.: Sayfa Sayısı

GİRİŞ

Bu yüksek lisans tez çalışmasında tarih sahnesine kendine has bazı özellikleri ile damga vurmuş devletlerden Deşt-i Kıpçak coğrafyasında kurulmuş lakin etnik bakımdan Türk-Moğol Devleti olan Altın Orda Devleti tarihi üzerinde durulacaktır. Altın Orda Devletinin kendine has özellikleri üzerinde aşağıdaki sayfalarda muhakkak bahis olunacaktır. Kıpçak Türkleri batı kaynaklarında “Kuman” doğu kaynaklarında ise “Kıpçak “ tabiriyle anılmaktadır. Altın Orda Devleti ünlü Moğol hükümdarı Cengiz Kağan’ın kurduğu Moğol İmparatorluğunun bir parçasıdır. Cengiz Kağan’ın Börte Hatundan olma dört oğlu vardır. Bunlar sırasıyla Cuci, Ögedey, Çağatay ve Toluy’dur. Cengiz Kağan ölmeden önce geleneğe uygun olarak topraklarını evlatları arasında paylaştırmıştır. Büyük oğlu Cuci’ye ise İtil ırmağının doğusunu yurt olarak vermiştir. İkinci oğlu Ögedey Cengiz Kağan’ın yerine büyük hanlık tahtına geçmiş üçüncü oğlu olan Çağatay ise Maverünnehir bölgesini miras olarak almıştır. En küçük oğlu Toluy ise Moğolistan bölgesini almıştır. Bu evlatlara mirastan yalnız toprak değil sonraları kendi isimleriyle anılacak olan uluslarda miras kalmıştır. Ele alınan konu itibariyle kendisi ve ulusu ile yakından alakadar olunacak en büyük oğul Cuci’dir.

Birkaç satır yukarıda bahsedilen evreler pek çok devletin doğal olarak yaşadığı evrelerdir. Nitekim bu bahsedilen her evrenin (kuruluş, yükseliş, çöküş) kendi içinde bu evrelere iyi veya kötü yönde katkıda bulunan çeşitli aktörleri vardır. Bu yüksek lisans tezinde Altın Orda Devletinin birbirinden farklı evrelerinde devlet ve devletin dış ilişkileri açısından yapıcı/yıkıcı tesirler bırakmış üç şahıs üzerinde durulmuştur. Bu şahıslar kronolojik bir sırayla Nogay, Mamay, Edige (Edige Batır) Mirzalar¹/Emirlerdir². Tezin isminden de anlaşılacağı üzere bu üç lidere “Üç Mirzalar

¹ “Mirza” unvanı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mustafa Sabri Küçükkaşçı, Şehzade, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, 480

² Emir “unvanı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Abdülaziz Ed-Duri, Emir, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012 ,121

“demek tercih edilmiştir. Ayrıca Türkçe bir unvan olan “Bey”³ unvanı da sık sık tezde kullanılacaktır.

Üç Mirzalar hakkında araştırma yapılırken fark edildi ki bu devlet adamlarının isimlerinin başına aldıkları unvanlar dışında mensubu oldukları Moğol kabilelerinin isimleri getirilerek de kendilerinden bahsedilmiştir. Tezde ele alınacak ilk devlet adamı olan Nogay Bey Moğolların “Mangıt” kabilesindedir. Mangıt kabilesi Altın Orda içindeki güçlü kabilelerden biridir ayrıca bir diğer ismi ise “Nogay”dır. Bu isim de bizzat Nogay Beyden gelmektedir.⁴ İkinci devlet adamı Mamay Bey ise yine güçlü bir kabile olan Cengiz Kağan’ın da mensubu olduğu “Kiyat” kabilesindedir. Bu yüzden Kiyat Mamay Bey olarak da anılır. Son devlet adamı Edige (Edigey) Bey tıpkı Nogay Bey gibi Mangıt boyundandır ve Mangıt Edige Bey olarak da anılmıştır. Araştırma aşamasında şahısların isimlerindeki bu değişik adlandırmalarda dikkate alınıp titizlikle her bir adlandırma araştırılmıştır. Özellikle belirtmek gerekir ki bu üç şahsiyet araştırılırken, isimlerindeki bölgesel kullanıma göre ortaya çıkmış küçük değişikliklerde göz önünde bulundurulurken araştırma yapılmıştır. “Nogay Mirza” araştırılırken Nogay Mirza, Emir Nogay ve Nogay Bey diye üç farklı şekilde araştırılmıştır. “Mamay Mirza” araştırılırken Mamay Mirza, Emir Mamay, Mamay Bey ve Kiyat Mamay Bey şeklinde araştırılmıştır. En son lakin hayatı bakımından daha çalkantılı bir yaşam sürmüş diye bilinecek “Edige Mirza” ise Edige Mirza, Edigey Mirza, Edigü Mirza, Emir Edige, Emir Edigey, Emir Edigü ve Edige Bey olarak araştırılmıştır. Yine araştırılma yapılırken “Altın Orda” ve “Altın Ordu” isimleri üzerinde de durulmuştur. Her ne kadar bu iki kelime Altın Ordu Devletini kast edip birbirinden farklı şeyler ifade etmese de bazı eserler ya sadece birini kullanmış ya da ikisini birden kullanılmıştır. Bu sebeple araştırma yapılırken hem Altın Orda Devleti şeklinde hem de Altın Ordu Devleti şeklinde araştırılmıştır.

Üç mirzaların Yüksek Lisans Tez konusu olarak alınmasındaki en büyük pay Türk-İslam dünyasının önemli alimlerinden Rızaeddin Fahreddin’indir. Altın Orda Devleti

³ “Bey” unvanı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Orhan F. Köprülü, Bey, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı,1992 ,11

⁴ Dilek Ergönenç Akbaba, Nogay Adı Ve Nogayların Kökeni Üzerine, **Tehlikedeki Diller Dergisi** ,Cilt 2, Sayı 2 , 2013, 236.

tarihi ile ilgili genel bir literatür taraması yapılırken bu saygı değer şahsın “Altın Ordu Ve Kazan Hanları”⁵ isimli kitabına denk gelinmiştir. Kitap da dikkat nazarını çeken ve bu tez konusunun seçilmesine iten şey Rızaeddin Fahreddin’in üç mirzaların biyografilerini de tıpkı Altın Ordu Hanları gibi ayrı başlıklar altında vermeye layık görmesi oldu. Alim bunun sebebinin üç mirzaların da en az Altın Orda hanları kadar güçlü olması sebebiyle onlara da ayrı başlıklar verdiğini belirtmiş.⁶Bu sebeple bu tez Nogay, Mamay, Edige (Edigey) mirzaların hayatlarını, Altın Orda Devleti içerisinde buldukları konumu, yaptıkları siyasi manevraları, hanları gölgede bırakan güçlerini, bu güçlerini nasıl kazandıklarını ve bu güçle Altın Orda Devletinin ebedi düşmanı olan Rus Knezlikleri ile ilişkilerini ne yönde etkilediklerini incelemeyi amaçlamakta.

Tezin sahadaki kaynaklar açısından yeri ve önemine bakmak, tezin literatüre olan katkılarını anlamak için çok gerekli bir konudur. Her yeni çalışma konuya yeni bir şeyler katıp farklı bakış açıları kazandırdığı için literatür tahlili şarttır. Şart olmasının yanı sıra , genellikle okuyucu tarafından sıkıcı bulunan bu kısım okuyucuya konunun hangi kaynaklardan irdelenerek literatüre girdiği hakkında net bilgiler verir. Bu kısmın bir diğer özelliği de konu hakkında araştırma yapacak olan araştırmacılara ışık tutacak olmasıdır. Ele alacağımız kaynakları sıralayacak olursak ; Moğol kaynakları ,Altın Orda kaynakları, Rus kaynakları, Ermeni kaynakları, Fars kaynakları, Arap kaynakları, Nümizmatik kaynaklar, seyahatnameler, diğer kaynaklar.

Tez Altın Orda Devleti tarihi ile ilgili olduğu için Altın Orda Devletinin kuruluşunda katkısı olan Büyük Moğol İmparatorluğu hakkında yazılmış kaynaklara da bakmak daha mantıklı olacaktır. Literatürü Büyük Moğol İmparatorluğundan itibaren ele almak tablonun bütününe görmeye olanak sağlayacaktır. Altın Orda Devleti başlarda fiilen Büyük Moğol İmparatorluğuna bağlı olarak ortaya çıkmıştır. İlerleyen zamanlarda ise bağımsız hareket ederek müstakil bir devlet halini aldıktan sonra yollarını ayırdığı Büyük Moğol İmparatorluğundan siyasi ve sosyal anlamda etkilenmiştir ki bu su götürmez bir gerçektir. Bu nedenle Büyük Moğol

⁵ Bu eser Profesör Doktor İlyas Kemaloğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bakınız: Rızaeddin Fâkhreddin, **Altın Ordu ve Kazan hanları**, İlyas Kamalov (çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.

⁶ Fâhreddin, 20-21.

İmparatorluğu tarihi hakkında yazılan kaynakları da ele almak daha yerinde bir hareket olacaktır. Moğol kaynaklarını yukarıda sıralanan kaynakların hepsinden önce ele almak Altın Orda Devleti kurucularının Moğol asıllı olmalarıyla ilgilidir. Bir nevi doğuş noktası da denilebilir. Neredeyse çağ açıp çağ kapayan Moğollar hakkındaki yazılı kaynaklar konusunda ne yazık ki çeviri sıkıntısı yaşanmaktadır. Çok azı Türkçeye çevrilmiştir.

Moğol kaynaklarında ele alacağımız ilk kaynak ; “*Monngol – un niguça tobçıyan*” (*Moğolların gizli Tarihi*). Bu eser anonim bir ana kaynaktır. Büyük Moğol İmparatorluğunun kökeni ve o dönemdeki diğer Türkistan Moğol kabileleriyle olan ilişkileri edebi bir dil ile ele alınmıştır. Eserdeki tarihi olaylar Ögedey Kağan zamanına kadar getirilmiştir. Moğollar hakkında uzaktan yakından bilgi almak isteyen her araştırmacının mutlaka okuması gereken bir kitaptır. Eser çeviri olduğu halde mekân ve kişi isimleri Moğolca olduğu için üç aşağı beş yukarı bazı farklılıklar mevcuttur. İkinci ana kaynak olan “*Altan Tobçı*” bilgi anlamında *Moğolların Gizli Tarihi* ile örtüşmekte olan bilgiler vermektedir. *Altan Tobçı Moğolların Gizli Tarihi* kadar ünlü değildir ve günümüz okuyucuları arasından çok az insan bu ikinci eserin varlığından haberdardır. Ülkemizde *Altan Tobçı* Prof. Dr. Tuncer Gülensoy tarafından “*Bellekten*” dergisinde üç parça halinde 1974-1986-1987 yıllarında, Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.⁷ Buna ek olarak az sayıda da olsa Moğollar döneminde yazılan Çin kaynağında da Altın Orda’ya ve Deşt-i Kıpçak sahasına dair bilgiler bulunabilir.⁸

Moğolca kaynaklar ele alındığına göre Altın Orda dönemi kaynaklarına bakılmalıdır. Ele alınacak ilk eser Çağatayca yazılmış Ötemiş Hacı’nın “*Cengizname*” adlı eseridir. *Cengizname* 16. yüzyılda kaleme alınmış bir eserdir. Ele geçirilen en eski nüsha 16.yüzyıla aittir de denilebilir. Nasıl ki Moğolların ırkı hakkında genel olarak ortak bir yanlışa düşülüp Türk olduklarına inanılmışsa aynı şey *Cengizname*’nin bir Türk destanı olarak benimsenmesinde de yaşanmıştır.⁹ *Cengizname*’de dikkat çeken bir hususta Moğolların meşhur kadın kahramanı Alan-Kova Hatunun Cengiz Kağan’ın

⁷ Tuncer Gülensoy, Altan Topçı, Tuncer Gülensoy (çev), **Bellekten** :Ankara Cilt 51, Sayı 199 ,1987, 19.

⁸ Kubilay Atik, Çin Kaynaklarında Altın Ordu Hanlığı ve Cuçi Ulusu, **Crimean Historical Review**, Sayı 1 2016,8.

⁹ Erdoğan Altınkaynak, Cengizname Hakkında Bazı Değerlendirmeler, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi** , Cilt 7, Sayı 1,2007, 1.

atalarından biri değil de annesi olarak geçmesidir.¹⁰ Cengiz Kağanın annesinin Höelün İçün Olduğu su götürmez bir gerçektir.¹¹

Kaynaklar arasında bürokratik belgelerde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Moğollarda daha çok “Yarlık”¹² diye anılan hükümdarın buyruğu ve emri anlamına gelen belgeler ön plandadır.

Altın Ordu hükümdarları¹³ bu yarlıkları Rus Knezlerine (Rus Prensleri, Rus Hükümdarları), Rus Metropolitlerine (Rus din adamı)¹⁴ ve İtalyan tüccarlara vermişlerdir. Bu belgeler verilen kişilere Altın Orda Devleti sınırları içerisinde çeşitli ayrıcalıklar, muafiyetler ve izinler sağlamaktaydı. Bu belgenin alınması alan taraf için büyük yararlar sağladığından dolayı Rus Knezleri bu belgeyi alabilmek için birbirleriyle adeta bir yarış içindeydiler.¹⁵ Örneğin; Rus Knezleri tahta çıkabilmek için Altın Orda Hanından bu belgeyi temin etmek zorundaydılar. İş Büyük Knezlik yarlığına gelince knezler arası kavga ve kan dökmek kaçınılmaz olmuştur. Olaya Metropoller açısından bakmak daha ilginçtir. Altın Orda Hanlarından aldıkları yarlıklar sayesinde muafiyetler hiç kuşkusuz batı Avrupa’daki meslektaşlarının kral, arşidük, kont ve benzerlerinden göremeyecekleri derecede idi. Bu durumun sebebi kuşkusuz Cengiz Kağan’ın dinlere bakış açısının kendinden sonraki nesillere aktarılmış olmasıdır. Sırf bu bakış açısıyla bakıldığında bile yarlıkların Altın Orda Devletini anlamak açısından ne denli önemli olduğu ve ne tür noktalara ışık tutabileceği idrak edilmektedir.

¹⁰ Altınkaynak, 2.

¹¹ Abraham Constantın Mouradgea D’ohsson, **Moğol tarihi**, Ekrem Kalan (Çev), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014, 35.

¹² İlyas Kamalov, Yarlık, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 43, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2013, 334.

¹³ Altın Orda devletinde sadece Hanlar değil bir hükümdar eşi olan Taydula Hatun’da Rus Metropolitlerine yarlık vermiştir. Taydula Hatun Altın Orda Han’ı Özbek Han’ın eşlerinden en gözdesidir ayrıntılı bilgi için; Kamalov İlyas, Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda’nın Rusya’ya Etkileri (Altın Orda Devleti’nin Yıkılışı Ve Çarlık Rusya’sının Kuruluş Sürecinde), Doktora Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2008, 126.

¹⁴ Hıristiyan Ortodoks kilisesinde Patrikten sonra en yetkili din görevlisi ayrıca bulunduğu bölgenin en yetkili din adamıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız :Nahide Şimşir, **Rus devleti tarihi: XVI.-XX. yüzyıllar** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010, 37.

¹⁵ Rus Knezlerinin kanlı yarışlarını anlatan Özbek Han döneminden bir örneğe göz atmak için bakınız; Fâhreddin, Altın Ordu Ve Kazan Hanları, 53.

İtalyan tüccarlara verilen yarlıklar ise az da olsa Altın Orda' da ticari yaşamın bir çehresini araştırmacılara çizmektedir. Yarlıkların yanında Han ve devlet adamlarının Knezlere gönderdikleri mektuplarda unutulmamalıdır.¹⁶ Ne yazık ki bu yarlıkların ve mektupların çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Altın Ordu devleti bünyesinde yazılmış kaynaklar bunlardır.

Altın Orda Devleti tarihinin bir başka yüzünü de muhakkak ki sınır komşuları olan Ruslar çizmiştir. Ruslar Moğolların Deşt-i Kıpçak bozkırlarına gelmelerinden itibaren Moğol, Türk-Tatar unsurunu adeta göz hapsine almıştır. Her şeyi kendi bakış açlarından olsa da kiliselerinde tuttıkları yıllıklara/vakayinamelere yazmışlardır. Tabi ki yazma işini de Hristiyan din adamları üstlenmiştir. Bu yıllıklara Ruslar tarafından verilen isim "Letopis" idi. Letopis adını verdikleri bu belgelerin yazarları Ortodoks rahipler olduğu için belgelerin ne denli tutarlı oldukları tartışılmaz bir netliktedir. Yine de bu belgeler bazı konuların ana hatlarını doğru vermekte ve Rusların gözündeki Moğol-Tatar unsurunu anlatmaya kâfi gelmektedir.

Letopisler Rusların tarih yazıcılığının ilk örneğidir. Letopislerin tarihi Rusların ilk devletleri olan Kiyef (Kiev) Rus Devletine dayanmaktadır. Vakayiname şeklinde ele alınan bu eserler haliyle "Hikayeci ve Nakilci" bir üslup ile kaleme alınmıştır.¹⁷ Yazarların Hristiyan din adamları olmaları sebebiyle bu eserlerdeki Türk-Tatar ya da Moğol-Türk izlenimlerinin çok hoşgörülü olduğu ima dahi edilemez. Hiçbir millet kendi topraklarını işgal etmek için gelmiş bir orduya ve onun askerlerine kurtarıcı gözüyle bakıp misafirperver tavırlar sergilemez. Yukarıda da bahsedildiği üzere letopisler yanlı bir yaklaşımla yazılmış olsa da olayların ana hatları doğruluğunu korumaktadır. Letopisler incelenirken bu durum kesinlikle göz önünde bulundurulmalıdır. Muhakkak ki letopisler Altın Orda Devleti araştırmacılarının incelemesi gereken eserlerdir. Belli bir kısmı Türkçeye çevrilmiştir. Rus din adamları tarafından kaleme alınmış letopisler şunlardır;

¹⁶ Edigey Mirza'nın Birinci Vasiliy'e gönderdiği mektup için bakınız; İKamalov, **Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı Ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)**, 113.

¹⁷ Nahide Şimşir, XVIII. Yüzyılda Rus Tarih Yazımında Alman Bilim Adamlarının Tesir ve Yorumları, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi** , Cilt 6, Sayı 5, 2019, 90.

- 1- Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey (Rus Yıllıkları Küllüyatı) : IX. ve XIII. Yüzyıllar arasında Rusların tarih sahnesine çıkışı, Moğolların Rus bozkırlarına gelişi, Altın Orda Devletinin kuruluşu ve Rus knezlikleri -Altın Orda Devleti ilişkileri Hristiyan din adamlarının gözünden anlatılmıştır.
- 2- Voskresenskaya Letopis: 1075- 1541 yılları arasında yaşanan olaylar kaleme alınmıştır. 1793-1794 yılları arasında yayınlanınca Rus yıllıkları külliyatına eklenmiştir.
- 3- Tverskaya Letopis: Tarihler 1534 yılını gösterdiğinde kaleme alınmış, dünyanın oluşumundan 1499 yılına kadarki olayları ihtiva etmektedir.
- 4- Rogojky Letopis: 15. Yüzyılda yazılmıştır. Tver Knezliği hakkında değerli bilgiler vermektedir. Bu eserde dünyanın oluşumundan itibaren yaşanan olaylardan başlamaktadır. Dünyanın oluşumundan başlayıp 1412 yılına kadar olan olayları içermektedir.
- 5- Ermolinskaya Letopis: IV. Yüzyılda dönemin önemli müteahhidi Ermolin'in isteği üzerine kaleme alınmıştır.852-1533 yılları arasında vuku bulan olayları içermektedir.
- 6- Tipografskaya Letopis: Eser 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında kaleme alınmıştır. Yine dünyanın oluşumundan başlamış 1497 yılına kadar olan olayları kaleme almıştır.¹⁸
- 7- İpatyevskaya Letopis: Povesti Vremennh Let 'den sonra en kadim letopisdir. Dünyanın yaratılışından 1292 yılına kadar yaşanan olayları ihtiva etmektedir.
- 8- Lavrentlevskaya Letopis: Büyük Suzdal ve Moskova Knezi Dimitry Konstantinoviç'in isteği üzerine yazılmıştır. Başlangıçtan yazıldığı yıl olan 1377 yılına kadar yaşanmış olayları içermektedir.
- 9- Novgorodskiye Letopis: Rusya'nın hem siyasi hem kültürel hayatında büyük rolü olan Novgorod letopisi ile de Rus kroniklerinin en mühimlerinden birisidir. Yazıldığı tarih IVI. Yüzyılın sonlarına denk gelmektedir.

¹⁸ Mualla Uydu Yücel, **Altın Orda Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, 2010, 8.

10- Nikonovskaya Letopis: Dünyanın yaradılışından 1599 yılına kadar olan olayları anlatmaktadır. Yazıldığı dönemde ise tarihler XVI. yüzyılın ikinci yarısını göstermekteydi.

11- Kazanskaya İstoriya (Kazan Tarihi): Eser XVI. yüzyılda kaleme alınmıştır. En tanınmış ve önemli Rus kaynaklarından birisidir. Hikayeci tarih yazıcılığının örneklerindedir. Rusların Kazan Hanlığını ele geçirmeleri, Altın Orda Devletinin fiili olarak yıkılması ve genel anlamda da Tatar-Rus ilişkileri konu alınmıştır. Saha araştırmacıları eser hakkında gerçeği ihtiva etmediği hususunda hem fikirdir o yüzden dikkatli kullanılmalıdır.¹⁹

Altın Orda Devletinin tarihini ihtiva eden Rus kaynakları ele alındığına göre şimdi de Arap kaynakları ele alınabilir. Her ne kadar Arapça konuşulan coğrafyalar sınır komşusu olmasalar da Arapça kaynaklar da Altın Orda Tarihi açısından önemlidir. Birkaç satır önce Arapça konuşulan coğrafyalarla sınır komşusu olmamasından bahsedildi buna rağmen Altın Orda Hanı Berke'nin İslam dinini kabul etmesi ardından Özbek Hanın İslamiyet'i devletin resmi dini ilan etmesiyle Memlük Devleti²⁰ ile yakınlaşma başlamıştır. Hatta Altın Orda Devleti ile Memlük Devleti arasında yönetici zümrelerin çocukları arasında izdivaç tesis edilerek akrabalık bağı kurulmaya çalışılmıştır. Üçüncü ve diğer iki seçeneği de içine alan sebep siyasi müttefikliktir. Bu müttefiklik başka bir Moğol Devleti olan İlhan Devleti ile savaşabilmek için Altın Orda Hanları ve Mısır Memlük Sultanları arasında yapılmıştır. Haliyle Arap kaynaklarında Altın Orda Devletinin adı anılmaya başlanmıştır. Altın Orda Devletinden bahis olunan Arap kaynaklarını yazan Arap müellifler ;

1- İbnü'l-Esir: Müellif günümüz Cizre şehri sınırları içerisinde 1161 yılında doğmuştur. Doğduğu coğrafya olan Mezopotamya coğrafyası o dönemde çok karışık bir durumdaydı siyasi bir birlik sağlanamamaktaydı (XI. ve XII yüz). İçerdiği otorite boşluğunun yanında dışta da Haçlı ve Moğol tehdidi vardı.²¹

¹⁹ Yücel, 9.

²⁰ Burada önce Abbasi Devleti ve sonrasında Mısır Memlük Devleti kast edilmektedir.

²¹ Yusuf Büyükyılmaz, İbn'ü-l Esir (555-630/1161-1233): Hayatı, Eserleri Ve Tarihçiliği ,Yüksek Lisans, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı ,İslam Tarihi Bilim Dalı, 2020, 7.

Müellifin “El -Kamil” adlı eseri meşhurdur. Moğolların istilasından, Altın Orda Devletinden ve Kıpçaklardan eserde bahsedilmektedir.²²

- 2- İbnü'l-‘Abduzzahir: Müellif Altın Orda- Memlûk yakınlaşması sırasında katiplik görevini üstlenmekteydi. Bu sebeple olayları bizzat kendi gözüyle yaşamış tüm noktalarıyla eserinde ele almıştır.
- 3- İbn Vasili Hamevi: “ Müferricu’l Kurub “ adlı kaynağın müellifidir. Eserinde genellikle İbnü'l- Abduzzahir’ın bahis ettiklerinden bahsetmektedir.
- 4- Rüknüddin Baybars: Asker kökenli bir devlet adamıdır. El- Melik en Nasir’in üçüncü kez tahta çıktığı vakit naiplik görevini üstlenmiştir. Altın Orda Devleti ve Rus Knezlikleri arasındaki ilişkilerden kayda değer bilgiler vermiştir.²³
- 5- Nüveyri: Nihayetu’l Ereb fi Fununi’l- Edep adlı ansiklopedik eserin yazarıdır. Eserde Altın Orda-Rus münasebetlerinden bahsedilmektedir. Eser türü bakımından Memlûkler döneminin üç önemli ansiklopedisinden biridir.²⁴ Nüveyri Ansiklopedisini beş bölüme ayırmıştır.²⁵ Moğolları ise tarihe ayırdığı beşinci bölümün beşinci kısmında anlatmıştır.²⁶
- 6- Alemeddin Birzali: Tarih-i Birzali adlı eseri telif etmiştir. Altın Orda-Rus ve İlhan -Altın Orda çekişmelerinden bahsetmiştir.
- 7- Ez-Zehebi: Müellif “Tarih’ul İslam” isimli eseri telif etmiştir. Eserde olaylar 1300 yılına kadar getirilmektedir.²⁷
- 8- El-Ömeri: Memlûk dönemi üç önemli ansiklopedi yazarından biride Ömeri’dir.²⁸ Eserinde Altın Orda ticari hayatı ile ilgili faydalı bilgiler sunmaktadır.
- 9- El- Ayni: Müellif İkdu’l Cuman adlı eseri yazmıştır. Eserde olaylar 1446 tarihine kadar getirilmektedir.
- 10- İbn Kesir: Müellifimiz “Bidaye ve’n- Nihaye adlı kitabı kaleme almıştır. Kitaptaki olaylar 1357 yılına kadar getirildiği için Altın Orda tarihi açısından

²² Yücel, 10.

²³ Yücel, 10.

²⁴ Hakan Can, İslâm Dünyasında Ansiklopedik Eser Yazımı Nüveyrî ve Ömerî Örneği, **Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** Cilt 1, Sayı 11 2018: 361.

²⁵ Nüveyri bölüm yerine “Fen” kelimesini tercih etmiştir.

²⁶ Can, 367.

²⁷ Yücel,10.

²⁸ Can, 361.

önem arz etmektedir.²⁹ İbn Kesir Bidaye ve'n – Nihaye eserini genel anlamda iki kısma ayrılmaktadır. “Bidaye” kısmı kapsamlı bir İslam tarihi içerir yani geçmiş olayları içermektedir. İkinci kısım olan “Nihaye” kısmında ise Ahiretten ve ahir zaman olaylarından bahsedilmektedir yani ikinci kısımda geleceğe yönelik olaylar ele alınmıştır.³⁰

Altın Orda hakkında bahseden Arapça kaynaklar bu şekildedir. Şimdi ise Altın Orda Devletinden bahseden Farsça kaynaklara göz atmak gerekmektedir. Altın Orda tarihini ele alan Farsça kaynakların ortaya çıkış sebebi bir başka Moğol Devleti olan ve soyu tıpkı Altın Orda Devleti gibi büyük Moğol İmparatorluğuna dayanan İlhan Devletidir. İlhan Devleti İran’da kurulmuştur. Başşehri Tebriz olan bu devlet Altın Orda Devleti ile hem akrabalık hem de komşuluk ilişkilerine sahiptir. Sonrasında Altın Orda ve İlhan Devleti bazı sebeplerden ötürü birbirine düşman olup savaş meydanında karşılaşmaya başlamıştır. Bu noktada da bu iki devlet o dönemin müelliflerinin dikkat nazarını çekmiştir ve müellifler bu devletleri eserlerine konu edinmişlerdir. O dönemde Moğollar tüm dünyanın dikkatini üzerine çekmişti ama şu anki konu itibariyle müelliflerden bahsedildi. İlhan Devleti yıkıldıktan sonra bölgede kurulan Celayirliler, Çobanlılar ardından da Timurlu devleti tarih yazımını desteklemiş ve kendi tarihlerinin yanında dünya tarihini de için alacak tarih kitapları yazdırmışlardır. Bu kitapların geniş içeriği nedeniyle ya da yer yer Altın Orda Devleti ile girdikleri münasebetleri sebebiyle Altın Orda Devletinden bahsedilmiştir. Altın Orda Devletinden bahseden müellifler ve Farsça eserleri;

1- Ala’u’d-din Ata melik el-Cüveyni: 623 senesinde Cüveyn’in Azadvar sınırları içerisinde doğmuştur. Müellifin lakabının nereden geldiğini tahmin etmek çok da güç değildir. Cüveyni müellifliğinin yanı sıra İlhanlar devrinin önemli devlet adamlarından biridir. Kendisinden önceki üç kuşak ataları da bürokrat olup yaşadıkları dönemlerin ünlü simalarındandır. Cüveyni’nin babası önce Harzemşahlar sonra da Moğollar bünyesinde devletin önemli idari

²⁹ Yücel, 11.

³⁰ Kadir Paksoy, İbn Kesir’in Hayatı, Eserleri Ve Hadis İlmindeki Yeri ,Doktora Tezi, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, 1999, 143.

görevlerinde bulunmuştur. Ala'ü'd-din Ata Melik el-Cüveyni'nin kardeşi Şemsettin Cüveyni ise İlhan vezirlerindedir. Cüveyni babasının yetiştiği çevre sebebiyle çok parlak bir eğitim almıştır. Kariyerine dönemin Moğol çevresinin ünlü simalarından devlet adamı ve idareci Argun'un yanında katiplik yaparak başlamıştır. Ardından ölümüne kadar Irak- Arap ve Hüzistan'ı Moğollar adına yönetti.³¹ Cüveyni'yi dünyaca tanınır kılan meşhur eseri ise "Tarih-i Cihanguşa" idi. Bu eserin önemi Cüveyni'nin eserinde yazdığı olaylara bizzat tanık olmuş ve birçoğunun da içinde rol oynamış olmasıdır. Bu yönüyle eser tam bir ana kaynaktır. Eserde Moğol Devleti ve İlhan Devleti hakkında çok önemli bilgiler mevcuttur. Mürsel Öztürk tarafından da dilimize çevrilmiştir.³² Moğol ve İlhanlar denildiğinde akla gelen meşhur iki ana kaynaktan birisidir. İkincisi ise Reşidüddin'in Cami'üt Tevarih'idir.

- 2- Reşidüddin Fazlullah el-Hemedani: Asıl Mesleği doktorluktur. Müellif aynı zamanda İlhan Devletinde maliye vezirliği yapmıştır. 1247 veya 1248'de Hemedan'da doğmuş Yahudi asıllı bir ailenin çocuğudur. Orta yaşlı sayılabilecek bir yaşta ailesinden birkaç kişi ile kendi gönül rızasıyla İslam dinini kabul etmiştir. Abaka Han devrinde maliye vezirliği görevine atanmıştır. Abaka Han, Argun Han, Gazan Han ve Ölceytü Han döneminde bu görevini sürdürmüştür.³³

Ebu Said Han döneminde görevinde kalsa da çok geçmeden Ebu Said'den önceki han olan Ölceytü Han'ı öldürmek suçu ile yargılanmıştır. Müdafası pek inandırıcı bulunmamış olsa gerek ki oğlu İzzeddin İbrahim ile beraber 18 Haziran 1318 tarihinde idam edilmiştir.³⁴ Reşidüddin Fazlullah'ı ise ölümsüz kılan eserlerinin başında Cami-ut-Tevarih gelmektedir. Reşidüddin de kendinden önceki tarihçiler gibi eserindeki konuları dünyanın başlangıcından itibaren yazma geleneğini sürdürmüştür. Eserini yazmaya Gazan Han devrinde başlamış ve Ölceytü Han devrinde ise bitirmiştir.³⁵ Eser iki ciltten

³¹ Orhan Bilgin, Cüveyni Ata Melik, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1993, 141.

³² Bilgin, 142.

³³ Harun Draman, İlhanlı Devleti Veziri Reşidüddin Fazlullah Hemedani (1248-1318)'nin Tarım Bilimleri Tarihi Açısından Önemi, **Sosyoloji Dergisi** Cilt 2, Sayı 15, 2007, 104.

³⁴ Draman, 105.

³⁵ Draman, 107.

oluşmaktadır. Birinci cilt Moğol ve Türk tarihine ayrılmıştır. İkinci cilt ise konu alınan milletler bakımından daha kalabalıktır. Frenk, İslam, Çin, Hint ve İsrail tarihine bölünmüştür.³⁶

3- Şebankare'i: 1298_yılında Batı İran da bulunan Şebankare sınırları içerisinde dünyaya geldi. Kariyerine bilinenin aksine tarihçi olarak değil de şair olarak başlamıştır. İlhan hükümdarı Ebu Said'in saray şairlerindedir.³⁷ Ayrıca yukarıda bahsi geçen İlhanların ünlü veziri Reşidüddin Fazlullah'ın oğlu vezir Hace Gıyasu'd-din Muhammed'in de meddahlığını yapmıştır. 1358 yılında vefat ettiği düşünülmektedir.³⁸ Kendisini sonraki nesillere tarihçi olarak tanıtan ilk ve tek eseri "Mecma'u'l- Ensab"dır. Yazmaya 1332-33 yılı gibi başlamış 1335-36 yılı gibi bitirmiştir. Öncelikle eserini Hz. Adem'den itibaren başlatmıştır. Olayları Moğollar devrine kadar getirmiştir. Eseri vezir Gıyasu'd-din Muhammed'e itafen kaleme aldığı için vezire vermiştir. Vezirinde eseri planlandığı üzere hükümdar Ebu Said'e sunması gerekiyordu lakin Sultan ölüp vezirin evi de yağmalanınca eser kayboldu. Bu yüzden müellif eserini birkaç yıl sonra yeniden kaleme almıştır. Araştırmacılar açısından olayın iyi yanı müellifin bu kez eserindeki konuları Ebu Said dönemine kadar getirmesi olmuştur.³⁹

4- Fahru'd-din ebu Süleyman Davud b. Tacu'd-din ebu'l Fazl: Müellif genelde bu uzun ismiyle değil de "Fahr Benaketi" ya da sadece "Benaketi" olarak bilinmektedir. İlhan sarayında Gazan ve Ölceytü Hanlar zamanında sarayda edip ile. Şair olarak bulunmuştur. Gazan Han döneminde ise "Meliku's-şuera" unvanını almıştır. Müellifin eseri "Ravzatu uli'l-elbab fi Marifet'it tevarih ve'l ensab"dır. İlim çevrelerince müellifin kendi ismi gibi eserinin ismi de uzun bulunmuş olacak ki eser "Tarih-i Benaketi" olarak anılmaktadır. Eser kendinden öncekiler gibi insan oğlunun atası Hz. Adem'den başlatılmıştır.

³⁶ Draman, 108.

³⁷ Zühra Serap Birtane, Muhammed B. Ali B. Muhammed-i Şebankarei Ve Mecma'u'l-Ensab Adlı Eseri Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Duğu Dilleri Ve Edebiyatları, Fars Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2020, 8.

³⁸ Birtane, 9.

³⁹ Birtane, 12.

Olaylar Ebu Said'in saltanatının başında son bulmaktadır. Eser dokuz kısımdan oluşmaktadır. Dokuzuncu kısım ise İlhan hükümdarı Ebu Said devrine kadar Moğolların yaşadığı olayları içermektedir. İlim çevrelerince ortak bir görüş olarak eserin Camiu't-tevarih'in gölgesinde kaldığı düşünülse de eserin müellifi Benakati İlhan saray erkanından birisi olduğu için esere kendi görüp bildiği olayları da eklemiştir. Bu yönüyle eser az da olsa Camiu't-tevarih'in gölgesinden çıkmaktadır. Ayrıca eserdeki tarihlerde maddi hata yok denecek kadar azdır.⁴⁰

- 5- Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini: Müellif İlhan devrinin son tarihçisi olarak bilinmektedir. Eseri kendinden önceki yazılan eserlerin bir özeti maiyetindedir özellikle Camiu't-Tevarih'ten esinlenmiştir.⁴¹Eserde İslamiyet sonrası İran coğrafyasında kurulan devletlerin tarihi ve İran coğrafyasında kurulan Türk-Moğol devletlerin tarihi konu edinilmiştir. Bunlara ek olarak İran şehirlerindeki sosyoekonomik hayata ve dönemin ünlü kişilerinin biyografilerine yer vererek eserini renklendirmiştir.⁴²
- 6- Hafız-i Ebru: Timurlu dönemi tarihçilerindendir.⁴³ Zeyl-i Camiü't- Tevarih-i Reşidi adlı eserinde İlhan Devletinin son dönemindeki hanlar olan Ölceytü Han ve Ebu Said Bahadır Han dönemleri hakkında bilgi vermiştir.⁴⁴ Müellif bunun haricinde İlhan Devletinin yıkılış dönemi taht mücadelelerinden de bahsetmiştir. Hafız-ı Ebru'dan bu eseri yazmasını Timurlu hükümdarı Şahrüh istemiştir.⁴⁵
- 7- Mirhand: "Ravzatü'ş- şafa'fi siret'l-enbiya' ve'l-mülük ve'l hulefa" adlı yedi ciltlik bir tarih kitabı yazmıştır. Kitap Hz. Ademden itibaren olan tarihi kapsar. Kitabın beşinci cildi Moğollara ayırmıştır.⁴⁶

⁴⁰ Cem Tuysuz, "İlanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar), Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2004, 8,

⁴¹ Mustafa Demir, İslam Ortaçağ'ında İran Tarih Yazıcılığı, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 34 ,2007,266.

⁴² Demir, 267.

⁴³ Abdulcelil Işık, "Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt Tevarih-i Reşidi'sinde Olcaytu Ve Ebu Sa'id Dönemlerine Dair Kayıtlar,Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012, 3

⁴⁴ Işık, 8.

⁴⁵ Işık, 9.

⁴⁶ İsmail Aka, Mirhand, **İslam Ansiklopedisi** , Cilt 30,İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2005, 156.

- 8- Handmir: Müellif yukarıda adını zikrettiğimiz Mirhand'ın kızıdır. Eğitimini dedesinin yanında tamamlamıştır. Önce Timurlular ardından Şeybaniler en sonda Babür devletinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Babürlü hükümdarı Babür'ün çok büyük iltifatına mazhar olmuştur. Müellif eş-dost ziyaretine gider gibi tabi olduğu bu ülkelerin ardından birçok eser yazmıştır. Önce İran'da ardından da Hindistan topraklarında yaşayan Handmir birçok devletin İran'ı işgal ettiğine kendi gözleriyle tanıklık etmiştir.⁴⁷ Yazdığı eserlerinden "Habübü's-siyer fi Ahbari Efradi'i Beşer" adlı eseri konusu tarih olan bir eserdir. Eser üç ciltten oluşmaktadır. Dünyanın yaratılışından Safevi hükümdarı Şah İsmail'in ölümüne kadar yaşanan olayları ele almaktadır. Müellif eserini yazarken dedesi Mirhand ve ünlü İlhan veziri Reşüdidin Fazlullah'ın eserlerini örnek almıştır. Tıpkı onlar gibi kronolojik tarih değil de devletler tarihi olarak yazmıştır.⁴⁸
- 9- Semerkandi: Müellif 816 yılında Herat şehrinde hayata gözlerini açtı. Babası Timurlu hükümdarı Şahruh'un saray imamı ve ordu kadısı idi ilk eğitimini babasından aldı. Küçük yaştaki ilmi zekası Şahruh'un dikkatini çekmiş olacak ki sarayda daimi olarak kalma izni verildi. Başka bir olay neticesinde de kendisine maaş bağlandı. Ölümüne kadar da Herat şehrindeki Şahruh hankahının şeyhliği görevini üstlendi.⁴⁹ Müellifin eseri "Mahla'u's-sa'deyn ve Mecmmau'l- Bahreyn" Altın Orda Devletinin altın çağı olarak nitelendirilen "Özbek Han dönemi" ve hemen ardından gelen "Canibek Han" dönemi hakkında bilgiler vermektedir.⁵⁰
- 10- Nizamüddin Şami: İran'ın Şenbigazani şehrinde doğmuştur. Önce Celayirli hanedanından Sultan Üveys ve Sultan Ahmed Celayir'in hizmetinde bulmuş ardından Timur'un hizmetine girmiştir. Timurlu döneminin önde gelen edip ve şairleri arasındadır. Eseri "Zafername" ile tanınmıştır. Timurlu tarihini anlatan eserleri yetersiz gören Emir Timur bu eseri kaleme almasını

⁴⁷ İsmail Aka, Handmir, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 15, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1997, 551.

⁴⁸ Aka, 152.

⁴⁹ Orhan Bilgin, Abdürrezzak es-Semerkandi, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1988, 299.

⁵⁰ Yücel, 12.

kendisinden bizzat istemiştir. Eserde kendinden önceki eserlerden faydalanılsa da kendinden önceki eserler gibi Hz. Adem'den başlamayarak Timur ve hanedanının tarih sahnesine çıkışından başlamıştır. Eserde Timur-Toktamış çekişmeleri üzerinden Altın Orda Devleti hakkında da bilgi verilmiştir.⁵¹

11- Şerefeddin Ali Yezdi: Müellif İran'ın Teft şehrinde dünyaya geldi. Timurlu hükümdarı Şahruh'un iltifatına mazhar oldu ve Şahruh tarafından ilgi gördü. Mirza İbrahim Sultanın ise yakın çevresindendi nedimlik görevini üstlendi. Uluğ Bey tarafından esir alınan ve daha sonraları Babür Han'ın anne tarafından dedesi olan küçük yaştaki Moğol Yusuf Han'ın hocalığını yaptı.⁵² Şahruh tarafından Mirza Baysungur'un hizmetine verildi. Mirza Baysungur dedesi Şahruh'a isyan edince Şahruh tarafından Mirza Baysungur'un maiyetindekilerin ölüm emri verildiyse de bu durumdan kurtuldu. Bu duruma sebep ise Uluğ Bey'in kuracağı rasathane için Şemseddin Ali Yezdi'yi istemesidir. Uluğ Bey'in hizmetinde mülazımlık görevini üstlendi. Kendisini ölümünden asırlarca sonra bile tanımamızı sağlayan "Zafername" adlı eseri yazdı. Eseri Mirza Sultan İbrahim'in siparişi üzerine kaleme almıştır. Mirza İbrahim Sultan Şemseddin Ali Yezdi'den Timur'un hayatını ve fetihlerini konu alan bir eser yazmasını istemiştir. Şemseddin ise Nizameddin Şami'nin eseri Zafername'den ve resmî belgelerden faydalanarak eserini yazmıştır. Eserinin Nizameddin Şami'nin Zafernamesinin üzerine bilgi koyarak geliştirmiştir.⁵³ Konu itibariyle eser Türklerin tarih sahnesine çıkışıyla başlar Şahruh'un ikinci oğlu Mirza Sultan İbrahim'in son dönemine kadar olan olayları kapsar. Özellikle Timur'un hayatı ve zaferleri üzerine ayrıntılı bilgiler içerir.⁵⁴ Nasıl ki Anadolu'da Timur denilince ilk akla gelen isim Yıldırım Bayezid ise Deşt-i Kıpçak'ta da Timur denildiğinde ilk akla gelen isim Toktamış olmaktadır. Bu

⁵¹ Gülay Öğün Bezer, Nizâmeddin Şami, **İslam Ansiklopedisi** ,Cilt 38,İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2010, 330.

⁵² Kaan Dilek, Şerefeddin Ali Yezdi, **İslam Ansiklopedisi** ,Cilt 38, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2010, 550.

⁵³ Dilek, 551.

⁵⁴ Demir, 268.

sebeple eser Timur-Toktamış çekişmesi üzerinden Altın Orda Devleti hakkında araştırmacılara bilgiler sunmaktadır.

Altın Orda tarihini anlatan Farsça kaynaklar ve yazarları hakkındaki malumat bu kadardır. Şimdi biraz da Ermeni tarih yazıcılığındaki Altın Orda Devletine ait metinlere ve yazarlara bakılmalı. Tarih yazıcılığı Ermenilerde de tıpkı Ruslar gibi kilise ve çevresinde gelişmiştir. Ermenilerdeki belgelerin bir özelliği de yazarların sadece kilise ve çevresinden şahıslar ile sınırlı kalmamasıdır. Ermenilerde yönetici zümreden insanlar da içeriğinde Altın Orda Devleti hakkında bilgiler içeren metinler kaleme almıştır. Bu konuda ilk akla gelen kişi Ermeni baronu/kralı ikinci Hetum'dur. Bunun haricinde Moğollar hakkında bilgi veren Ermeni yazarlar; Baron İkinci Hetum, Kiragos, Grigor, Vartan, Simbat, Sebastasi, Psikopos Stepanos, Oganés Vanakan, Tavuşetsi, David Bağşetsi, Nerses Palients, Mhitar Ayrivenetsi, Grigor Sisetsi, Konstantin Bardzrbetsi bu şekilde sıralanabilir.⁵⁵

Altın Orda tarihi hakkında bilgi veren Ermeni kaynakları bu şekildedir. Yazılı kaynaklara ek olarak gezgin/seyyahların gezip gördükleri olayları ve mekanları kaleme aldığı seyahatnameler vardır. Bunlardan en önemli beş tanesi şu şekilde sıralanabilir;

1. İbn Battûta Tancî: Berberi asıllı seyyah 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya gelmiştir. Yaşadığı dönemde çağdaşları arasında pek tanınmasa da ölümünden sonra seyahatnamesi ile tüm dünya kendisi hakkında fikir sahibi olmuş ve tanımıştır.⁵⁶ İbn Battûta Avrupa haricindeki tüm kadim dünyayı gezmiştir.⁵⁷ Seyyahın yolu 1333 Altın Orda Devletine de düşmüştür.⁵⁸ Seyahatnamesinin tam ismi "Tuhfetü'n nuzzaar fî garaibi'l-emsar ve Âcaib'l-

⁵⁵ Hasan Oktay, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007, 14.

⁵⁶ İbn Battûta, **İbni Batuta Seyahatnamesi Cilt 2**, A. S. Aykut,(çev), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,2000, 17.

⁵⁷ İbn Battûta, 20.

⁵⁸ Yücel, 13.

efsâr” dır. Kısa ve daha bilindik haliyle Rihletu İbn Battûta olarak bilinir.⁵⁹ İbn Battûta Özbek Han’ın tahtta oturduğu sırada önce Kırım’a oradan da Saray (Serâ) şehrine gitmiştir. Bizzat Özbek Han’ın dört büyük hanımıyla tanışmış ve onlara ait izlenimlerini kitabında anlatmıştır.⁶⁰ Seyyah ayrıca Altın Orda Devletindeki kültürel, siyasi ve ekonomik yapıya dair izlenimlerini de anlatmıştır.

2. Plano Carpini: 1245 yılında Papa IV. İnnocentius’un emriyle Moğollar hakkında bilgi almak ve Moğol istilasından dostane ilişkiler kurarak kurtulmak için Moğolistan’a gönderilmiştir. Plano Carpini Karakorum şehrine yaptığı seyahat ile batı dünyasına ilk Moğol betimlemesini yapmıştır. Eserinin adı “Ystoria Mongolarum” (Moğolların Tarihi) dur.⁶¹ Plano Carpini Altın Orda Devletinin halkına ve daha sonrasında Deşt-i Kıpçak coğrafyasında yaşayan halka verilen “Tatar” isminin anlamın “Su Tatarları” diyerek açıklamıştır.⁶²
3. Marco Polo: Seyyah 1254 yılında Venedik’te doğmuştur. Moğol hükümdarı Kubilay Kağan’ın Hıristiyanlığı tanımak istemesiyle Marco Polo, babası Niccolo, amcası Maffeo ve iki din adamı ile beraber seyahate başlamıştır. Din adamları ağır yolculuk şartlarına dayanamayıp yola devam etmeme kararı olsa da Marco, amcası ve babası Çin’e ulaşmayı başarmıştır. Burada 17 yıl yaşayıp Kubilay Kağan’ın hizmetinde bulunmuş tanık olduğu olayları ve izlenimlerini not almıştır. Kara yoluyla gelen seyyahın dönüşü deniz yoluyla olduğu için gezip gördüğü şehir sayısı da diğer seyyahlara göre üstün sayılmaktadır. Marco Polo Venedik’e döndükten sonra bir savaşta tutsak edilmiştir. Tutsaklığı sırasında tanıştığı arkadaşı Rusticello isimli bir şahıs sayesinde notlarını yazıya dökme kararı almıştır. Rusticello’da bu kısımda

⁵⁹ Ayşe İspir , Gülfem Kurt,Dünyayı Arşınlayan Üç Seyyah: Evliya Çelebi, İbn Battûta, Marco Polo Ve Seyahatnamelerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım, **V. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi**, Mersin 2014, 3.

⁶⁰ İbn Battûta, 642.

⁶¹ Muallâ Uydu Yücel, **Moğollar Tarihi** ,İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, 13.

⁶² Kalkan Mustafa, Türk Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar Ve Menşei Meselesi, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 393,1996,11.

tekrar devreye girip Marco Polonun notlarını yazıya aktarmıştır. Seyahatnamesinin adı “Marco Polo’nun Gezileri” dir.⁶³

4. Wilhelm Von Rubruck: Rubruck Fransa kralının elçisi olarak Karakorum şehrine seyahat etmiştir. Moğol hükümdarlarından Mönge Kağan devrinde Moğol topraklarına giden seyyah Mönge Kağan ile doğrudan görüşmüş olsa da bu görüşmeden pek memnun kalmamıştır. Rubruck’un bu görüşmeden memnun kalmamasından Moğolların Batı görüşünün ne durumda olduğu anlaşılabilir.⁶⁴ Rubruck Moğol başşehirinde kaldığı sürece Moğolların dini inançlarıyla ilgili birebir gözlem yapma fırsatı bulmuştur. Moğolların kendileri gibi Hıristiyan olmadığını fark ettiğinde kendi dindaşlarının Moğollar arasında dinlerini nasıl yaşadığı konusu üzerine çalışmıştır. Kısaca Rubruck daha çok din konusuyla ilgilenmiştir.⁶⁵
5. Herberstein: Avusturya Habsburg hanedanı adına çeşitli diplomatik görevlerde bulunmuştur. 1517 ve 1526 yıllarında Rusya’ya elçilik faaliyeti ile görevlendirilmiştir. Görevi sırasında Rusya’nın toplumsal yapısı ile de alakadar olmuştur. Rusya ve Altın Orda yakınlığı da doğrudan Rusya’nın toplumsal yapısının bir meselesi olduğu için Altın Orda Devleti ile konularla da alakadar olmuştur. Gözlemlerini ve raporlarını Avusturya Devletine büyük bir titizlikle iletmiştir.⁶⁶

Seyahatnamelerinde Altın Orda Devletine ait bilgiler içeren seyyahlar bu şekilde sıralanabilir. Geçmişte yaşamış ve günümüz dünyasında yer almayan bir devlete ait bilgi edinebilme yollarından birisi de nümizmatik kaynaklara göz atmaktır. Nümizmatik kaynaklar yukarıda yer verilen kaynaklar kadar tatmin edici bilgiler sunmasa ve sunabileceği bilgilerin bir sınırı olsa bile bazı konularda net bilgiler edinilmesini sağlar. Bu sebeple Altın Orda Devletine ait paralara da göz atmakta fayda vardır. Moğolların Deşt-i Kıpçak coğrafyasına gelmeden önce de kendilerine

⁶³ İspir ve Kurt, 4-5.

⁶⁴ Murat Tural, 13. Ve 14. Yüzyıl Avrupalı Seyyahların İnceleminde Türkistan, **11. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi**, 2013, 624.

⁶⁵ Yücel, 13; Tural, 625.

⁶⁶ Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu, Avusturyalı Diplomat Sigismund Von Herberstein ve Buda’da Osmanlı Elçiliğine Dair Anıları (1541), **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 66 ,2019, 612; Yücel,13.

özgü paraları ve para birimleri vardı. “Baliş” adı verilen bu para altın veya gümüş madenlerinden basılabiliyordu.⁶⁷ Hükümdarlar adına basılan paralar her devlet için müspet derecede önemlidir. Paraların üzerindeki yazılardan Hanların isimleri, hangi tarihte tahta buldukları anlaşılabilir.⁶⁸ Ayrıca bulunan paralar Altın Orda Devletinin diğer ülkelerle yaptığı ticari faaliyetleri anlamakta da yarar sağlar.⁶⁹

Altın Orda tarihini anlatan kaynaklarda sona doğru yaklaşırken edebi eserlere de değinmekte yarar var. Edebi kaynaklar güvenilirlik açısından önceki saydığımız kaynaklara (kitap, yarlık, kronik, mektup, seyahatname, nümizmatik kaynaklar), göre daha az güvenilirdir. Edebi kaynaklarda akla gelen ilk türler hikâye ve destanlardır. Altın Orda Devleti denildiğinde de akla gelen destan ise “*Edige*” destanıdır.⁷⁰ Destanın kahramanı Edige Mirza’nın hayatı bu çalışmanın ana konularından birini ihtiva etmektedir. Kendisi hakkında aşağıdaki sayfalarda ayrıntılı şekilde bahsedilecektir. Edige Mirza destanından başka “*Mamay*” destanı da önemli bir destandır.⁷¹ Destanın kahramanı Mamay Mirza’nın hayatı da tıpkı Edige Mirza’nın hayatı gibi bu çalışmanın ana konularından biridir. Aşağıdaki sayfalarda uzunca değinilecektir.

Bunun haricinde Ruslar tarafından yazılan destan, hikâye ve türkülerde de dolaylı olarak Altın Orda tarihine değinilmektedir. Bu konuda göze çarpan eserler şunlardır; “*Povesty o Jitiyi i o Hrabrosti Blagovernoğo i Velikoğo Knyazyu Aleksandra*” (Hayırsever Büyük Knez Aleksandr’ın Hayatı Ve Cesareti Hakkında Hikaye), “*Slovo o Jitiyi i o Prestavleniyi Velikoğo Knyazyu Dmitriya İvanoviça Çaryu Russkoğo*” (Rus Çarı Büyük Knez Dimitriy İvanoviç’in Hayatı Ve Ölümü Hakkında Türkü), “*Jitiya Sergiya Radonejskoğo (Sergiy Radonejskiy’in Hayatı)*”, “*Slovo o Pogibeli Ruskoy Zemli Posle Smerti Velikoğo Knyazyu Yaroslva*” (Büyük Knez Yaroslav’ın Ölümünden Sonra Rus Topraklarının Tahribi Hakkındaki Hikaye), “*Povesty o Razoreniyi Ryazani Batiyem*”

⁶⁷ DİA, Bâliş, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5 ,İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1992, 22 .

⁶⁸ Ekrem Kalan, **Altın Orda’nın Ticari-Ekonomik İlişkileri ve Kent Kültürü (Yeni Saray ve Saray el-Cedid Örneğiyle)**, (çev.) Meltem Akıncı, İstanbul: Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, 2020,472.

⁶⁹ Kalan, 470.

⁷⁰ Kamalov , 4.

⁷¹Bu destan hakkında bilgi için Pervin Çetin’in “*Nogay Türklerinin Mamay Destanı’na Genel Bir Bakış*” adlı makalesi incelenebilir.

(Batu'nun Ryazan'ı Tahrip Etmesi Hakkındaki Hikaye), "*Zadoşina*" (Kulikova savaşını anlatmakta), "*Povesty o Şevkale*" (Şevkal Hakkındaki Hikaye).⁷² Altın Orda Devleti hakkında bilgi veren kaynaklar bu kadardır. Günümüz ve yakın geçmişte bu saha ile ilgilenen Moğollar ve Altın Orda Devleti hakkında araştırma yapan tarihçiler şu şekilde sıralanabilir; Aleksandr Yuriyeviç Yakobovsky, Omelyan Pritsak, Nikolay Aleksandroviç Baskakov, Bertold Spuler, George Vernadsky, Nikolay Mikhailovich Karamzin, İlyas Kamalov, Mustafa Kafalı, Ekrem Kalan, Akdes Nimet Kurat, Mualla Uydu Yücel.

⁷² Kamalov,34.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI, YÜKSELİŞİ VE TARİH SAHNESİNDEN ÇEKİLİŞİ

1. Cengiz Kağan'ın Tarih Sahnesine Çıkışı

Tezin esas konusu itibariyle Altın Orda Devletinden aristokrat şahsiyeler üzerinde yoğunlaşacak olursa da Altın Orda Devletinin temellerinin nerelere dayandığının iyi anlaşılması için Cengiz Kağandan itibaren başlamak uygun olacaktır. Cengiz Kağan miladi takvime göre tarihler 1155 yılını gösterdiğinde Onon Nehrinin sağ tarafına düşen Deli-ün Boldok'ta dünyaya gelmiştir. Babası Yesügey Bahadır annesi Höelün İçün'dür.⁷³ Yesügey Bahadır Moğolların Kiyat ve Nirun kabilelerinin şefliği görevini üstlenmiştir.⁷⁴ Cengiz Kağan'ın babası Yesügey Bahadır Cengiz Kağana doğduğunda "*Temücin/Timucin*" ismini vermiştir. Bunun sebebi Cengiz doğduğunda Yesügey Bahadır düşmanı Tatar kabilesinin şefi Temücin'i esir almıştı. Doğan oğluna da bu olayın şerefine esir aldığı düşmanın ismini verdi.⁷⁵ Höelün İçün ve Yesügey Bahadır çiftinin Timucin'den başka Kasar, Kaçigun, Temüge olmak üzere üç oğlu ve Temülün adlı bir kızları olmuştur.⁷⁶

Moğol geleneklerine göre Temücin dokuz yaşına geldiğinde kendisine bir eş seçmesi gerekiyordu. Bunun için babasıyla birlikte annesinin kabilesi olan Olhno'ut kabilesine kız seçmeye gitmek için yola çıktı. Yolda Ongırat kabilesinden Dei-seçen'e

⁷³ Yücel, *Moğollar Tarihi*, 45.

⁷⁴ D'ohsson, 34.

⁷⁵ Temuçin/Timurçin ismi "Demirci" anlamına gelmektedir ayrıntılı bilgi için bakınız: Mustafa Kafalı, Cengiz Han, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 367.

⁷⁶ Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994, 10.

rastladılar.⁷⁷ Dei-seçen Temücin ve Yesügey'i çadırına çağırıp ve ağırladı. Temücin Dei-seçen'in çok hoşuna gitmiş olacak ki kızını Temücin'e verdi.⁷⁸ Taraflar kız isteme adetini ve rehin konusunu hallettikten sonra Yesügey yalnız başına evine dönmek için harekete geçti.⁷⁹ Yesügey dönüş yolunda düşmanı olan Tatarlara denk geldi. Tatarlar Yesügey'i tanıdılar ve intikam amacıyla onu zehirlediler. Yesügey üç gün sonra evine döndü lakin zehrin etkisi iyice arttığı için fenalaştı ve öldü. Son sözleri arasında Temücin'in geri çağırılması vardı.⁸⁰

Hiç Kuşku yoktur ki Temücin bozkırda doğan bir çocuk olarak hayatın ilk kötü sürprizini daha dokuz yaşında görmüş oldu. Bundan sonraki hayatında hep bu olayın yarattığı zorlukları çekecektir. Olayın iyi yanından bakılırsa bu durum Temücin'i yaşadığı zorluklar karşısında kendini ve babasından kendisine miras kalan aile fertlerini korumak için daha güçlü olmaya iten sebeplerden en büyüğüdür. İlerleyen sayfalarda babasının ölümü ile birlikte tetiklenen olaylar silsilesi daha net bir şekilde anlatılacaktır.

Yesügey'in ölümü ile nişanlısının yanından gelmek zorunda kalan Temücin bu kez de kabilesinin ihanetine uğradı. Kabile ileri gelenleri anlaşarak dul Höelün'ü ve çocuklarını yalnız bırakıp gittiler. Höelün evlatlarına bir başına bakmak zorunda kaldı. Çocuklarının her türlü terbiyesi ile bizzat kendisi ilgilendi.⁸¹ Yesügey bahadırın Höelün İçün'dan başka bir eşi ve bu eşinden Bekter ve Belgütey isminde iki oğlu daha vardı. Moğolların Gizli tarihinden anlaşılıyor ki Yesügey öldürüldükten sonra bu eş ve çocukları Höelün ile çocuklarının yanında kalmış, onlarla aynı kaderi paylaşmışlardır. Höelün kumasından olan çocukları da kendi çocuklarından ayırmamaya çalışmış ortak düşmanları Tayciutlara karşı birlik olmaları konusunda onları her daim öğütlemiştir. Bir gün Bekter Temücin'in avladığı bir balığı hile ile elinden alınca Temücin annesi Höelün'e bu konuda sitemde bulunmuş Höelün de siz

⁷⁷ Yuanchao Bishi, **Moğolların Gizli Tarihi**, Ahmet Temir (çev), 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 1986, 19.

⁷⁸ Bishi, 21.

⁷⁹ Moğol geleneklerince nişanlanan çift nişanlılık dönemlerini kızın ailesinin yanında geçirirdi. Bu sebeple Yesügey yalnız dönmüştür. Ayrıntılı bilgi için bakınız : Şirin Beyani, **Moğol Devri İran'ında Kadın**, Mustafa Uyar (çev),Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, 34-35.

⁸⁰ Bishi, 21-22.

⁸¹ Bishi, 25.

kardeşiniz bu tür kavgaları bırakın ortak düşmanınız Tayciutlardan nasıl intikam alacağınızı düşünün diyerek Temücin'i azarlamıştır. Aslına bakılırsa Höelün zor zamanlarda ailesini bir arada tutmaya çalışan her kadının sergileyeceği tavrı sergilemiştir. Temücin yine bir gün balık tutarken Bekter yine aynı tavrı sergileyince Temücin ve anne bir kardeşi Kasar Bekter'i öldürmüş Höelün durumu anlayınca Temücin'i ağır bir şekilde azarlamıştır.⁸²

Temücin biraz büyüdüktan sonra Taiciutlar onun kardeşini öldürdüğünü duymuş olacak ki, çocuk olarak görüp öldürmeye tenezzül etmedikleri Temücin'i kendilerine potansiyel bir düşman olarak algılayıp onu tutsak etmeye karar verdiler. Bu amaçla Temücin'i yakalamaya çalıştılar lakin Temücin annesi ve kardeşleri sayesinde ormana saklanmayı başardı. Temücin bazı olayları tanrının ona ormandan çıkmaması için gönderdiği bir işaret sayarak ormanda dokuz gün kaldı. En nihayetinde saklanmanın yakalanmaktan daha az şerefli olduğuna inandığı için saklandığı yerden çıktı.⁸³

Temücin ormandan çıkar çıkmaz zaten pusuda bekleyen düşmanları onu yakalayıp esir ettiler ve her gece içlerinden birinin evinde hapsedmeyi kararlaştırdılar. Bu durum böyle sürüp giderken Temücin'de aklından kaçma planları yapmaktaydı. Bir gün kendisinin kaçmaması için nöbet tutan adamın zayıflığından faydalanarak kaçtı. Yürüyerek kaçmış olsa kendini hemen yakalayacaklarını sezmiştir. Adamlar kendisini ararken nehrin üzerine ölü taklidi yaparak yatmış olacak ki Suldus kabilesinden Sorhan Şira adlı adam dışında kimse onu fark etmedi. Bu adam da onun haksız yere tutsak edilmesine içerlediğinden arayan arkadaşlarına ses etmedi hatta yakalanmaması için uyarılarda bulundu. Temücin kendisini arayan adamlardan kaçarak Sorhan Şira'nın evine sığındı.⁸⁴ Sorhan Şira kendi evine sığınan Temücin'e kendisinin ve ailesinin başını belaya sokma ihtimali olduğu için kızsız da oğulları babalarından cesaretli davranarak Temücin'i sakladılar. Biraz zaman geçtikten sonra

⁸² Bishi, 27-28.

⁸³ Bishi, 28-29.

⁸⁴ Bishi, 31-32.

Temücin ev sahiplerinin vermiş olduğu bir kısrakla ve yolda idare etmesi için verilen biraz erzak ile beraber ailesinin yanına dönmüştür.⁸⁵

Bu olaydan sonra zaten bozkır şartlarında güç bir şekilde idare etmeye çalışan Temücin ve ailesini bir de at yağmacıları sarsmaya çalıştı. Gündüz vakti otlayan atları yağmacılar tarafından çalındı. Kardeşler arasında Temücin olaya müdahale etti ve atları aramaya yola koyuldu.⁸⁶ Yolda Bo'orçu adında bir çocukla karşılaştı çocuk onun atları kurtarmasında yardımcı oldu. Temücin bu çocukla arkadaş oldu.⁸⁷ Bozkır şartlarında kan bağı olan akrabalarının bile sırtını döndüğü Temücin'e bu çocuk akrabalarından üstün gelmiştir.

Aradan zaman geçince sıra Temücin'in daha dokuz yaşındayken nişanlandığı Deiseçen'in kızı Börte ile yarım bırakılan evlilik konusuna geldi. Temücin ve kardeşleri Temücin'in müstakbel eşini aramaya gittiler. Börte'yi bulduklarında kızın babası onlara gayet olumlu davrandı. Hatta babası öldükten sonra kabilesinin Temücin ve ailesine sırt dönmelerine gayet müteessir ve üzgün olduğunu belirtti. Kızını Temücin'e hiçbir pürüz çıkartmadan verdi.⁸⁸ Börte Temücin'e gelin gelirken beraberinde çeyiz de getirmiştir.⁸⁹ Börtenin çeyizinde damadın annesine hediye edilmek üzere bir samur kürk vardı lakin Temücin bu samur kürkü annesine vermek yerine Yesügey Bahadır'ın kan kardeşi olan Keraitlerin Reisi Onghan'a hediye etti. Samur kürkü hediye alan Onghan Temücin'e dağılan kabilesini toplaması için yardım etme sözü verdi.⁹⁰ Bu hareketten yola çıkarak iki önemli konuya odaklanılabilir. İlki Temücin'in bu hareketiyle neyi amaçladığı ikincisi ise samur kürkün yerinin ve değerinin tıpkı günümüzdeki kadar belki de daha fazla öneme sahip olduğudur. Temücin açısından önemli olan kısım ikincisi vasıtasıyla ilkiydi.

⁸⁵ Bishi, 32-33.

⁸⁶ Bishi, 34.

⁸⁷ Bishi, 36.

⁸⁸ Bishi, 36.

⁸⁹ Moğollarda çeyiz mevzusu çok önemli bir konudur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; **Beyani, Moğol Devri İran'ında Kadın**, 37.

⁹⁰ Bishi, 37.

Biraz zaman sonra Moğol Merkit kabilesi Börte'yi Höelün için misilleme olarak kaçırdı.⁹¹ Moğol bozkırı bu tür durumlara alışkın olsa da bu durum Temücin'e babasından miras kalan kötü bir sürpriz sayılabilir. Höelün'ün Merkitler tarafından kaçırılmasıyla iki kabile arasında zaten bir kan davası başlamıştı. İntikam amacıyla Börte'nin de Merkitler tarafından kaçırılması herhalde ipleri daha çok germiştir. Temücin karısı Börte'yi kurtarmak için Onghan'dan yardım istedi. Kerait reisinin yanına vardığında çocukluk arkadaşı olan Camuga ile karşılaştı. Camuga ile dostluğunu ilerleten Temücin bu dostluğun bir adını koymak istedi. Camuga ile Temücin bozkır kültürü için de önemli yeri olan fakat bir kan akrabalığı gerektirmeyen "*kan kardeşi*" yani *anda* oldular.

Camuga da Merkitlerin üzerine yapılacak sefere katılmak istedi. İttifak böylece tamamlanmış oldu. Bir yaşlı tecrübe ve genç dinamik beynin saldırısı başarılı oldu Merkitler hem dağıtıldı hem de Temücin'in eşi Börte kurtarılmış oldu. Bu savaş Temücin'e Moğol Bozkırlarında ün sağlaması nedeniyle önemi bir savaş idi.⁹² Tek sorun Börte'nin Merkitlere esir edildikten sonra bir Merkit erkeğine odalık olarak verilmesiydi. Börte Temücin'in çadırına geldiğinde hamileydi Temücin çocuğun kimden olduğunu kestiremese de Börte'yi ve çocuğu asla reddetmedi. Belki de içten içe suçun Börte'de değil de bu kan davasının başlamasına neden olan babasında olduğunu düşündüğündendir. Börte doğum yaptı ve bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Çocuğa "*Cuci*" adı verildi. Cuci isminin manası "*Yoldan Gelen*" idi. Temücin'in oğluna bu ismi vermesi Börte'nin Merkitler tarafından kaçırılması ve hemen sonrasında Cuci'nin dünya ya gelmesi ilginçtir.⁹³

Bu olayın ardından Cengiz ve Cacirat kabilesinin reisi Camuga beraber yaşamaya karar verdiler lakin ikisinin de Moğolların tek bayrak altında birleştirip Moğolların Reisi olma isteği aralarının açılmasına sebep oldu. Camuga ve Temücin ayrıldı ayrılmakla da kalmayıp birbirlerine düşman oldular. Moğol kabilelerinden Celayir ve

⁹¹ Hoelun Merkit kabilesinden biriyle nişanlı iken Yesügey onu kaçırap evlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; George Vernadsky, **Moğollar Ve Ruslar**, Eşref Bengi Özbilen (çev.), 2.Basım,İstanbul: Selenge Yayınları, 2015, 35.

⁹² Vernadsky, 39.

⁹³ Mustafa Kafalı, Cuci Han, **İslam Ansiklopedisi** , Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 78.

Kiyat kabileleri ise Temücin'e "Kağan" olma konusunda destek verdiler. Tarihler 1196 yılını gösterdiğinde Temücin Moğolların Kağan'ı ilan edildi. Temücin'e bir destek de şaşırtıcı olsa da babasının kan kardeşi Kerait Han'ı Onghan'dan geldi. Onghan da Temücin'in bu yeni unvanını onaylamış oldu. Temücin'in hakimiyetinin ilk safhası beklenen gibi oldu ve mücadelelerle dolu geçti. Temücin'in önce eski dostları Cacirat kabilesinin reisi kan kardeşi Camuga'yı ve babasının kan kardeşi Kerait Han'ı Onghan'ı alt etti. Ardından Naymanlar ve eski düşmanı Merkitler geldi.⁹⁴ Böylece Temücin'in önü bir nebze açılmış oldu.

1206 yılında toplanan kurultayda Temücin'e "Cengiz" unvanı verildi. Böylece Temücin tüm Moğolların Kağanı olmuş oldu. Cengiz kelimesi deniz, göl anlamına gelmektedir. Belki de Moğollar denizler kadar çok olan Moğol ulusunun hükümdarı anlamında vermişlerdi bu unvanı ya da denizler kadar çok güce sahip olduğuna dikkat çekmeye çalışmışlardı. 1206 kurultayında Cengiz yasasının temelleri atılmıştır. Bu yasa sonradan Moğol İmparatorluğundan parçalanıp müstakil devlet halini alan Moğol menşeli devletlerde de geçerli olmuştur. Ayrıca Moğol Devletinin idari, askeri ve sosyal örgütlenmesi yine 1206 kurultayında oluşturulmuştur.⁹⁵ 1206 kurultayı resmi anlamda Moğollara ve Cengiz Kağan'a iki şey kazandırmıştır. İlki Cengiz'in hükümdarlığının tüm bozkır halkınca kabulüdür böylece Temücin "Cengiz Kağan" unvanı ile sadece bozkır halklarının değil onların hükümdarlarının da hükümdarı yüceliğine ulaşmış oldu. İkincisi ise Moğol Devletinin organizasyonudur. Cengiz'den önce teşkilatlı bir devlet halini alamayan Moğollar için hiç kuşkusuz bu da devrim niteliğinde bir hadisedir.

Bir sonraki yıl 1207'de Cengiz Kağan iki devletle alakadar olmuştur. Bunlar Tangut ve Kırgız devletidir. Tangut seferi Moğol Devletine ganimet anlamında getiri yapmıştır. Kırgızlar ile girilen münasebette ise Kırgız Hükümdarının gönderdiği ak renkli doğan ile Kırgızlar Moğol tabiiyetini kabul etmiş oldu. Sonraki yıl ise Nayman ve Merkit ittifakına darbe vurmasıyla gündemdediydi. 1209 yılı ise Uygurların Moğol Devletine güç kazandırdığı bir yıl olmuştur. Bir yıl sonra 1210 yılında Tangut Devleti herhalde

⁹⁴ Sebaahattin Ağaldağ, Moğol Devleti, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 438.

⁹⁵ Ağaldağ, 440.

bükemediği eli öpme mantığına bürünmüş olacak ki Cengiz Kağan'ın Moğol Devletine tabiiyetlerini bildirip akrabalık yoluyla yakınlık kurma yoluna gidildi. Bir sonraki yılın önemli vukuatı Karluk Hükümdarının Cengiz Kağan'a tabiiyeti olmuştur. 1214 yılı Kara Hitayların Moğol Devletine bağlandığı yıldır. Bu bağlanma Cengiz Kağan ve ordusunun dört sefer sonucunda kazanmış olduğu bir zaferdi. Kara Hitaylar 1219 yılına kadar yine hareket halinde olsalar da Cengiz Kağan'ın dikkatini çeken başka bir devlet vardı (Harezmsahlar) ve bu sebeple bir barış yapıldı⁹⁶

Çin ile de münasebetlerde bulunan Cengiz Kağan Çin'in kuzey bölgesinde hüküm süren Cürçen Jin Hanedanı üzerine de bir sefer başlatmıştır. Ne yazık ki Cengiz Kağan bu seferin sonuçlanmasına kendi gözleriyle şahit olamamıştır. Jin Hanedanına yapılan sefer Ögedey Kağan zamanında ancak sonuçlanabilmiştir.⁹⁷ Yukarıda Kara Hitay devleti ile olan münasebette Cengiz Kağan'ın dikkat nazarını çeken bir devletten bahsedilmişti. Bu devlet Harzemşahlar Devleti idi. Toprakların genişlemesi sebebi ile Moğollar Harezmsahlar devletine sınır komşusu olmuştur.⁹⁸ Moğollar ve Harezmsahlar devleti dendiğinde ilk akla gelen şey tabii ki "Otrar" vakasıdır. Otrar vakası önce Harezmsahlar Devleti hükümdarı Muhammed Harzemşah'ın ardından da oğlu ve aynı zamanda Muhammed Harzemşah'dan sonraki Harzemşahlar Devleti hükümdarı olan Celaleddin Harzemşah'ın ölümüyle sonlanacak olaylar silsilesinin başlangıcı olmuştur.

Cengiz Kağan ticarete çok önem verirdi. Bu yüzden ülkesinin kalkınması için tüccarlara ve zanaatkârları hep normal halktan üstün tutmuştur. Harzemşahlar Devleti ile Moğol Devleti sınır komşusu olduktan sonra Cengiz Kağan 450 kişilik bir tüccar grubunu ticaret yapmaları amacıyla Harzemşahlar Devletine gönderdi. Tüccar grubunun ticaretin yanında iki ülke arasında dostane ilişkiler kurmaya da vesile olması amaçlanmaktaydı. Bu tüccar kafilesi Otrar şehrine vardığında Harzemşah'ların Otrar valisi İnalçık ile kafileden Hintli biri arasında ufak bir sürtüşme yaşanmıştır. Bu duruma sinirlenen İnalçık bu büyük tüccar kafilesindeki herkesi

⁹⁶ Kafalı, 368.

⁹⁷ Kubilay Atik, Court Politics in the Mongol Empire from Ögedei until Möngke, Social Sciences Studies in Turkey, **Bloomington: Trafford Publishing**, 2018, 16.

⁹⁸ Osman Gazi Özgüdenli, Moğollar, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, 225.

hapsettirdi. Harzemşah Sultanı Muhammed'e de bir mektupla durumu bildirdi. Sultan Muhammed hepsinin katledilmesini ve mallarına da Harzemşah devleti adına el konulmasını emrini verdi. İnalçık da Sultan'ın emrine uyarak 449 kişiyi katletti yalnız birisi kaçarak canını kurtarmıştır. Bu toplu kıyımdan kaçan kişi Cengiz Kağan'a olan biteni anlattığında Cengiz Kağan öfkesinden göz yaşlarına hâkim olamamıştır.⁹⁹ Otrar faciası diye ün salmış bu olayın nasıl yaşandığına bakıldığında Moğolların hiç suçu yokmuş gibi durmakta. Harzemşahların kendi güçlerine güvenip Moğolları hafife almalarıyla açıklanabilir. Nasıl ki I. Dünya savaşının fitilini ateşleme de Avusturya- Macaristan İmparatorluğu veliahtı Ferdinand ve eşinin bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi ateşlediyse Otrar olayından sonra da Moğol – Harzemşah düşmanlığında ilk taşı atan İnalçık olmuştur.¹⁰⁰

Bu olaydan sonra Cengiz Kağan olayların kabahatlisi İnalçık'ı istediye de verilmedi hatta üstüne bir de Cengiz Kağan'ın elçileri katledilip hakarete uğratıldı.¹⁰¹ Böyle bir durumda Cengiz'in güç ve iktidarına sahip olmayan zayıf bir hükümdarı bile çıldırtacak durumların Cengiz Kağan'ı çıldırtmaması imkansızdı. 1219 yılında Moğol ordusu tüm ihtişamıyla dört bölüm halinde savaşa hazırды. Ana hedef Maverâünnehir bölgesinin zapt edilmesiydi. Moğol ordusu ilk olarak Buhara şehrini ele geçirdi. Şehir Moğol geleneğine uygun olarak yağma edildi.¹⁰² Semerkant şehri sanıldığı gibi aksine Moğol saldırısına dayanıklı çıkmadı. Beş gün sonra Semerkant şehri zapt edildi. Sonra sıra Otrar şehrine geldi ve şehir ele geçirildi. Otrar valisinin ise gözlerine mil çekildi. Cengiz Kağanın gözünde valinin bu muameleyi hak etmiş olması muhtemeldir. Moğolların ilerleyişi çok korkutucu olacak ki Muhammed Harzemşah oğlu Celaledin'in tüm ısrarlarına rağmen ordusunun başında durmak yerine kaçtı. Muhammed Harzemşah'ın ölümü ile Cengiz Kağan açısından Harzemşah defteri kapanmış oldu çünkü Sultan'ın ordusu ortadan kaldırılmıştır.

⁹⁹ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Mürsel Öztürk (çev.),Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, 117-18.

¹⁰⁰ İnalçık/ Gayır Han, Muhammed Harzemşah'ın annesi meşhur Terken Hatun'un yakın bir akrabasıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız ;Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa,118.

¹⁰¹ Engin Kirli, Cengiz Han'ın Hayatı Ve Askeri Seferleri, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi**,Cilt 2, Sayı 1 ,2019: 104.

¹⁰² Kirli, 106.

Celaledin ise herhangi bir tehlike yaratmayacak konuma düşmüş oldu.¹⁰³ Cengiz Kağan'ın son seferi Tangutlar üzerine olmuştur. Cengiz Kağan ile ilişkilerine bakılırsa baya ısrarcı bir halktılar. Her yenilgiden sonra tekrar toparlanıp Moğollara kafa tutacak duruma geliyorlardı.1226 yılında evlatlarının en büyüğü Cuci kendisinden önce öldü.1227 yılında Tangut seferi başarıyla sonuçlandı ancak Cengiz için dünyaya gözlerini kapama zamanı gelmişti.¹⁰⁴ 1227 yılında Moğol İmparatorluğunun hükümdarı Cengiz Kağan 2. Tangut seferi sırasında aldığı bir ok darbesi sonrasında atından düştükten sonra sağlığı bozularak yaşamını yitirdi.¹⁰⁵

Cengiz Kağan doğduğunda Moğol aristokrat sınıfına mensup bir anne babanın evladı olarak doğmuştu. Ortalama bir Moğol çocuğundan daha iyi imkanlara sahipti babasının ölümüyle bir anlamda tüm bunları kaybetti. Sonrasında ise halktan birisi gibi belki de halktan birisinden daha çok sıkıntı çekerek büyüdü. Annesinin telkinleri ve yaşadığı olayların etkisiyle asla kendisine ihanet edenleri unutmamıştır. Kendisi bedenen nasıl büyüdüyse içindeki intikam hırsıda gün geçtikçe büyümüştür. Cengiz Kağanın hayatıyla yetim bir çocuğun gerekli güç ve stratejik zekâ ile nasıl dünyayı alt üst edebileceğine tüm dünya şahit olmuştur.

Cengiz Kağan ölmeden önce Börte Hatun'dan doğan erkek evlatları arasında ülkesini bölüşürmüştü. İlk oğlu Cuci kendisinden bir yıl önce 1226 yılında öldüğü için onun topraklarını Cuci'nin oğlu Batu'ya verdi. Altın Orda Devletinin ana çekirdeği sayılacak olan Ak Orda Batu Han tarafından kurulmuştur. Çağatay ise daha sonra Çağatay Hanlığı olarak ün salacak olan devleti kurmuştur. Ögedey Cengiz Kağan'ın halefi olup Moğol İmparatorluğunun Kağanı olmuştur. Toluy'a ise merkezde bulunan topraklar verilmiş oldu.¹⁰⁶

1.2. Cuci Ve Cuci Ulusu Meselesi

Cuci Cengiz Kağan ve Börte Hatun'un ilk çocuklarıdır. Doğumuyla ilgili şaibeli durumdan ve isminin anlamı üzerine yukarıdaki sayfalarda bahsedilmiştir. Cuci' yi

¹⁰³ Kirli, 107.

¹⁰⁴ Kirli, 108-109.

¹⁰⁵ Kubilay Atik, *Dynastic Relations in East Asia Between the 10th-14th Centuries*, PhD, Ankara, Middle East Technical University, 2017,6.

¹⁰⁶ Kafalı, Cengiz Han, 369.

bazı kaynaklar “Cuci Han” şeklinde lanse etse de Cengiz Kağandan önce öldüğü ve Altın Orda Devletinin ise teşekkülü henüz gerçekleşmediği için bu kısımda kendisinden Cuci veya Moğol şehzadesi olarak bahsedilecektir.

Cuci'nin Cengiz Kağan'ın oğlu olarak üstlendiği ilk görev Kırgızları Moğol hakimiyeti altına almaktır. Bu görevi başarıyla yerine getirdikten sonra diğer Moğol şehzadeleri ile birlikte Harzemşahlar seferine katılmıştır. Cengiz Kağandan aldığı emir doğrultusunda İrtiş ırmağından İdil Irmağına kadar olan bölgeyi ele geçirmekle görevliydi. Cuci Batı Sibirya topraklarını İtil nehrine kenarlarına ulaşınca kadar itaat altına aldı. Bölgede birkaç kenti daha itaat altına aldıktan sonra Harzemşahlar için önemli bir şehir olan Gürgenç'i (Harzemşahların Başkenti) ele geçirdi. Cebe Noyan ile Sübütey Noyanlar Harzemşah Muhammedin takibi için görevlendirildikten sonra Cuci de kardeşlerinden Toluy ile birlikte Tirmiz, Buhara, Nahşeb ve Semerkant şehirlerini ele geçirdi. 1222 yılında ise Harzemşahlar Devletinin başkenti Gürgenç şehrinin ateşe verilmesinde orada bulundu.¹⁰⁷ Yukarıda Cengiz Kağan'ın ölmeden önce topraklarını Börte Hatundan olma oğulları arasında paylaştığından bahsedilmiştir. Cengiz Kağanda tam İrtiş nehri ile İdil nehri arasındaki Batı Sibirya topraklarını Moğol Şehzadesi Cuci'nin idaresine vermiştir. Bununla da yetinmeyerek Cebe ve Sübütey Noyanları daha batıya göndererek Cuci'nin hakimiyet sahasının ilerletilmesini buyurmuştur.¹⁰⁸ Cuci 1226 ya da 1227 yılında babasından önce ölmüştür. Ölümü hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. İlkinde babasına ihanet etme gayreti içerisinde bulunduğu içi adamların Cengiz Kağan tarafından zehirlenmiştir. İkinci rivayete göre babası onu yanına çağırdığında hasta olduğunu belirtmiş lakin bir av sırasında ölmüş babasının kendisini almaya gönderdiği kardeşleri Çağatay ve Ögedey onun vefat haberiyle karşılaşmışlardır. Üçüncü ihtimal ise eceli ile öldüğü yönündedir.¹⁰⁹

Cuci vefat ettiğinde tam olarak kaç yaşında olduğu bilinmese de 30-40 yaşları aralığında çok genç denilebilecek bir yaşta idi. Cuci'nin 64 eşi olduğu

¹⁰⁷ Cihan Yalvar, Deşt-i Kıpçakta Kuman-Kıpçaklar Ve Moğollar, **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2018, 12; Kafalı, Cuci Han, 78.

¹⁰⁸ Kafalı, Cuci Han, 79.

¹⁰⁹ Ekrem Kalan, Tarihi Kaynaklara Göre Cuçi Adının Kökeni ve Cengiz Kağan'a Oğul Olma Sorunsalı, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 27, Sayı 1, 2012, 124-25.

düşünülmektedir. Moğolların fetihleri ve bu fethedilen yerlerden alınan köle sayısı hesaba katıldığında bu rakam çok da abartılmamalıdır. En bilindik eşlerinden Burtak Fuçin ilk oğlu Orda'nın annesi, İdegi Fuçin¹¹⁰ ise Batu Han'ın annesi olduğu düşünülmektedir.¹¹¹ Ayrıca Cuci'nin eşlerinden birisinin de Harzemşah Muhammed'in kızı ve Harzemşah Celeleddin'in kız kardeşi "Han Sultan" olduğu bilinmektedir. Bu Müslüman kadının Cuci'nin diğer oğullarından birisi olan Berke Han'ın annesi olduğu düşünülmektedir.¹¹² Cengiz Kağan Cuci kendisinden önce öldüğü için Cuci'ye düşen kısım olan "Deşt-i Kıpçak" topraklarını Cuci'nin ikinci oğlu Batu Han'ın yönetimine vermiştir.¹¹³ Ayrıca Cengiz Kağan Cuci hayatta iken ona batıda "*Moğol atlılarının basabileceği her yeri*" fethetme hakkını Cuci'ye vermiştir.¹¹⁴ Cuci'den sonra Cuci'nin evlatları ve onların halkı "*Cuci Uluğu*" diye anılmıştır.¹¹⁵

1.3. Batu (Sain / Sayın) Han Dönemi (1227-1256) ve Deşt-i Kıpçak Coğrafyasının Fethinin Tamamlanması

Batu Han, Cengiz Kağan'ın büyük oğlu Cuci'nin ikinci oğludur. Babası ölünce dedesi Cengiz Kağan bu toprakları torunu Batu Han'ın yönetimine vermiştir. Batu Han'ın "*saygılı*" anlamına gelen "Sain" diye bir unvanı vardır. Bazı kaynaklarda Sain Batu Han/ Sayın Batu Han olarak da anılmaktadır.¹¹⁶ Batu Han döneminde Moğolların Deşt-i Kıpçak seferleri tamamlanmış ve Kıpçak bozkırları Moğollara yurt olmuştur. Deşt-i Kıpçak coğrafyasının Moğol yurdu olmasının ardından burada Büyük Moğol İmparatorluğuna bağlı "Altın Orda" Devleti/Hanlığı kurulmuştur. Altın Orda Devletinin nasıl kurulduğunu daha iyi anlamak için Cengiz Kağan döneminde başlayan Deşt-i Kıpçak/Kıpçak/Batı seferlerine bakmak lüzumlu bir hadisedir.

¹¹⁰ Batu Han'ın annesinin isimi Diyanet vakfı İslam ansiklopedisinde "Erkin Kuçin" olarak geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Mustafa Kafalı, Batu Han, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2 İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1992, 208.

¹¹¹ Fâhredden, 32.

¹¹² Kazım Paydaş , Fatih Bostancı, Han Sultan'ın Berke Han'ın Annesi Olup Olmadığı Hususunda Mutâlaalar, **Tarih Ve Gelecek Dergisi**, Cilt 6, Sayı 4,2019 ,1348-49.

¹¹³ Fâhredden, 32.

¹¹⁴ Yücel, Altın Orda Tarihi, 49.

¹¹⁵ Mustafa Kafalı, Cuci Uluğu Ve Ak-Orda (Altın Orda),Gök Orda Hanlıkları, **Tarih Dergisi**, Sayı 24, 1970, 60.

¹¹⁶ Fâhredden, 35.

Moğollar Deşt-i Kıpçak'a olarak 1222 yılında Muhammed Harzemşah'ı yakalayabilmek için gitmişlerdir. Cengiz Kağan ünlü komutanlarından Cebe ve Sübütey Noyanları Muhammed Harzemşah'ın peşinden Kıpçak/Kuman topraklarına göndermiştir. Önlerine çıkan her orduyu hezimete uğratan bu iki güçlü tümen komutanının ilk kurbanları Gürcüler olmuştur. Gürcü zaferinden sonra Şirvan'a yönelerek Derbend ardından da Şamaka'yı yağmalayarak Kuzey Kafkasya topraklarına ulaşmışlardır. Bu iki tümenin karşısına burada Lezgiler, Kıpçak/Kumanlar, Alanlar, Çerkesler çıkmıştır. Moğollar burada da yağma ve kıyımlar yapmıştır.¹¹⁷

Noyanlar Derbend geçidine geldiklerinde kendilerini Kıpçak ve Alanlarla çevrili buldular zekice bir taktik uygulayarak bu iki müttefiki birbirinden ayırdılar. Kıpçaklara onlarla aynı soydan geldiklerini ve Alanlardan ayrılıp Moğollar ile savaşma yoluna gitmezlerse kendilerine bir zarar gelmeyeceğini söylediler. Moğollar böylece rakiplerinin gücünü ikiye bölmüş oldular. Sonrasında da iki halkı da hezimete uğrattılar. İstikametini Kuban Nehri civarına çeviren Moğollar buradaki Kıpçak yönetici zümresinden kimseleri öldürünce Kıpçak halkı korkuya kapılarak Rus topraklarına sığınmıştır. Bunun yanında bazı Kıpçaklar ise canlarını kurtarmak için sınırları aşarak Anadolu, Trakya, Makedonya ve Bizans topraklarına sığınmıştır. Moğol ilerleyişinin ne denli dehşet verici olduğu Kıpçak halkının ilerleyişinden anlaşılmaktadır. Rus topraklarına sığınan Kıpçak ileri gelenlerinden Kıpçak Başbuğları Köten ve Bastı Ruslar ile ittifak yapma yoluna gittiler. Bu yolda gözleri ne kızlarını gördü ne değerli eşyalarını hepsini Ruslara armağan ederek kapıdaki Moğol tehlikesine karşı bir olmak istediler.¹¹⁸

Köten/Kotan Han Ruslarla ittifak yapma konusunda durumu ilk önce kızını verdiği Galiçya Knezi Mistislav'a bildirmiştir. Mistislav'da Rusların tarihi merkezi Kiev şehrinde acil bir toplantı düzenleyerek diğer Knezleri uyarmıştır. Bunun sonucunda ortak bir ordu kurulmuştur. Bu Kıpçak-Rus birleşik ordusu "Vareg" adasına geldiğinde Moğollar elçi göndererek meselelerinin sadece Kıpçaklar ile olduğunu

¹¹⁷ Yalvar, 12.

¹¹⁸ Yalvar, 13.

Rusların bu konuya karışmamaları gerektiğini bildirdi. Ruslar ise müttefiklerine ihanet etmeyerek Moğol elçilerini öldürdü. Kıpçak-Rus ordusu “Oleşye” bölgesinde ikinci bir Moğol ihtarı ile karşılaştı lakin Rusların tavrı değişmedi. Böylece büyük bir savaşın çanları çalmaya başladı. Kalka nehri kıyısında karşılaşan birleşik Kıpçak-Rus ordusu ile savaşan Moğol ordusu ilk aşamada Kıpçak-Rus ordusu tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Cebe ve Sübütey Noyanlar aşağı yukarı iki hafta kadar geri çekildikten sonra kendilerini takip eden Rusları yorgun düşürmüş ve böylece birleşik Kıpçak-Rus ordusunu bozguna uğratmışlardır. 1223’te tarihe “Kalka Savaşı” olarak geçen bu savaşta Moğollar yirmi bin kişilik orduları ile seksen bin kişilik birleşik Kıpçak-Rus ordularını mağlup etmiştir. Savaşta en çok can kaybını gerek askeri anlamda gerekse yönetici zümreden insanları kaybederek Ruslar yaşamıştır. Kıpçaklar ise daha önce yedikleri tokadın acısıyla olacak ki Moğol ordusu karşısında bir şansları olmadığını anlayıp savaşın başında çekilerek daha az kayıp vermişlerdir. Kalka savaşının yarattığı bu kıyamet ortamı Moğol atlılarının nal seslerinin tüm dünyada kıyamet habercisi olarak algılanmasını sağlamıştır. Moğollar Kalka zaferinden sonra önemli bir ticaret merkezi olan “Suğdak” şehrini ele geçirmişlerdir. Karadeniz ticareti de felç olmuştur. Savaştan sonra geri dönüş yolunda Moğollar kötü bir sürpriz ile karşılaşır. Dönüş yolunda İdil Bulgarları Moğolları ağır bir yenilgiye uğratmışlardır. Böylece Moğollar birinci Deşt-i Kıpçak seferini tamamlanmış oldu. Moğollar açısından durum okyanustan geçip gölde boğulmak gibi olsa gerektir. Kıpçak-Rus ordusu karşısında zafer kazanıp Bulgarlar tarafından yenilerek ağır kayıp vermişlerdir.¹¹⁹

Cuci’nin ölümünden sonra Cengiz Kağan’ın onun hakkı olan toprakları olan Deşt-i Kıpçak’ı Batu Han’a vermiştir. Cuci’nin birinci oğlu olan Orda İçen’e ise Doğu Deşt-i Kıpçak topraklarının yönetimini vermiştir. Bu durumda dikkat nazarını çeken husus ise Orda’nın Batı Deşt-i Kıpçak’ta bulunan Batu Han’a tabi olmasıdır. Bu durum tıpkı Türklerdeki ikili yönetim şekli gibi durmaktadır. Batu’nun yönettiği topraklara “Ak Orda Hanlığı” Orda’nın yönettiği topraklara ise “Gök Orda Hanlığı” denilmiştir.¹²⁰ Bu sisteme göre Batu Han’da Büyük Moğol İmparatorluğuna bağlıydı. Başlarda Altın

¹¹⁹ Mustafa Kafalı, Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu, **Tarih Dergisi**, Sayı 25 ,1971, 185; Yalvar, 14-15.

¹²⁰ Yalvar, 18; Kafalı, Cuci Ulusu Ve Ak-Orda (Altın Orda),Gök Orda Hanlıkları, 60.

Orda Hanlığına Moğol Devletinin Doğu Avrupa'da ki kolu desek kesinlikle iğreti durmaz.

Batu Han döneminde ise Deşt-i Kıpçak seferlerinin ikincisi gerçekleşmiştir. Henüz Çiçeği burnunda bir han olan Batu dedesinin ölümü ile Moğol Devletinin merkezi Karakurum şehrine gitmek zorunda kalmıştır. Takribi 1228/1229 yılında toplanan kurultayda Cengiz Kağan'ın önceden isteği üzerine Ögedey Kağan seçilmiştir. Bu kurultayda tüm Cengiz efradı bulunmaktaydı.¹²¹ Ayrıca kurultayda ikinci Deşt-i Kıpçak seferinin yapılması kararlaştırıldı. Seferin başında ise Batu Han'ın olması, Kıpçak bozkırlarındaki tecrübesi nedeniyle de Sübütey Noyan'ın Batu Han'a yardım etmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Ögedey'in oğlu Moğol şehzadesi Güyük ise Batu'ya bağlı olarak merkez birliklerini yönetecekti. Tüm Moğol şehzadeleri ise büyük oğullarını ikinci Deşt-i Kıpçak seferine göndermiştir. Böylece ikinci Deşt-Kıpçak seferine birçok Moğol şehzadesi katılmıştır.¹²²

Moğollar 1229 yılında bu komutanlarla Deşt-i Kıpçak seferine başlamıştır.¹²³ Moğol ordusunun askerleri arasında Moğolların yanı sıra tabi ki komşuları Türkler de bulunmaktaydı. Birleşik Moğol-Türk ordusunun ilk hedefi birinci Deşt-i Kıpçak seferi sonunda kendilerini yenilgiye uğratan Bulgarlardan öç almak olmuştur. İdil Bulgarlarını yenen ordu sonra da Bulgar şehrini yerle bir etmiştir. 1238 yılına gelindiğinde İdil nehri ile Dinyeper civarında bulunan Kıpçaklar yenilerek bunlardan bir kısmı Orta İdil sahasına göç ettiler. Bu bölgede bulunan İdil Bulgarları ile kaynaşmaları sonucu Bulgarlar Kıpçak halkına benzedi yani Kıpçaklaşmış oldular. Bu hem etnik hem kültürel kaynaşmadan "Kazan Türkleri" ortaya çıkmıştır.¹²⁴

¹²¹ 1228/1229 Kurultayında Moğol şehzadeleri, ordu komutanları, hatunlar, hanedana mensup kız evlatlar ve hanedan damatları hazır bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Yalvar, Deşt-i Kıpçak'ta Kuman-Kıpçaklar Ve Moğollar, 19; Kafalı, Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu, 186.

¹²² Kafalı, Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu, 186.

¹²³ Cihan Yalvar bu seferin birtakım aksaklıklar nedeniyle ancak 1236 yılında başladığını öne sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Yalvar, Deşt-i Kıpçak'ta Kuman-Kıpçaklar Ve Moğollar, 19; Mustafa Kafalı ise 1229 'da kurultaydan hemen sonra başladığını yazmış lakin ilk zamanlara ait kayıtların eksik olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız ;Kafalı, Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu, 186-187. Bu yüksek lisans tez çalışmasında Mustafa Kafalı bu sahanın daha eskilerinden olduğu için onun eseri baz alınmıştır.

¹²⁴ Yalvar, 19.

Kıpçakların bir kısmı Gücistan ve İran'a bir kısmı ise Başbuğları Köten ile birlikte Macaristan'a göç etmişlerdir. Kalan Kıpçaklar ise ya öldürülmüş ya da Moğol hakimiyetine girmek zorunda bırakılmışlardır. Moğollar bölgedeki Kıpçak nüfuzunu yok etmişlerdir.¹²⁵ Bölgede bulunan Alanlar, Çerkesler ve Başkurtlar da itaat altına alınmıştır. Moğollar bir taraftan da Ruslar ile savaşmaktaydılar. Önce 1237 yılında Ryazan, Kolomna şehirleri yerlebir edilip knezleri de katledildi. 1238'de Suzdal, Moskova, Vladimir, Yaroslav ve Tver şehirleri yerle bir edildi.1239 yılında Çernikof şehri tahrip edildi. 1240 yılında Kiev yerle bir edilmiştir. Sonrasında 1241'de Moğol orduları sırayla Polonya, Silezya, Macaristan'a girdiler. Macar Kralı IV. Bela Batu Han'ın karşında yenilince Adriyatik sahillerine doğru kaçmak zorunda kaldı. Moğol ordusu ise Peşte, Viyana, Gran şehirlerini tahrip ettiler. Macar Kralı IV. Bela'yı takip için bir kısım askerler gönderildi ancak onlar da Dalmaçya'ya kadar ilerleyip geri döndüler. 1241 yılında Ögedey Kağan ölünce Moğol ordusunun bir kısmının ilerleyişi durdu. Ayrıca Möngeke, Güyük ve Batu'nun arası açılmıştı bu sebeplerden ötürü daha Macaristan'a girmeden bu iki Moğol şehzadesi geri çekilmiştir.¹²⁶ Batu ise Eflak, Boğdan ve Moldovya'tahrip ve yağma ederek geri dönmüştür. 1242 yılına geldiğinde Cuci ulusunun toprakları İrtiş ırmağından başlayıp Karpat dağlarına ve Tuna nehrine kadar uzanmaktaydı.¹²⁷ Bir bakıma Ögedey Kağan'ın ölmesi Avrupalıların işine yaramıştır denilebilir. Ögedey Kağan'ın zamansız ölümü olmasaydı Moğol kuvvetleri geri çekilmeyip en azından bir kısmı Avrupa'nın içlerine doğru önlerine çıkan her şehri talan ve yağma edebilirlerdi. Bunun yanında insanları ya katledecekler ya da köle olarak beraberlerinde götüreceklerdi. Neyse ki Tanrı Avrupa'ya Moğol atlarının ayakları altında tamamen çiğnenmeden acımıştır.

Batu Han Deşt-i Kıpçak'a döndükten sonra kendisine İdil nehri kıyısında bir başkent inşa ettirdi. Altın Orda Devletinin ilk başkentinin ismi "Saray" dır. Bu başkent sayesinde Batu Han'ın devletinin işleri daha pratik bir şekilde yönetilebilecektir.¹²⁸ Batu Han döneminde Rus knezleri yarlık almak ve tabiiyetlerini bildirmek amacıyla

¹²⁵ Yalvar, 20.

¹²⁶ Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisinde bu anlaşmazlığın Ögeday'ın oğlu Güyük ile Çağatay'ın oğlu Börü arasında çıktığı belirtilmiştir. Şaşırtıcı olan kısım ise iki makalenin yazarının da Mustafa Kafalı olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Kafalı, "Batu Han", 209.

¹²⁷ Kafalı, Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu, 1887-188.

¹²⁸ Fâhredden, 39.

Saray şehrine gelmeye başladılar. Böylece itaat altına alınan Rus Knezleri kontrol altında tutuluyordu hem de Knezlerin Knezlikler üzerindeki hakları yarlık adı verilen belgelerle onaylanmış oluyordu. İlk ziyaret eden Knez Yaroslavl Knez'idir. Ayrıca bu Knez oğlunu da Ögedey Kağan'ın huzuruna göndermiştir. 1247'de Rusların Novgorod Knezi meşhur Aleksandr Nevskiy yakınları ile birlikte Saray şehrine gelerek Batu Han'a itaatini bildirip değerli hediyeler sunmuştur.¹²⁹

Batu Han Moğol istilasından büyük zararlar gören Deşt-i Kıpçak şehirlerini istilanın olumsuz etkilerinden kurtarmaya uğraştı ve buralarda ticaretin yeniden canlanması için faaliyetlerde bulundu. Ögedey Kağan ve Çağatay Han'ın ölümü üzerine Moğol İmparatorluğu içinde en yaşlı ve sözü dinlenen kişi Batu Han olmuştur. Güyük Kağan olduktan sonra Batu ve Güyük arasında Azerbaycan bölgesi için ufak bir sürtüşme olsa da Güyük Kağan'ın erken ölümü ile olay savaş meydanına dökülmeden kapanmıştır. Batu Han Güyük Kağan'dan sonra kimin han olacağı konusunda en sözüne itibar edilir kişi olmuştur. Bu sebeple Toluy'un oğlu Mönge'nin Moğol İmparatorluğu tahtına çıkması büyük ölçüde Batu Han'ın isteği doğrultusunda gerçekleşmiştir. Kendisine duyulan bu büyük saygıdan ötürü Batu Han'ın *Sain (Sayın)* unvanını nedenli hak ettiği ortadadır.1255 veya 1256 yılında Saray şehrinde öldüğü bilinmektedir.¹³⁰

1.4. Sartak Han (1256) Ve Ulakçı Han (1256)

Sartak Han Batu Han'ın en büyük erkek evladıydı bu sebeple Batu Han Öldükten sonra tahta geçti. Kendisi Hıristiyan dinine inanmaktaydı. Zayıf aynı zamanda hastalıklı bir bünyesi vardı. Tahta çıktığı aynı yıl 1256'da genç yaşta ölmüştür. Ardından kardeşi Ulakçı Altın Orda tahtına çıktı ne yazık ki o da 1256 yılı bitmeden öldü. Bu durum başta devlet içerisinde tahta kimin geçeceği konusunda bir gerilim yaratmıştır. Bazı Devlet adamları Batu Han'ın amcazadesi İlhan hükümdarı Hülegü Han'a "Kılıcsız kın, yakasız gömlek" göndererek devletin başsız kaldığını bildirmişler ve gelip başlarına geçmesini istemişlerdir. Batu Han'ın kardeşi Berke Han tahta

¹²⁹ Fâhredden, 39; Yücel, Altın Orda Tarihi, 50-51.

¹³⁰ Fâhredden, 39; Kafalı, Batu Han, 209.

çıkınca iki Moğol kolunun arası açılmıştır. Hatta Berke Han'ın Sartak Han'ı zehirlediği bile öne sürülmektedir.¹³¹

1.5. Berke Han Dönemi (1256-1266)

Ulakçı Han'ın ölümünden sonra tahta Berke Han geçmiştir. Berke Han atalarının aksine İslam dinini kabul ederek Müslüman olmuştur. Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesi Sufi Alim Kübraviye'li Seyfeddin Baharzi'nin desteği ile mümkün olduğu düşünülmektedir.¹³² Bu durum Altın Orda Devleti açısından bir ilk sayılsa da Deşt-i Kıpçak coğrafyasında bir ilk değildir. Berke Han'dan önce 10. asırda İdil Bulgarları zaten İslamiyet'i kabul etmişlerdir.¹³³ Berke Han İslam dinini kabul ettikten sonra İslam'a uygun bir isim almıştır. Berke Han'ın alığı isim bereket kaynağı anlamına gelen "*Bareke*" dir. Berke Han'ın yanında eşi Çiçek Hatun, kardeşi Tugay Timur ve bazı Altın Orda devlet adamları da Müslüman olmuştur. Bu dönemde Altın Orda ülkesi Berke Han'a izafen "*Bariyetel Barakat*" denilmekteydi. Ayrıca Berke Han Müslüman olduktan sonra Abbasi halifesinin dini koruyuculuğu altına girerek halife ile dostluk derecesinde ilişkilerini pekiştirmiş ve iki hükümdar sık sık mektuplaşmışlardır.¹³⁴

Berke Han saltanatı sırasında Galiçya, Litvanya ve Polonya'da çıkan isyanlar bastırılmış, Bunun yanında Suzdal, Yaroslav, Novgorod ve Rostof şehirlerinde Rusların çıkardığı isyanlar da durdurulmuştur. Berke Han İslam dünyasından yardımlarını da esirgememiştir. Enez kalesinde Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palailogos tarafından hapsedirilen Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'u Nogay Mirzayı göndererek kurtarmıştır. İzzeddin Altın Orda'ya yerleşerek hanedana küregen olmuştur. Bu olaydan sonra Bizans imparatoru Altın Orda ile akrabalık

¹³¹ İlyas Kamalov, **Moğolların Kafkasya politikası** ,İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003, 39-40; Yücel, *Altın Orda Tarihi*, 51.

¹³² Telli Korkmaz, Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasında Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayi ve 'Kalendername' Adlı Eseri, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi** , Cilt 5, Sayı 16 ,2018, 210.

¹³³ Uli Schamiloğlu, Altın Ordu, **Türkler Ansiklopedisi** ,Cilt 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 709.

¹³⁴ Fâhreddin, 41.

ilişkisi kurmak istemiş ve Nogay Mirza'ya yakınlarından Prenses Euphrosyne'yi vermiştir.¹³⁵

Berke Han Möngke ölünce Yerine Arık Böke'yi desteklemiş ancak Kubilay daha güçlü çıkarak Büyük Moğol İmparatorluğuna Kağan olmuştur. Bu mesele de Kubilay Kağan ile aralarına soğukluk girmesine sebep olmuştur. Berke ile arasında sorun olan bir ikinci Moğol şehzadesi ise Hülegü idi. Bu iki amcazade eskiden beri sorun olan Azerbaycan toprakları konusunda tekrar bir anlaşmazlığa düşmüş Hülegü Bağdat'ta Berke yanlısı 700 insanın canına kıyarak net tavrını belirtmiştir. 1260 yılında Hülegü'nün Ayn-ı Calut'ta Memlükler tarafından yenilgiye uğraması Berke'ye yeni bir müttefik kazandırmıştır.¹³⁶

1263 yılında ise Hülegü bu kez Derbent'te Berke Han'a yenilmiştir. Bu savaş tarihe "*Demirkapı*" savaşı olarak geçmiştir.¹³⁷ Savaşın Berke tarafından kazanılmış olması İslam alemine kutlu bir müjde olarak yayılmıştır. Berke Han zamanında Altın Orda Moğol İmparatorluğundan ayrılarak müstakil bir devlet konumuna gelmiştir. Ayrıca Berke Han İdil nehri kenarına "*Saray Berke*" adında bir şehir inşa ettirmiştir. 1266 yılında Berke Han vefat etmiş yerine Möngke Timur Altın Orda tahtına oturmuştur.¹³⁸

1.6. Möngke Timur Dönemi (1266-1281)

Berke Han'dan sonra Moğol tahtına Batu Han'ın Tokokan isimli oğlundan olan torunu Möngke Timur Altın Orda tahtına Han olmuştur.¹³⁹ Berke Han'a tahta geçtiğinde hükümdarlık "Sayın Han" sülalesinden gitmiş oldu ancak Möngke Timur'un tahta çıkmasıyla hükümdarlık yeniden Sayın Han sülalesine geçmiştir. Batu Han döneminde tohumları atılan ve Berke Han döneminde başlayan İlhan mücadelesi Möngke Timur Han döneminde de devam etmiştir. Altın Orda Han'ı Möngke Timur'un karşısındaki İlhan ise Abaka idi. Bu eski düşmanlığın sürmesinin yanında Möngke Timur döneminde Memlükler ile olan eski dostlukta sürmekteydi.

¹³⁵ Enver Konukçu, Berke Han, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1992, 506.

¹³⁶ Yücel, Altın Orda Tarihi, 52.

¹³⁷ Fâhreddin, 43.

¹³⁸ Kafalı, Batu Han, 506.

¹³⁹ Schamiloğlu, 710.

Berke Han döneminden beri Memlük – Altın orda ittifakını kendisi için zararlı gören Bizans ise İlhanlar ile ittifak kurma yoluna gitmiştir. Möngke Han Ruslara daha merhametli bir politika izleme yoluna gitmiştir. Büyük dedesi Cengiz Kağan'ın dinlere duyduğu hoşgörü baz alınarak kendisi de Rus din adamlarından vergi almamıştır. Ruslardan alınan vergiler belli bir kanuna uygun hale getirilmiştir. Ayrıca Rusların Altın Orda'ya karşı isyan çıkarmamaları aralarından bir tanesine daha ayrıcalıklı tavırlar sergileyerek ortamı kontrol altında tutmaya çalışmıştır.¹⁴⁰

Devletin ticari anlamda gelişmesini isteyen Möngke Timur Han'ın dikkatini Novgorod Knezliği üzerinden akan Baltık denizi ticareti çekmiştir. Bu ticareti kendi namına destekleyerek diğer knezliklerin Novgorod üzerinden Baltık denizinde ticari faaliyetlere girmesini engellemiştir. Rus Knezlikleri ile sorun yaşamamış askeri seferlerini Balkanlar üzerine yoğunlaştırmıştır.¹⁴¹ Möngke Timur Han “*Külük*” ve “*Hanü'l- adil*” unvanlarının olduğu bilinmekte. Kendisi Altın Orda'da ilk kez kendi ismine para darp ettiren hükümdardır. Kıpçak Türkleri tarafından kurulmuş olan Memlük devleti kaynaklarında Möngke Timur'un Müslüman olduğu geçse de gerçekten dini bütün bir Müslüman olduğu düşünülmemektedir. İslamiyet'i seçmesinin siyasi bir manevra olması büyük ihtimaldir. Boğazında çıban çıkmasıyla vefat etmiştir. Yerine Tuda Möngke Altın Orda tahtına çıkmıştır.¹⁴²

1.7. Tuda Möngke Han Dönemi (1282-1287)

Möngke Timur'dan sonra tahta geçen Tuda Möngke kendinden önceki Hanlar gibi kendi başına bir Han olamamış nüfuzunu bu çalışmanın ikinci ve üçüncü kısımlarında kendisinden ayrıntılı olarak bahsedilecek olan “Emir Nogay” ile paylaşmıştır. Tuda Möngke dönemi dış politikasında yine Memlükler ile dostane ilişkiler kurulmuş. Tuda Möngke Han, Memlük Sultanı Kalavun'un tahta çıkmasını tebrik etmek için ona elçiler gönderip İslam dinini kabul ettiğini belirterek İslam'ın yayılması için Sultandan gaza sancağı talebinde bulunmuştur. Balkanlar, Macaristan ve Polonya'ya seferler düzenlemiştir. Emir Nogay'ın Tuda Möngke üzerindeki nüfuzu Ruslar tarafından da

¹⁴⁰ Yücel, Altın Orda Tarihi, 53.

¹⁴¹ Yücel, 54.

¹⁴² Abdulkadir Yuvalı, Mengü Timur, **İslam Ansiklopedisi** , Cilt 29, Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2004, 138.

fark edilecektir. Hatta kendi çıkarları içinde kullanacakları bir kıvama gelmiştir ki Büyük Rus Knezi Dimitri yarlık almak için Tuda Mönge Han'a değil Emir Nogay'a gitmiştir. Ruslar açısından bakılırsa bu duruma Altın Orda Han'ını tanımama ve ayak altına alma anlamına geliyordu. Kendilerinden sonra Rus bozkırlarına gelip Rusları savaş ile hakimiyet altına aldıkları için Altın Orda yönetimini sevmeleri zaten çok da beklenemezdi. Tuda Mönge İslamiyet'e girdikten sonra kendini İslam'a aşırı bir şekilde vererek tahttan kardeşi Tele Buga namına çekilmiş veya Mönge Timur'un oğullar tarafından tahttan el çektirilmiştir.¹⁴³

Bir başka görüşe göre de Tuda Mönge zaten akıl yönünden zayıf bir şahsiyetti hatta deliliği ile meşhur bir hükümdardı.¹⁴⁴ Ayrıca Tuda Mönge Han zamanında Altın Orda Devleti 25 yıl sürecek bir iç karışıklık dönemine girmiştir. Özbek ve Canibek Han'lar döneminde devlet eski parlak günlerine kavuşsa da 25 yıllık süre içinde hanlar içerde Altın Orda Emirleri ile dışarda ise Rus Knezleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır, Bu hanlar tahttan ya kendi istekleriyle inmiş yada zorla hal edilmiştir.¹⁴⁵

1.8. Tele Buga/Buka Han Dönemi (1287-1291)

Tuda Mönge Han'dan sonra tahta çıkan Tele Buga Han döneminde de Emir Nogay'ın iktidar ortaklığı sürmüştür. Hem Tele Buka Han hem de Emir Nogay hanlık üzerindeki nüfuzunu artırmaya ve rakibini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. İkisi arasındaki ilk sürtüşme Macaristan seferi sırasında yaşanmıştır. Tele Buga Macaristan seferi sırasında Karpat dağlarında ilerlerken kar bataklığına saplanmış ve canını güç bela kurtarmıştır. Tele Buga Emir Nogay'ın kendisini ölüme terk ettiğini düşünüyordu ve yaşadığı bu güç durumdan Emir Nogay'ı mesul tuttu. Tele Buga-Emir Nogay mücadelesinde ikinci kısmı ise "*Ahmet Baskak Olayı*" oluşturur. Kursk şehrinin Altın Orda Devleti valisi olan Ahmet Baskak idi. Ahmet Baskak'ın yönetiminden rahatsız olan Rus Knezleri ve Rus din adamları onu Tele Buga Han'a şikâyet etti. Tele Buga Han ise olayı şiddetle çözme yoluna gitti ve Ahmet Baskak'ı cezalandırmak için ona ait kentleri Rus Knezlerine tahrip ettirdi. Ahmet Baskak ise

¹⁴³ Schamiloğlu, 711; Yücel, Altın Orda,54.

¹⁴⁴ Yücel, *Moğollar Tarihi*, 190.

¹⁴⁵ Mehmet Saray, Altın Orda Hanlığı, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1989, 539.

bu durumu Emir Nogay'a ilettili. Burada Ahmet Baskak'ın Han'dan durumun düzeltilmesini istemek yerine durumu Emir Nogay'a bildirmesi Altın Orda'daki çift başlılığın bariz bir göstergesidir. Emir Nogay ise biraz asker göndererek Ahmet Baskak'a sorun yaratan Rus Knezleri Oleg ile Svyatoslav'ın knezliklerini tahrip ettirdi.¹⁴⁶ Knezler ise kaçarak canlarını kurtardı. Nihayet Nogay ile Tele Buga olayı çözmeye karar verdi ve knezlerden Oleg'in dönmesinde hemfikir oldular. Aradan zaman geçtikten sonra iki knez de döndü lakin Svyatoslav dönünce Ahmet Baskak'ın şehirlerini yeniden tahrip etti. Knez Oleg ise olayda bir suçunun olmadığını ispat için Tele Buga Han'ın yanına gitti. Han Oleg'e asker vererek Svyatoslav'ı öldürttü ancak bu kez de Svyatoslav'ın kardeşi Emir Nogay'dan destek alarak Oleg'in oğullarını öldürdü. Bu durum Tele Buga Han ile Emir Nogay'ın arasındaki iplerin iyice gerilmesine neden oldu. İkisi de birbirini bertaraf etmek için dişe dokunur bir sebep aramaya başladı. Sebebi ilk bulan ve diğerinin sonunu getiren Emir Nogay olmuştur. Emir Nogay, Tele Buga Han'ın Kafkasya seferinde ki başarısızlığını öne sürdü. Tele Buga Han bu başarısızlıkla askerlerin ve devlet adamlarının gözünden düşmüştür. Emir Nogay bunu fırsat bilerek Tele Buga Han'ı öldürtüp yerine Tokta Han'ı Altın Orda tahtına oturttu.¹⁴⁷

1.9. Tokta Han Dönemi (1291-1313)

Tokta Han önceki sayfalarda bahsedilen Mönge Timur'un oğlu olup Alguy ve Tuğrulca adlarında iki erkek kardeşi vardı.¹⁴⁸ Tokta Han tahta çıkmak için Emir Nogay ile bir iş birliğine girmişti. Bunun sonucunda da bu ikili Tele Buga Han ve beraberindeki birçok Altın Orda şehzadesini geleneksel Moğol öldürme biçimi olan bel kemiklerini kırma yöntemiyle ortadan kaldırmışlardır. Tokta Han Moğol ataları gibi Şamanizm inancına inanıyordu. Bu demek oluyor ki İslam dinindeki gaza ve cihat anlayışı Tokta Han için bir şey ifade etmiyordu o daha çok Moğol birliğini benimsemişti. Tokta Han zeki, cesur ve akıllı bir adamdı ve kendinden önceki Altın Orda Hanları gibi Emir Nogay'ın gölgesinde kukla bir han olarak kalmak istemiyordu. Bu sebeple kendi kafasında türlü planlar yaptığı aşikardır. Akıllı bir hükümdar olduğu

¹⁴⁶ İlyas Kamalov, Altın Ordu Ve Rusya(Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi) ,Ankara: Ötüken Neşriyat, 2015, 85.

¹⁴⁷ Kamalov, 86.

¹⁴⁸ Yücel, Moğollar Tarihi, 191.

için bu durumu Emir Nogay'a sezdirmeyip kendini doğrudan bir hedef konumuna getirmekten kaçındı. Bu durum onu hedefinden de alıkoymuyordu ordusunu ve yönetimini güçlendirme yönüne daha çok önem verdi. Bu amaçla saltanatının başlarında Emir Nogay'a iyi görünmek için onun isteklerini yerine getirmiştir.¹⁴⁹

Tokta Han ve Emir Nogay'ı sık sık karşı karşıya getiren olaylar olmuştur. Bunlardan birisi de Rus knezlerinin yarlıkları konusunda olmuştur. Bilindiği üzere Ruslar knezlikleri Altın Orda Devletine bağlıydı ve Altın Orda Devletine vergi ödüyorlardı. Altın Orda Devleti tahtına ne zaman yeni bir Han çıksa knezler de yarlıklarını bu yeni hana yenilemek zorundaydılar. Bir nevi kendi hükümdarlık sürelerini uzatmış oluyorlardı. Altın Orda'da bir han ölünce veya tahttan indirilince Rus Knezleri bu olayı tekrarlamak zorundaydı. Saray şehrine yarlık almaya gelen Rus Knezi Andrey Gorodetsky geldiğinde diğer knez Dimitri Pereslavski'yi şikâyet etti. Burda şu mesele önemlidir ki bu knez Dimitri Pereslavski Emir Nogay'ın taraftarıdır. Hal böyle olunca Tokta Han Andrey'i destekledi. Andrey Tokta Han'dan aldığı izin ile Knez Dimitri'yi bertaraf etti. Gözü korkan diğer Rus Knezleri ise Altın Orda Devletinde Tokta Han'ı desteklemeye başladılar böylece Nogay'ın hakimiyet sahası daralmış oldu.¹⁵⁰ Tokta Han'ın yeni tahta çıktığı sıralarda Emir Nogay onun kendisine önceki hanlar gibi kafa tutup tutmayacağını kontrol etmek amacıyla eşi Baylak Hatun'u Tokta Han'a gönderip bir takım ordu mensubu adamın idam ettirilmesini istedi. Bu işe bahane olarak da vaktiyle Tokta Han'dan önceki Altın Orda Hanı olan Tele Buga Han'ın taraftarları olduğunu ve katledilmelerinin gerektiğini belirtti. Tokta Han ise Nogay'ın emrine uyarak bu adamları idam ettirdi.¹⁵¹

Tokta Han ile Emir Nogay'ı burun buruna getiren bir başka olay ise Tokta Han'ın babası Mönge Timur'un eşi Tokta Han'ın üvey annesi Çiçek Hatun'un Emir Nogay tarafından öldürülmesi meselesidir. Çiçek Hatun çok akıllı ve siyaset ile ilgilenen bir kadındı. Emir Nogay'ı kışkırtan durum ise Çiçek Hatun'un siyaset ile ilgilenmesi hatta bazı çevrelerce Emir Nogay'a rakip olabilecek denklikte görülmesidir. Durum böyle olunca Çiçek Hatun Emir Nogay tarafından boğdurularak öldürtüldü. Bu durum

¹⁴⁹ Vernadsky, Moğollar Ve Ruslar, 227.

¹⁵⁰ Yücel, Altın Orda Tarihi, 56.

¹⁵¹ Vernadsky, Moğollar Ve Ruslar, 228.

Tokta Han için bardağı taşıran son damla oldu. Tokta Han Emir Nogay'dan kendisine sığınan katilleri istediye de ret cevabı ile karşılaştı. Bu hadiseden sonra Tokta Han Emir Nogay üzerine sefer yapmak için hazırlıklara başladı. İki ordu 1298 yılında karşı karşıya geldi. Durum Tokta Han için yenilgi ile sonuçlanmış olsa da Emir Nogay Tokta Han'ı kendisi açısından çok da tehlikeli bulmayarak Tokta Han'ın üzerine gitmedi ve onu yakalatıp öldürtmedi.¹⁵²

Emir Nogay ile Tokta Han arasındaki bu savaş iki taraf için fazla büyütülmemiş olsa da teknik bakımdan Altın Orda içinde yönetici sınıfın husumetinin kan dökecek safhaya geldiği ilk andır. Altın Orda Devleti içinde daha önceleri kendilerine ait olan Rus topraklarında savaşlar olmuş ancak bunlar knezlere hadlerini bildirmek amacıyla yapılmıştır. 1300 yılında yapılan ikinci bir savaşta Tokta Han nihayet galip gelmiştir. Savaş sonunda Emir Nogay yenilmekle kalmamış üstüne bir de Tokta Han'a esir düşmüştür. Bu durum Altın Orda Devleti içinde süren çift başlılığın en azından bir nebze için sonu olmuştur. Herhalde Emir Nogay Tokta Han'ı tahta çıkardığı ve 1298 yılındaki savaşta yakalatıp öldürtmediği için büyük pişmanlık duymuştur. Emir Nogay'ın bu tavrı önceki Altın Orda Hanlarına galip gelmesinin rahatlığından dolayı rakibini küçük görmesine işaret sayılabilir. Sonrasında ise Tokta Han'ın ordusundaki bir Rus olaydan kendi adına çıkar sağlayabileceği düşüncesiyle esir olan Emir Nogay'ı öldürdü. Bu durum Tokta Han 'ın pek hoşuna gitmedi o da bu Rus askeri öldürttü.¹⁵³ Bu durumdan Tokta Han'ın eski Moğol adetlerine bağlılığı anlaşılabilir zaten Tokta Han'ın Moğol adetlerine sıkı sıkıya bağlı olduğu yukarıdaki sayfalarda bahsedilmiştir. Büyük büyük dedesi Cengiz Kağan da alt kesimden insanların yaptığı bu tür hain davranışları sevmez cezalandırırdı.

Tokta Han ölümüne yakın bir zamanda Atalığı Uygur Bacırtuk Buka'nın akıl vermesiyle kendi oğlu İlbasar dışındaki Sayın Han sülalesindeki erkek çocuklarını öldürtmüştür. Herhalde bu durum kendisinden sonra oluşabilecek taht kavgalarının önüne geçebilmek için kendince alınmış olduğu bir önlemdi. Tokta Han bu kararıyla belli açılardan ileriye dönük bir önlem almış ancak Tanrının olaya

¹⁵² Kamalov, Altın Ordu Ve Rusya(Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi), 87.

¹⁵³ Kamalov, 88.

müdahil olabileceğini unutmuştur. Şöyle ki Tokta Han'ın biricik veliahdı İlbasar kendinden önce ölmüştür. Bu durum karşısında Tokta Han çok kederlenmiştir. Bunun iki sebebi olabilir ilki ve en bariz sebebi Tokta Han'ın baba oluşudur. İkincisi ve Altın Orda için tehlike çanlarının çaldığı sebep ise Sayın Han sülalesinden tahta geçecek kimse kalmamasıdır. Neyse ki Gelin Beyalun¹⁵⁴ Hatun gibi akıllı kadınlar tarihte nadirde olsa yer yer varlar ve en kritik zamanlarda durumu kurtarmayı başarıyorlar. Tokta Han bu duruma olan üzüntüsünden 1313 yılında ölmüştür. Kendisinden sonra tahta kardeşi Tuğrulca'nın oğlu Özbek Altın Ordu tahtına çıkmıştır.¹⁵⁵

1.10. Özbek Han Dönemi (1313-1340)

Tokta Han'ın Atalığı Uygur Bacurtuk Buka'nın etkisiyle kendi evladı İlbasar dışındaki Sayın Han sülalesinin tüm erkeklerini öldürdüğünden yukarıdaki satırlarda bahsedilmiştir. Bu hadiseden sonra İlbasar'ın da ömrü tahta çıkmaya yetmez ve Tokta Han'dan önce ölür. Böylece Altın Orda tahtına en azından Sayın Han soyundan geçecek kimse kalmamış gibi durmaktadır ancak durum böyle değildir. Tokta Han Sayın Han soyunun tüm şehzadelerini öldürürken kendi kardeşi Tuğrulca'yı da öldürtüp Tuğrulca'nın eşi Gelin Beyalun Hatun'u kendisine eş olarak almıştır.¹⁵⁶ Gelin Beyalun Hatun 'da Tuğrulca'dan olan oğlu Özbeği bir şekilde bu kıyımdan kurtarmayı başarmış ve Kafkasya'ya Kabardey Çerkezlerine¹⁵⁷ göndermiştir. Tokta Han oğlu İlbasar öldüğünde duruma duydu derin kederden hastalanınca Gelin Baylun Hatun, Tokta Han'a Özbek'in varlığından bahseder. Tokta Han'ı ise hemen adamları Kiyat Astay ve Secut Alatay beyleri yeğeni Özbek'i yanına getirmeleri için Kabardey Çerkezlerine gönderdi. Tokta Han yeğeni Özbek gelir gelmez onu veliahtı ilan etmek istiyordu ancak ömrü yetmedi ve Özbek'i veliahtı ilan edemedi vefat etti. Böylece Altın Orda tahtı boş kalmış oldu. Tahtın boş kalmasını fırsat bilen Tokta

¹⁵⁴ Gelin Beyalun Hatun hakkında Özbek Han başlığı altında bilgi verilecektir.

¹⁵⁵ Yücel, Moğollar Tarihi, 191.

¹⁵⁶ Bazı kaynaklarda bu evlilik olmadan önce Gelin Beyalun Hatun'un hamile olduğu yazmaktadır. Durumun gidişatına bakılırsa bu evlilik çocuk faktörü olmasaydı keyfi sayılabilirdi. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Mustafa Kafalı, Özbek Han, **İslam Ansiklopedisi** , Cilt 34, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2007, 107.

¹⁵⁷ Kafkasya'da üst kimliği Çerkes olarak bilinen bir halk. Çerkesler ve Çerkes halkları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; İrfan Kalaycı, Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler), **Avrasya Etüdüleri Dergisi** , Cilt 45, Sayı 1 ,2015: 74.

Han'ın Atalığı Uydur Bacurtuk Buka kendini Altın Orda Han'ı ilan etti.¹⁵⁸ Altın Orda Devleti içindeki kabile ve sülalelerden Şiban sülalesi haricinde herkes Uygur Bacurtuk Buka'dan korktuğu için bu duruma ses çıkartamadı. Özbek Han'ı almaya giden Kiyat Astay Bey ve Secut Alatay Bey durumdan haberdar olunca kendilerini Uygur Bacurtuk Buka'ya itaat etmiş gibi göstererek onu öldürmeyi başardılar. Sonradan Altın Orda Devletine altın çağını yaşatacak olan ve "*Altın Hükümdar*" olarak anılacak olan Tuğrulca Oğlu Özbek'i tahta çıkardılar.¹⁵⁹

Özbek Han'ın saltanatının sekizinci yılında İslam dinini kabul edip Müslüman olduğu düşünülmektedir. Tahta çıktığı ilk senelerde basılan paralarda Müslüman olduktan sonraki İslami isminin bulunmaması bu durumu desteklemektedir.¹⁶⁰ Özbek Han, Zengi Ata'nın halifelerinden Türkistanlı Şeyh Seyid Ata vesilesi ile Müslüman olduğu hatta ismini de yine Şeyh Seyid Ata'nın sayesinde Muhammed Özbek olarak değiştirdiği düşünülmektedir.¹⁶¹

Özbek Han dindar, gayet zeki ve fiziksel anlamda da yakışıklı bir profil çizmekteydi. Özbek Han'ın en büyük destekçilerinden biri devlet adamlarından Emir Kutluk Timurdur. Emir Kutluk Timur Özbek Han'ın Altın Orda tahtında kalıcılığını sağlamak için çaba göstermiştir. Ayrıca Özbek Han Emir Kutluk Timur'un önerisiyle İslam dininin Altın Orda Devletinde kalıcı bir din olması için çaba göstermiştir. Yine Emir Kutluk Timur'un önerisiyle Şamanizm terk edilip Altın Orda'nın tam bir İslam ülkesi yönünde çalışılmıştır.¹⁶²

Genel bir kaniya göre İslam dininde zorlama yoktur. Bu demek oluyor ki fertler ancak kendi istekleriyle mevcut inançlarını değiştirip İslam dinine bağlanabilirlerdi. Özbek Han'ın Altın Orda Devletini İslamlaştırma yolunda bu zarif kuralı bir nebze

¹⁵⁸ Uygur Bacurtuk Buka kendisini Altın Orda Han'ı ilan etmekle kalmayıp birde üstüne merhum Altın Orda şehzadesi Tuğrulca sonrasında da merhum Altın Orda Han'ı Tokta Han'ın eşi ,Özbek Han'ın ise annesi olan Gelin Beyalun Hatun'u kendisine nikahlamıştır Ayrıntılı bilgi için bakınız ; Yücel, Moğollar Tarihi, 191.

¹⁵⁹ Kadir Tuğ, Özbek Han'ın Tahta Çıkışı, Özbek Kimliğinin Şekillenmesi Ve Bazı Özbek Boylar, **Akademik Matbuat** Cilt 3, Sayı 2 ,2019, 50.

¹⁶⁰ Yücel, Altın Orda Tarihi, 58.

¹⁶¹ Tuğ, 50.

¹⁶² Akdes Nimet Kurat, **IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972, 130.

çığnediği düşünölmektedir. Şamanların ve Budist rahiplerin öldürölmekle tehdit edilmesi buna örnek gösterilebilir. Hal böyle olunca Altın Orda Devleti İslamlaşma yolundaki adımlarını üçer beşer atmıştır. Tabi ki İslam dininin mimarideki kendine has ektisi Altın Orda Devleti mimarisinden de eksik kalmamış, sırf başkent Saray şehrinde on üç tane cami olduğu bilinen bir gerçektir. Saray şehrinde şeyhlerin, tarikat liderlerinin ve din bilginlerinin İslam'ı rahatça yaymaya çalıştığı ve halkın da bu şahıslara hürmet ettiği bilinmektedir.¹⁶³

Altın Orda Devletinin doğu kısmı olan Gök Orda kısmında Özbek Han önce İrzen Han'ı Gök Orda tahtına oturtmuştur. İrzen Han tamda Özbek Han'ın onaylayacağı şekilde mescid ve camiler inşa ettirip hayır işleri ile uğraşarak İslam dinine hizmet etmiştir. İrzen Han'dan sonraki Gök Orda hanı Mübarek Hoca ise para bastırmak gibi bağımsız devletlerin yaptığı hareketlere girişmiştir. Gök Orda'nın Altın Orda'dan ayrılıp müstakil bir devlet olması yönündeki fikirlerini alenen sergileyip, isyan çıkarınca Özbek Han tarafından ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle Cuci oğlu Orda-İçen sülalesi tarih sahnesinden silinmiş oldu.¹⁶⁴

Özbek Han'ın kendisi gibi İslam dininin bir ferdi olan Berke Han'ın dış politikadaki görüşlerine paralellik gösterecek manevralarda bulunmuştur. Bu demek oluyor ki Moğolların Batı Asya şubesi olan İlhanlara karşı düşmanca bir politika benimsenerek müttefik olarak da Mısır Memlük devletinin desteği alınmaya çalışılmıştır. Hatta Memlük ile akrabalık bağları kurulmuş Memlük Sultan'ı Melik ün-Nasır Altın Orda prensesi Tolunbay Hatun ile evlenmiştir. Bizans ile de aynı konu söz konusu idi bu sebeple Özbek Han'ın eşlerinden birisi de Bizans prensesidir¹⁶⁵

Özbek Han Rus Knezlikleri ile olan ilişkilerinde Rusların Altın Orda Devletine tamamen itaat etmeleri yoluna gitmiş ve kararlarını bu yönde uygulamaya geçirmiştir. Rus Knezlikleri içinde Moskova Knezliğini diğer knezliklerden üstün tutmuştur. Bu hareketine paralel olarak bir de kız kardeşi "Konçaka Hatunu" Moskova Knezi Yuri Daniloviç ile evlendirerek Moskova Knezliğini Altın Orda

¹⁶³ Korkmaz, 210.

¹⁶⁴ Yücel, Altın Orda Tarihi, 57.

¹⁶⁵ Kurat, IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri 130-31.

Devletine akrabalık bağı ile bağlama yoluna gitmiştir. Eniştesi Moskova Knez'i Yuri Daniloviç'e knezlerin knezi anlamına gelen Büyük Knez unvanı vererek diğer knezler nazarında bir kademe daha yükseltmiştir. Aslında bu durum Altın Orda Hanlarının Rus knezlerini kontrol altında tutmak için birini diğerlerinden üstün tutma çabasının resmiyete dökülmüş halidir. Moskova Knezinin Büyük Knez olmasını hazmedemeyen Tver knezi ise Moskova knezine savaş açmıştır. Bu mücadele sırasında Altın Orda prensesi Konçaka esir düşmüş ve ne yazık ki esereti sırasında ölmüştür. Olabilecek ihtimallerden en ilk ve tek ihtimal olan Özbek Han'ın Tver knezine olan öfkesi Tver Knezinin sonu olmuştur. Özbek Han ordusunu Rusya'nın içlerine onları itaat altına alma yoluna gitmiştir. 1328 yılında yine bir Moskova Knezi olan İvan Kalita'yı Büyük Knez ilan ederek Moskova Knezliğinin diğer knezler arasında sivrilmesine sebep olmuştur.¹⁶⁶ Ne yazık ki bu durum daha sonraları Altın Orda Devletinin başına büyük belalar açmıştır. Şöyle ki bu durum Rusların tek bayrak altında birleşip Büyük Rus devletini kurmaları yönündeki ilk adım gibi düşünülebilir.

Özbek Han döneminde İlhanlar ile yapılan seferler sırasında Azerbaycan ve Horasan üzerine ordular gönderildi. Bu ordular yöre halkı tarafından Özbek Han'a izafen "Özbekler" şeklinde anılmaya başlandı. Altın Orda Devletine ise Özbek devleti diyorlardı. Bu seferler sırasında Seyhun, Ceyhun ve Fergana bölgesine yerleşen Deşt-i Kıpçak Türkleri, günümüzde Buhara şehrinde yaşayan Özbek halkının atalarıdır. Kısacası "Özbek" ismi Altın Orda Hanı Özbek Han'dan gelmektedir.¹⁶⁷

Özbek Han'ın dört büyük eşinin isimleri şöyledir; Taydula, Kebek, Beylun, Ardiya. Özbek Han'ın Tenibek ve Canibek adında iki oğlu ve İtkeçek adında bir kızı vardı. Özbek Han 28 yıl tahtta kaldıktan sonra saray şehrinde ölmüştür.¹⁶⁸

1.11. Canibek Han Dönemi (1340-1357)

Özbek Han'dan sonra Altın Orda tahtına oğlu Tenibek geçmiştir. Tenibek tahta ilk geçtiği sıralar iyi bir yönetim anlayışı benimsese de sonraları bu karardan sapmış ve öldürülmüştür. Tenibek Han'dan sonra Altın Orda tahtına Özbek Han'ın Taydula

¹⁶⁶ Kurat, 131.

¹⁶⁷ Fâhredden, *Altın Ordu Ve Kazan Hanları*, 51.

¹⁶⁸ Fâhredden, 55.

Hatun'dan doğma diğer oğlu Canibek Altın Orda tahtına geçmiştir. Canibek Han tahta çıkınca Rus Knezleri de her zaman olduğu gibi Saray şehrine gelip yeni Altın Orda Hanına itaatlerini bildirmek ve yarlık almak için akın ettiler. Knezlerin yanında Rus Metropliti Feagonst da Canibek Han'ın huzuruna geldi.¹⁶⁹ Özbek Han Ruslara kilise ve manastırlardan vergi almayacağına dair bir yarlık vermişti. Ruslar bu durumu kötüye kullanarak mallarını kilise malı olarak gösterip Altın Orda hükümetinden vergi kaçırmaya başlamışlardı. Bu durumun farkında olan Canibek Han Metropolite vergi ödemeleri emrini verdi ancak Metropolit de Özbek Han'ın yarlığını öne sürdü. Metropolit'in "*Mühür kimde ise Süleyman odur*" kuralını unuttuğu aşikardır. Canibek Han atası Özbek Han'ın yarlığını çiğnemedi ancak kilise ve manastırlardan 600 ruble alınması emrini verdi.¹⁷⁰

Canibek Han babası Özbek Han'ın Rus Knezlikleri üzerindeki politikasına bağlı kalmış ve Moskova Knezliği üzerinden diğer Rus Knezliklerini yönetmiştir. Rus Knezlikleri ise Canibek Han'a karşı tam bir itaat sağlamıştır. Altın Orda – Memlük ilişkisi ise Osmanlı devletinin kurulup nüfuzunu Rumeli'ye tesir ettirmesiyle sekteye uğramıştır. Çanakkale boğazı üzerinden kurulan Altın Orda – Memlük haberleşmesi kesilmiştir.¹⁷¹ Belli bir mantık çerçevesinden bakıldığında Altın Orda ve Memlük devletlerini müttefik olarak birleşmeye mecbur bırakan İlhan Devleti idi İlhanlar da tarih sahnesinden çekilince belki de bu müttefikliğe eskisi kadar ihtiyaç kalmadı.

Son İlhan Hükümdarı Ebu Said Han 1335 yılında vefat etmiştir. Böylece İlhan Devleti tarih sahnesinden çekilmiş bölgede güç Çobanlı sülalesine geçmiştir. Çobanlılardan Emir Hasan'ın kardeşi Melik Eşref ise Azerbaycan bölgesini yönetmekteydi. Emir eşref halka zulüm eden hatta halkın namusuna göz diken bir yapıdaydı. Bölge halkı ise Canibek Han'ın gelip Azerbaycan'ı fetih etmesini dört gözle bekler bir duruma gelmişti. Melik Eşref'in zulmüne dayanmayan halk göç etmek zorunda kalıyordu. Kadı Muhyiu'd-din Berdai ise Altın Orda'ya gelmiştir. Berdai Saray şehrinde verdiği bir vaazda Melik Eşref'in kendi öz kızına dahi musallat olduğunu söylemiştir.¹⁷²

¹⁶⁹ Fâhredden, 57.

¹⁷⁰ Fâhredden, 59.

¹⁷¹ Kurat, IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri, 132.

¹⁷² Kamalov, Moğollar'ın Kafkasya Politikası, 98.

Canibek Han İlhan Devletinin artık bölgede olmamasının meyvesini de toplama amacı ile ordusunu toplamış ve Azerbaycan üzerine sefere çıkmıştır. Canibek Han kendinden önceki Hanların başaramadığını başarmış ve Azerbaycan bölgesini ele geçirmiştir.¹⁷³ Canibek Han'dan sonra tahta oğlu Berdibek çıkmıştır.

1.12. Berdibek Han Dönemi (1357-1360)

Canibek Han ölünce yerine Oğlu Berdibek Altın Orda tahtına oturmuştur. Berdibek Han'ın atalığı Kanınglı Tulibaydır. Canibek Han, Kanınglı Tulibay'ın oğlunu hırsızlık yaptığı için katlettirince Kanınglı Tulibay Canibek Han'a kin beslemiştir. Canibek Han öldükten sonra oğlu Berdibek Han olunca atalığı Tulibay'ın ağzına bakar hale gelmiştir. Atalık Tulibay Berdibek Han'ı Atalık Bacırtuk Buka'nın Tokta Han'ı kendi veliahtı haricindeki tahta çıkabilecek kişileri öldürmesi yönünde akıl vermiştir. Berdibek Han'da kendi oğlu olan veliahtı dışındaki tüm sülalesini ve öz evlatlarını katlettirmiştir. Böylece atalık Tulibay zekasıyla bir oğulun canına karşılık tüm "Sayın Han" sülalesinin canını aldırılmıştır. Berdibek'in veliahtı da Tokta Han'ın veliahtı İlbasar gibi babasından önce ölünce Sayın Han sülalesinin soyu tükenmiştir. Berdibek Han ise kendinden sonraki nesillerce "**Kökin kırğan köten han**" namıyla ünlenmiştir. Canibek Han'ın kızı Bisulu-Hanuş'un eşi ve Berdibek Han'ın eniştesi Sağ kol beylerinden Kiyat Mamay Bey¹⁷⁴ ise Berdibek Han'ı yaratmış olduğu kaos ortamında kabilesini alarak Kırım'a göçmüştür.¹⁷⁵ Ayrıca halkın da kendi isteğiyle bu kaos ortamından kaçıp Emir Mamay'ın yanına Kırım şehrine göç ettiği bilinmektedir. Her yerden isyanların patlak verdiği bir ortamda halkın kendisine güvenli bir ortam arayışı olağan bir durumdur.¹⁷⁶

Berdibek Han 1360 yılında öldürülünce Sayın Han sülalesi sona erdiği için Altın Orda Devleti ikinci bir fetret devrine girmiştir. Bu ikinci fetrat devri 1360 ile 1380 yılları arasında tam 20 sene sürmüştür. Bu 20 yıllık zaman dilimi içerisinde tam 14 kişi emir ve beylerin tesiri ile tahta çıkıp kukla birer hükümdar olmaktan öteye

¹⁷³ İlyas Kamalov, **Avrasya fatihi Tatarlar**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007, 97.

¹⁷⁴ Kiyat Mamay Bey bu çalışmanın önemli simalarından olduğu için kendisinden çalışmanın ikinci kısmında uzun uzadıya bahsedilecektir.

¹⁷⁵ Derya Derin Paşaoğlu, Altın Orda ve Kırım sahasında bozkır aristokrasisinin güçlü temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 33, Sayı 56, 2014, 154.

¹⁷⁶ Ötemiş Hacı, **Çengiz- Nâme**, İlyas Kamalov (Hazırlayan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009, 63.

gidememişlerdir. Bu hanların kendi isimlerine bastırdıkları paralar olmasa günümüzde kendilerinden haberdar bile olunamayabilirdi.¹⁷⁷

1.13. Toktamış Han Dönemi (1379-1397):

Berdibek Han öldüğünde Sayın Han sülalesinin nesli de ortadan kalkmıştır. Önceki bölümlerde de Özbek Han'ın Orda İçen (Gök Orda) soyuna son verdiğinden bahsedilmiştir. Hal böyle olunca Altın Orda Devleti yirmi yıl süren bir bulkak (fetret) devrine girmiştir. Altın Orda Devletinin bulkak devrinden tamamen çıkması Toktamış Han'ın Altın Orda topraklarına hükmetmeye başlamasıyla bitmiştir. Toktamış Han Cuci sülalesindedir. Bu demek oluyor ki Toktamış da Cengiz Kağan'ın oğlu Cuci'nin torunlarından. Toktamış Han'ın babası Tuy Hoca oğlandır. Annesi ise meşhur Moğol kabilelerinden Kongrat kabilesine mensup Köten Köncük Hatundur. Tuy Hoca oğlan Altın Orda tahtında kısa süreliğine hakimiyet kuran Urus Han tarafından öldürülünce Toktamış Çağatay bölgesine giderek bu topraklarda Çağatay ulusunun yıkılmasıyla hüküm sürmeye başlayan namı diğer "Sahipkiran Emir Timur'a"¹⁷⁸ sığınmıştır. Timur ona Sığınak şehrini veyahut Otrar ve Sabran şehirlerini vermiş idi.¹⁷⁹ Timur'un bu hareketi tamamen stratejiktir. Timur Deşt-i Kıpçak coğrafyasında kendine bağlı kukla bir "Han" görmek niyetindeydi. Sığınak şehri o zamanlar Urus Han'ın yönetimindeydi. Bu konuda hem Toktamış hem de Timur çok azimli ve ısrarcı davranmıştır. Toktamış da nihayet beşinci denemesinde Sığınak şehrini zapt etmiştir.¹⁸⁰ Toktamış 1381 yılında Kulikova Savaşında Ruslara yenilip ordusu hezimete uğrayan Emir Mamay'ı Kalka boyunda yenerek Altın Orda Devletinde hakimiyetini sağlamıştır.¹⁸¹ Bu başarıdan sonra Toktamış Altın Orda Devletinin Azerbaycan ve Harezmi dışındaki tüm topraklarını ele geçirmiş oldu. Şimdi sıra Ruslar üzerindeki Altın Orda otoritesini yeniden kazanmaya gelmişti. İlk iş olarak Litvanya

¹⁷⁷ Fâhreddin, 63.

¹⁷⁸ Emir Timur'un lakapları arasında Aksak Timur/ Timur Leng gibi lakaplar bulunsa da insanların fiziksel yapılarıyla alaycı bir üslup üzerinden konuşmak hoş olmadığı için kendisine sadece Emir Timur denilecektir.

¹⁷⁹ Toktamış ilk Sığınak şehrini fethedip kendini Nasreddin Bahadır Han olarak ilan ettiğine göre büyük ihtimalle Timur Toktamış'a Sığınak şehrini vermiş idi. Ayrıntılı bilgi için bakınız; *Fâhreddin, Altın Ordu Ve Kazan Hanları*, 67.

¹⁸⁰ İlyas Kemaloğlu, Toktamış Han, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2012, 231.

¹⁸¹ Yücel, Moğollar Tarihi, 193.

ve Moskova Knezlerine elçiler göndererek Emir Mamay'ı bertaraf ettiğini bildirdi. Bu bir çeşit bana itaat edin mesajıdır. Knezler bu duruma itaat ettiler ve Toktamış Han'a hediyeler gönderdiler. Toktamış Han ise hem Kulikova'nın intikamını almak hem de Rusları tamamen avcunun içine almak için sefer düzenlemeye karar verdi. İstikamet Moskova idi. Toktamış Han 1382 yılında sefer için yola revan oldu. İlk olarak Bulgar şehri düştü. Ardından Suzdal ve Ryazan Knezleri Toktamış Han'a katıldılar. Moskova'da ise Knez korkarak Kostroma'ya kaçtı. Halk galeyana geldi ve tam bir kaos ortamı oluştu. Ağustos ayında Moskova kuşatıldı ancak başarılı olunamadı.¹⁸²

Ruslar tarafından yakınlarından birisi öldürülen Toktamış Han öfkelenmiş ve hileyle başvurdu. Ruslara az miktarda para bedeli karşılığı çekileceğini söyledi. Ruslar da rahat bir nefes alıp gevşemeye başladılar. Kapılar açılınca Moğollar içeri girip tam 24 bin kişiyi kırdılar. Moskova'yı yağmaladılar ve hazineyi boşalttılar. Toktamış Han bu çok kazançlı seferden sonra geri çekildi. Knezler ise bu kıyımdan birçok ders çıkarmış olacaklar ki hepsi Toktamış'ın ayağına kadar gelerek yarlık aldı. Bununla da yetinilmeyerek oğullarından birer tanesini Toktamış'ın yanına rehin olarak bıraktılar. Bundan sonra Toktamış Han yüzünü doğuya çevirdi. Eski Altın Orda'nın eksik parçaları Azerbaycan ve Harezm topraklarına yöneldi. Hem de eski koruyucusu Emir Timur'a düşman olmayı ve çarpışma riskini göze alarak.¹⁸³

Ardından Toktamış ve Timur arasında meşhur savaşlar silsilesi başlamış oldu. Timur ve Toktamış ilk olarak 1391 yılında Kundurca/Konozca suyu mevkinde karşılaştılar. Yenilen taraf Toktamış Han olsa da Emir Timur için tehlike hala geçmemiştir. 1395 yılında Emir Timur Toktamış Han'ın üzerine yeniden yürümüştür. Terek nehri kenarında yeniden savaşan ikiliden yenilgiye uğrayan yine Toktamış'tır. Terek savaşı sonunda hem Altın Orda hem de Toktamış asla kapanmayacak büyük yaralar almıştır. Timur Altın Orda Devletinin adeta bel kemiğini kırmıştır.¹⁸⁴

Bu savaşlardan sonra Toktamış hem eski itibarını hem de eski gücünü yitirmiştir. Ruslar ise Altın Orda Devletine karşı sorumluluklarını unutmuş vaziyetteydi.

¹⁸² Kamalov, Avrasya Fatih Tatarlar, 107.

¹⁸³ Kamalov, 108.

¹⁸⁴ Kurat, IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri, 139.

Toktamış Saray şehrine döndükten sonra tam toparlanmak üzereydi ki Timur'un Altın Orda tahtına çıkardığı yeni Kukla Han'ı Timur Kutluk Han'a yenildi. Litvanya 'ya Knez Vitovt'un yanına kaçtı. Hatta Vitovt Toktamış'a Lida şehrinin gelirleriyle birlikte askeri yardım sözü de vermiştir. Bu ikili rakiplerine karşı galip gelirse Toktamış'ın kazancı Altın Orda'nın tek Han'ı olmak olacak Vitovt'un ki ise Moskova Knezliği olacak idi. 1399 yılında talih yine Toktamış Han'a gülmez ve bu ikilin ordusu Timur Kutluk Han'ın meşhur kumandanı Emir Edige¹⁸⁵ tarafından hezimete uğrattır. Toktamış'ın Emir Edige ile son karşılaşması 1404 yılında Tümen şehri yakınlarında olmuştur. Tek fark var idi Emir Edige Kukla Han'ını değiştirmiş Toktamış'ın karşısına bu kez Şadıbek Han'ın Emir'i olarak çıkmıştır. Toktamış Emir Edige tarafından bu son karşılaşmada öldürülmüştür. Toktamış Han'dan sonra onun oğulları kısa süreli olarak Altın Orda tahtına çıkmış fakat hiçbiri Altın Orda Devletinin eski kudretli günlerini geri getirememiştir. Altın Orda Devleti Toktamış Han'dan sonra bir daha asla eski günlerine dönemeyip parçalanma ve yıkılma dönemine girmiştir.¹⁸⁶ Toktamış Han'ın ölümünden sonra iki önemli Altın Orda Han'ı daha tahta çıkmıştır ancak ülkeyi yıkılmaya doğru giden kaderinden kurtaramamışlardır. Bu hanlara Altın Orda Devleti'nden sonra Deşt-i Kıpçak'da kurulan hanlıklar açısından ön bir bilgilendirme olarak bakmakta fayda vardır. Bunun yanında bu hanlar Altın Orda Devleti tarihinin yıkılma dönemine damga vurdukları için ayrıca bir öneme de sahiptirler.

1.14.Uluğ Muhammed Han Dönemi (1420, 1424-1438)

Uluğ Muhammed Han'ın Edige Mirza'nın ölümünden sonra 1419 veya 1420 yılı gibi tahta çıktığı düşünülmektedir. Dedesi Timur Kutluğ Han babası ise Timur Han'dır. Uluğ Muhammed Han'ın uğraştığı dişe dokunur olaylardan ilki Moskova Knezliğine kimin geçeceği konusudur. Moskova Knezi I.Vasiliy 1425 yılında ölünce oğlu (daha sonradan II.Vasiliy olarak anılacak) ve kardeşi Yuriy arasında tahta kimin çıkacağı konusunda bir anlaşmazlık çıkmıştır. 1431 yılına kadar sükûnet sağlanamayınca taraflar Saray şehrine Uluğ Muhammed Han'ın huzuruna gelmişlerdir. Saray şehrinde her iki tarafta hanın yakınlarından kendilerine destekçi bulmaya çalışmıştır.

¹⁸⁵ Bu çalışmanın ana simalarından birisi olan Emir Edige'den çalışmanın ikinci bölümünde uzun uzadıya bahsedilecektir.

¹⁸⁶ Fâhredden,71-72.

Yuriy'in destekçisi Tegin Mirza olmuştur ancak II. Vasiliy'in kurnaz adamı İvan Dmitriyeviç diğer Mirzaları Tegin Mirza'ya karşı kışkırtmıştır. Bahsi geçen Mirza'lar Tegin Mirza'yı bir nevi tehdit ederek olaydan uzak durmasını istemişlerdir.¹⁸⁷

1432 yılında II.Vasiliy kurnaz destekçisi İvan Dmitriyeviç sayesinde Moskova Knezliği yarlığını almıştır. Bir zaman sonra Kiçi Muhammed isimli bir Altın Orda şehzadesi ve Tegin Mirza ayaklanma çıkararak Uluğ Muhammed Han'ı Saray şehrinde kovdular. Bu ikili Saray şehrini ele geçirdiğinde Uluğ Muhammed Han ailesi ve maiyeti ile birlikte Tula civarındaki "Belev" şehrine yerleşti. Uluğ Muhammed Han'ın amacı burada güç toplayarak Saray şehrini yeniden ele geçirmektir. Bunun için de Saray şehrindeki destekçilerine ve Moskova Knezi II.Vasiliy'in yardımına ihtiyacı vardı. Uluğ Muhammed Han II. Vasiliy'den yardım istediğinde II. Vasiliy hana düşmanca bir tavır sergilemiştir. II. Vasiliy önce hanın kendi topraklarından derhal çıkmasını istemiş ardından da Uluğ Muhammed Han'ın bin kişilik ordusunun üzerine kırk bin kişilik bir askeri birlik göndermiştir. Rus askerleri sorgusuz sualsiz Belev şehrini kuşatmış hatta Uluğ Muhammed Han'ın damatlarından birini de kuşatma sırasında öldürmüşlerdir. Uluğ Muhammed Han Knez II. Vasiliy ile anlaşma gayreti gütmekteydi. Bu anlaşmaya göre Knez Uluğ Muhammed Han'a Saray şehrini geri alması için yardım ederse Han II. Vasiliy'den şimdiye kadar aldığı vergileri iade edecek ve bir daha vergi almayacaktı.¹⁸⁸

Uluğ Muhammed Han teklifinin ciddiyetini II. Vasiliy'e göstermek için oğullarından Mahmud'u Kneze rehin vermeyi dahi tasarlıyordu fakat II. Vasiliy bu teklifi reddetti. Rusların ciddiyetini kavrayan Uluğ Muhammed Han savaşmaktan başka çaresinin olmadığını anlayınca kendi ve beraberindekiler manevi duygularla şehri korumaya ve Ruslarla savaşmaya başlamışlardır. Muhtemelen bin kişiye kırk bin kişi biraz abartılmış bir sayı olabilir lakin Uluğ Muhammed Han'ın kuvvetleri Rus kuvvetlerini hezimete uğratmayı başarmıştır. Bu başarının ardından Kazan şehrine gelen Uluğ Muhammed Han harap bir halde olan şehri yeniden inşa ettirmiş ve burada Kazan Hanlığını kurmuştur. Kazan Hanlığının kuruluşundan sonra iki kez Ruslar üzerine

¹⁸⁷ Fâhreddin, 79.

¹⁸⁸ Fâhreddin, 80.

sefere çıkan Uluğ Muhammed Han bir çok Rus şehrini yerle bir etmeyi başarmıştır. Ayrıca 1445 yılında çıktığı ikinci seferinde eski düşmanı II.Vasiliy'i de esir akmayı başarmıştır.¹⁸⁹

Uluğ Muhammed Han esiri II.Vasiliy üzerinden Moskova Knezliğinin iç işlerine müdahale etmek istese de başarılı olamamış bir müddet sonra yüklü bir fidye ile II.Vasiliy'i serbest bırakmıştır. Uluğ Muhammed Han 1445 senesinde vefat etmiştir. Mezarını "Kurmuş" şehrinde veya "Kazan" şehrinde olduğu düşünülmektedir. 25 yıl hüküm süren Uluğ Muhammed Han ilginçtir ki 17 Saray şehrinde 8 yıl da Kazan şehrinde hüküm sürmüştür. Ayrıca Uluğ Muhammed Han Kazan Hanlığının kurucusudur.¹⁹⁰

1.15.Ahmet Han Dönemi (1465-1481)

Ahmet Han 1447 yılında Saray şehrinde tahta çıkmıştır. Kendisi Uluğ Muhammed Han'ı Saray şehrinden çıkarıp tahta geçen Kiçi Muhammed Han'ın oğludur. Tahta çıkar çıkmaz Rus Knezliklerinden alınacak vergi meselesine odaklanmıştır. II. Vasiliy'e vergileri ödemesini emretmiştir. 1451 yılında oğlu Mazov Şah'ı Moskova üzerine göndermiş Ahmet Han ise Rus şehirlerini yerle bir edip birçok ganamet ile geri dönmüştür. Ahmet Han'ın ilerlemesinin durmasının sebebi II. Vasiliy'nin büyük bir ordu ile üzerine geliyor oluşuydu.Ahmet Han 1454 senesinde yeniden Moskova üzerine yürümüştür fakat adamlarından birinin ihanetine uğrayınca sefer başarısız olmuştur. 1462 senesinde Moskova 'da yarlıksız bir şekilde tahta çıkan III. İvan Ahmet Han'ı öfkelenmiştir. Saray şehrine gelip yarlık almayı da reddedince Ahmet Han Moskova üzerine yürümüş durumu fırsat bilen Kırım Han'ı Hacı Giray ise Ahmet Han'ın hakimiyeti altında olan topraklara saldırmıştır. Ahmet Han ve Hacı Giray Han'ın orduları Don Nehri kenarında savaşmıştır. 1465 yılında iki Tatar kolu birbirini kırmış çokça Müslüman kanı dökülmüştür.¹⁹¹

1465 yılında ki seferi böylece başından savuşturmuş olan Moskova Knezi Ahmet Han'ın 1472 yılında Moskova üzerine gelişinde de Kasım Han'ı Daniel'i Ahmet

¹⁸⁹ Fâhreddin, 81.

¹⁹⁰ Fâhreddin, 82.

¹⁹¹ Fâhreddin, 83.

üzerine göndermiştir. Böylece yine Ahmet Han'ı başından savuşturmuş oldu.1474 yılında III. İvan ve Ahmet Han barış anlaşması imzaladılar. III. İvan Saray'a hediyeler gönderdi Ahmet Han ise Moskova'ya bir tüccar kafilesi göndermiştir. Ahmet Han'ın döneminde Moskova'da Altın Orda Hanlarına ait konutlar bulunduğu bu konutların Altın Orda devlet adamları tarafından elçilik sarayı olarak kullanıldığı bilinmektedir.¹⁹²

1476 yılında Ahmet Han III. İvan'ı yeniden Saray şehrine davet etti fakat III.İvan davete yine icabet etmeyerek elçisini göndermekle yetindi. Duruma sinirlenen Han Moskova üzerine yürüme kararı aldı. Bu sırada III.İvan ve Kırım Han'ı Mengli Giray Han güçlerini birleştirerek Ahmet Han'a cephe aldılar ve III.İvan bağımsızlığını ilan etti. Ahmet Han'ın ise Litvanya Knezi Kazmir ile ittifak kurduğu ve Moskova üzerine yürümeyi planladığı biliniyor.Ayrıca III.İvan Kasım Han'ı Nur Sultan'ı da boş kalan Saray şehri üzerine sefere göndermiştir. Ahmet Han müttefiki ile birleşemez ancak Moskova yakınlarına geldiğinde III.İvan savaş ihtimalini başından savuşturmak için Ahmet Han'a hediyeler göndermiştir. Ahmet Han dokuz senedir vergi vermeyen Knezin kendi huzuruna çıkıp özür dilemesini istemiş ancak Knez buna yanaşmamıştır. Ahmet Han ise kış geldiğinde Ugra Nehr'nin donmasını Knez üzerine sefere çıkmak için fırsata çevirmek istemiştir. Kış geldiğinde iki orduda kış şartlarından kötü etkilendiği için Ahmet Han'ın bu planı ne yazıkki gerçekleşmemiş herkes kendi ülkesine doğru geri çekilmiştir.¹⁹³

Ahmet Han geri dönüş yolunda Don civarında konaklamayı uygun bulmuş ve ordusunu Saray şehrine göndermiştir. Mengli Giray , Tümen Han'ı İbek ve Nogaylar birleşerek Ahmet Han'a bir komplo kurmuşlardır. Tümen Han'ı Ahmet Han'ı uykusunda baskın yaparak öldürmüştür. Mengli Giray Moskova'ya yaranmak için bu cinayetle de yetinmemiş önce Ahmet Han'ın oğullarını ortadan kaldırıp ardından da 1502 yılında Saray şehrini yerle bir etmiştir. Böylece Altın Orda devleti tamamen

¹⁹² Fâhredden, 84.

¹⁹³ Fâhredden, 86.

ortadan kalkmış Ruslar 250 yıldır süregelen bir durum olan Altın Orda Hanlarının hakimiyetinde kalma durumundan kurtulmuş oldular.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Fâhredden, 87.

İKİNCİ BÖLÜM

EMİR NOGAY, EMİR MAMAY, EMİR EDİGE'NİN BİYOGRAFİLERİ

2.1. Emir Nogay

Emir Nogay Altın Orda içindeki boylardan Mangıt boyunun beyi idi. Ayrıca Altın Orda içindeki görevi tümen beyi olan Emir Nogay'ın tümenindeki askerler Mangıt boyunun fertlerinden oluşmaktaydı. Nogay kelimesi Moğolca bir kelimedir. "Nogay" kelimesinin Moğollardaki köpek veya kurt toteminden geldiği düşünülmektedir.¹⁹⁵ Emir Nogay'ın dedesi Cengiz Kağan'ın oğlu Cuci'nin oğullarından yedincisidir.¹⁹⁶ Emir Nogay Cengiz Kağan'ın oğlu Cuci'nin oğlu Boal/Buval'ın¹⁹⁷ oğludur.¹⁹⁸ Başka bir kaynağa göre ise Emir Nogay'ın şeceresinin "Cengiz oğlu – Moğol oğlu-Tatar oğlu Nogay şeklinde şeklin de olduğu düşünülmektedir .Yani Emir Nogay bir Moğol prensidir. Hüküm sürdüğü topraklar ise Emir Nogay'a babasından miras kalmıştır. Buna ek olarak Emir Nogay'ın soy bakımından değil de askeri başarılarıyla Altın Orda içinde sivrilip ön plana çıkmasını en tabii sebebi Emir Nogay'ın babası Boal'ın annesinin soy bakımından düşük veya bir cariye oluşudur.¹⁹⁹ Daha kısa bir deyişle Boal'ın annesinin Cuci'nin odalıklarından itibarsız bir hanım olması yüksek ihtimaldir.

Moğollarda maderşahilik yani anaerkil yapı vardı. Doğan çocuğun aile içindeki itibarını annesinin itibarı belirlerdi. İlk eşin çocukları diğerlerine nazaran her daim

¹⁹⁵ Mehmet Alpargu, **Nogaylar**, İstanbul: Değişim Yayınları, 2007, 11.

¹⁹⁶ Arzu Akpunar, Nogayların Altın Orda Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2019, 61.

¹⁹⁷ Boal /Buval 'ın annesinin Cuci'nin cariyelerinden "Karacın Hatun" olduğu düşünülmektedir. Ayrıntılı Bilgi için bakınız; Çolak Selim. Koç Dinçer, Emir Nogay'ın Ak Orda Yönetimindeki Konumu, **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** . Cilt 3, Sayı 2 ,2021: 145.

¹⁹⁸ Schamiloğlu, 711.

¹⁹⁹ Akpunar, 62.

daha üstün tutulmaktaydı.²⁰⁰ Cengiz Kağan'ın ülkesini taksim etme şeklinden de açıkça bu usul anlaşılmalıdır. Emir Nogay Altın Orda Devleti içinde meşru hanlardan bile çok güce sahip olmuş ama asla kendi Altın Orda tahtına çıkıp Han olmaya kalkmamıştır. Bu sebeple onun Moğol geleneklerine nedenli sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılmalıdır. Emir Nogay'ın ailesi hakkında ne yazık ki Türkçe kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Rusça kaynaklarda ise çeviri sıkıntısı baş göstermektedir.

Emir Nogay'a ait bilgileri ilk olarak Berke Han döneminden itibaren almaktayız. Emir Nogay aklı, gücü ve tecrübesiyle Altın Orda Devleti içinde en zor görevlerin müdavimi olmuştur. Don nehrinden Diinyeper Nehri'ne kadar olan topraklar ile Kırım Emir Nogay'ın yönetimi altındaydı. Emir Nogay bu topraklarda Altın Orda Devletine bağlı olarak hüküm sürmekteydi.²⁰¹ Başka bir kaynağa göre ise Emir Nogay'ın toprakları Dinyeper nehrini de geçerek Tuna nehrine kadar uzanmaktaydı. Kırım'a sahip olması da Tokta Han dönemine rastlamaktadır. Emir Nogay Tokta Han'ın tahta çıkmasına yardım ettiği ve onu diğer Altın Orda şehzadelerine karşı desteklediği için Tokta Han tahta çıktıktan sonra Kırım'ı Emir Nogay'a vermiştir. Altın Orda Devletinin batısına yani Kırım topraklarına gelen Emir Nogay para basmak için bir darphane kurmuştur.²⁰² Altın Orda Devletinin ordu komutanı konumunda olan Emir Nogay paraları Altın Orda Hanlarının adına değil de kendi adına bastırmıştır. Emir Nogay'ın bu cüreti gerçekten dikkat çekicidir. Hatta bastırıldığı paraların üzerinde "Han/Adil/Nuhay" yazmaktadır ki bu olayı tamamen ilginç kılmaktadır. Yunanca yazılı olan gümüş paralarda da Emir Nogay'ın ismine rastlanması Nogay'ın Altın Orda Devleti içinde ne denli cüretkâr tutumlar içine girdiğinin çok açık bir göstergesidir.²⁰³ Ayrıca bazı kaynaklarda bu paraların üzerin de Nogay ile birlikte oğlu Çeka'nın da isminin yazdığı geçmektedir.²⁰⁴ Bunların yanında Nogay'ın Kırım yakınlarındaki "Sakçı" kentini kendisine merkez olarak seçip başkent

²⁰⁰ Beyani, 42.

²⁰¹ Fâhreddin, 47.

²⁰² Başka bir kaynakta ise Emir Nogay'ın bu darphaneyi Sakçı şehrinde kurduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Çolak Selim ve Koç Dinçer, Emir Nogay'ın Ak Orda Yönetimindeki Konumu, 146.

²⁰³ Akpunar, 63.

²⁰⁴ Alpargu, 14.

yapmıştır. Ölüm tarihi olan 1300 yılına kadar geçen sürede Altın Orda Devletinin siyasetine buradan müdahil olmuştur.²⁰⁵

Emir Nogay ismini kişiler eylemleriyle anılır sözüne uygun olarak ilk kez Berke Han döneminde duyurmuştur. Emir Nogay Altın Orda Devletinin ve İlhan Devletinin Azerbaycan toprakları için olan meşhur çekişmelerinde Berke Han'ın ordu komutanı olarak isminden söz ettirmiş tarihi kaynaklarda da ilk bu şekilde adı yazmaya başlamıştır.²⁰⁶ Berke Han 30 bin kişiden oluşan bir ordu hazırlayarak Emir Nogay'ın emrine vermiştir. Emir Nogay iki ülkenin sınırı olan Derbent şehrini geçip Şirvan'a ulaştığında Hülegü Han'a haber uçuşu oda 1262 senesinde yaylağı olan Aladağ mevkiinden yola çıkmıştır. İki ordu Kür ırmağının kuzeyinde karşı karşıya gelmiş. İlk karşılaşmanın galibi İlhan hükümdarı Hülegü olmuştur. İkinci karşılaşmada aynı yıl olmuş fakat sonuç Altın Orda Devleti açısından yine değişmemiştir. Çekişmenin üçüncü kısmını oluşturan ve artık 1263 yılı ocak ayına sarkan üçüncü karşılaşmada ise Berke Han ani bir baskın ile Hülegü Han'ın ordusunu mağlup edebilmiştir. Bu savaşın kaynaklarda "Demir Kapı" savaşı olarak bahsedildiğinden üst sayfalarda bahsedilmiştir. İlhan Hülegü ise bu yenilginin hüznü ile iki yıl sonra 1265 yılında hayata gözlerini yummuştur. Kazanılan bu zaferde Altın Orda Devleti için yeterli sayılmamış olacak ki Emir Nogay Azerbaycan üzerindeki faaliyetlerine devam etmiştir. 1266 yılında Emir Nogay rotası Azerbaycan toprakları olmak üzere Kafkas topraklarında Derbent üzerinden Şirvan'a ilerlemiştir. Emir Nogay'ı Aksu yakınlarında yeni İlhan Abaka karşılayıp mağlup etmiştir. Emir Nogay'ı bu bozgun tökezletmiştir. Hatta gözünden yaralanarak fiziksel anlamda da hasar bırakmıştır.²⁰⁷

Emir Nogay, İlhan Abaka'ya yenildikten sonra Şirvan'a çekilmiştir. Yenilginin haberini alan Berke Han yanında 300 bin kişilik bir orduyla Emir Nogay'a destek olmak için gelmiş ancak oda İlhan Abaka'ya yenilmiştir. Emir Nogay Berke Han döneminde adının geçtiği başka bir husus ise din meselesidir. Önceki sayfalarda Altın Orda Han'ı Berke'nin İslamiyet'i kabul ettiği ve devrin Memlük Sultanı ile mektuplaşmalarından bahsedilmiştir. Berke Han'ın Memlük hükümdarına gönderdiği mektubun yanında

²⁰⁵ Çolak Selim ve Koç Dinçer, 136.

²⁰⁶ Akpunar, 64.

²⁰⁷ Akpunar, 65.

kendisi ile beraber İslamiyet'i kabul edenlerin bir listesi de bulunmaktaydı. Bu listenin içerisinde Emir Nogay'ın ismi de yer almaktaydı.²⁰⁸

Emir Nogay, Berke Han döneminde sadece doğu da değil batı da Altın Orda devlerinin ordu komutanlığını üstlenmiştir. Bilindiği üzere Altın Orda ve Memlük devletleri arasında mektuplaşmalar oluyordu bu mektupların beraberinde iki ülke yöneticilerinin birbirine gönderdiği hediyelerde vardı. Bu haberleşme trafiği Bizans üzerinden sürmekteydi. Hal böyle olunca Bizans hükümdarının da bu haberleşme trafiğini yürüten elçilerin Bizans topraklarından geçmesine rıza göstermesi önem taşımaktaydı. Bizans hükümdarı İlhan Hülegü'den korktuğu için Altın Orda elçilerini tutuklatmış ve haberleşmeyi sekteye uğratmıştır. Bunun üzerine Berke Han, Emir Nogay'ı Bizans üzerine sefere göndermiş durumdan çok korkan Bizans İmparatoru elçilerin rehinliğine son vererek yılda 300 atlas elbiseyi vergi vermek suretiyle Berke Hanın gönlünü yapmıştır.²⁰⁹

Berke Han döneminde Emir Nogay Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'u²¹⁰ Bizans İmparator'u VIII. Mihail Palailogos'un hapsedtiği Enez kalesinden Bulgar Çar'ı Teş'in yardımıyla kurtarmıştır. Bu olayın ardından İzzettin Keykavus bir Altın Orda Prensesi olan Orbay Hatun ile evlendirilmiştir.²¹¹ Ayrıca İzzettin Keykavus Altın Orda Devletine yerleşmiş Berke Han da ona Solhad ve Suğdak şehirlerini tımar olarak kendisine tahsis etmiştir.²¹² Berke Han döneminde Emir Nogay'ın hayatı ile ilgili bilgiler bu kadardır.

Berke Han hayata gözlerini yumduktan sonra Altın Orda tahtına geçen Möngke Timur Han döneminde Emir Nogay'ın faaliyetleri şu şekildedir. Öncelikle Emir Nogay'ın Möngke Timur Han dönemindeki faaliyetlerine tıpkı Berke Han döneminde olduğu gibi doğu meseleleriyle başlamıştır denilebilir. Bu iki dönem Emir Nogay'ın

²⁰⁸ Akpunar, 66.

²⁰⁹ Akpunar, 67.

²¹⁰ Anadolu Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus'un halası Berke Han'ın eşidir. Bu bilgiye göre Berke Han , İzzettin Keykavus'un eniştesi olmaktaydı. Siyasi sebeplerin yanı sıra bu hanımda eşini yeğenini kurtarması için isteklendirmişti. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Çolak Selim ve Koç Dinçer, Emir Nogay'ın Ak Orda Yönetimindeki Konumu, 68.

²¹¹ Konukçu, 506.

²¹² Akpunar, 69.

faaliyetleri açısından ele alındığında ilk dönemde Emir Nogay ordu komutanı ve savaş adamıyken ikinci dönemde ise Emir Nogay devletler arası barış faaliyetleri olduğu için bir barış elçisi gibi durmaktadır.

Emir Nogay'ın Möngke Timur Han devrine Doğu faaliyetlerinde ilkin 1269 Talas kurultayı gelir Emir Nogay bu kurultayda Altın Orda Devleti adına Çağatay Devleti ile bir sulh yapmıştır. İkinci faaliyeti ise 1270 yılında bu kez diğer akraba ülke İlhan Devleti ile sulh yapmak olmuştur. Bu iki sulh faaliyetinden sonra Emir Nogay Altın Orda Devleti içerisinde iyice ünlenmiştir. 1270 yılı bitmeden Möngke Timur Han tarafından Emir Nogay'a "*Beylerbeyi*" unvanı verilmiştir. Böylece Emir Nogay'ın gücü katlanmış artık Altın Orda Devletinin ordu komutanı bizzat kendisi olmuştur. Emir Nogay artık Altın Orda Devleti içerisinde Möngke Timur Han'dan sonra en yetkili kişi konumundaydı. Bu olaylardan sonra Emir Nogay yine Berke Han döneminde olduğu gibi yüzünü batı meselelerine çevirmiştir.²¹³

Emir Nogay'ın, Möngke Timur Han dönemindeki batı faaliyetlerinden anlaşılmaktadır ki Bulgar ve Bizans hükümdarları üzerinde bir hakimiyeti vardı. Emir Nogay sonradan Altın Orda Devleti üzerinde de gerçekleştireceği hükümdarlık makamına kimi isterse onu oturtma faaliyetine ilkin Bulgar devleti üzerinde başlamıştır. Emir Nogay Bulgar tahtına rahatlıkla kimi isterse onu oturabiliyor ayrıca Bizans ile Bulgar devleti arasında çıkan problemlerde hukukunun üstünlüğüne güvenilen üstün otorite konumunda sorunu çözmesi için başvurulan merci oluyordu. 1272-1273 yıllarında Bizans ve Bulgar devletleri sorunlar yaşamaya başlamış ve Bulgar Çarı Konstantin meseleyi kılıç ile çözmek için Bizans üzerine yürüme kararı almıştır. Bunun üzerine Bizans hükümdarı VIII. Mikhail Emir Nogay'a başvurarak onunla Bulgar Çarı Konstantin'e karşı bir anlaşma yapmış ve gayri meşru kızlarından veyahut da kendi kız kardeşi olan prenses Euphrosyne'yi²¹⁴ Emir Nogay ile evlendirmiştir.²¹⁵ Bizans hükümdarı damadı Emir Nogay'dan Bulgar Çarı için yardım istemiş Emir Nogay'da Bulgar Çarı Konstantin askeri harekâtını durdurmuştur. 1277

²¹³ Akpunar, 69.

²¹⁴ Alpargu,13.

²¹⁵ Gelinin gayri meşru bir Bizans prensesi olması dolayısı ile ikilinin konumu Emir Nogay'ın da dedesinin bir cariyeden doğma olduğu için benzerlik göstermektedir.

senesinde Bulgar Çarlığında İvaylo isimli bir çoban halkı Moğol baskısına karşı çıkmak için isyana teşvik etmiştir. Bulgar Çar'ı Konstantin ise bu durum karşısında İvaylo'nun karşısında yer almış ve çıkan çatışmada İvaylo tarafından öldürülmüştür. Boşalan Bulgar tahtına İvaylo oturdu ve öncesinde de merhum Çar Kontantin'in dul eşi Maria ile evlendi. Bizans imparatoru İvaylo'yu Bulgar tahtında istemedi çıkan savaşta İvaylo yenildi Emir Nogay'dan yardım istedi. Emir Nogay ise İvaylo'yu katlettirmiştir. Bizans imparatoru, İvaylo'nun yerine Bulgar tahtına Terter isminde birini oturtmak istiyordu lakin Emir Nogay bu durumu hoş görmedi ve Smileç isminde bir Bulgar asilzadesini tahta çıkardı.²¹⁶

Emir Nogay Möngke Timur Han zamanındaki bir başka faaliyeti ise Memlük hükümdarı meşhur Sultan Baybars'a mektup olayıdır. Memlük Sultan'ı Baybars Möngke Timur Han zamanında Altın Orda Devletinde kimlerin İslamiyet'i benimsediğini öğrenmek istemiş Emir Nogay ise bu isteğe bizzat kendisi karşılık vererek Sultan Baybars'a kendisi bir mektup yazmıştır. Mektupta Berke Han'ın yolundan gittiğini ve iki ülke arasında dostane ilişkilerin sürmesini temenni ettiğini belirtmiştir. Sultan Baybars ise Emir Nogay'a bizzat kendisi bir mektupla karşılık göndermiştir. Sultan Baybars mektubunda Emir Nogay'a minnettarlığını dile getirmiştir. İşte bu mektup mevzusunda Emir Nogay müstakil bir han olarak hareket etmiş olduğu açıkça görülmektedir. Altın Orda Devleti içerisinde ordunun komutanı olarak tıpkı bir han gibi ülkenin dış siyasetinde kendisini göstermiş ve han gibi hareket etmiştir.²¹⁷ Altın Orda Devletinde Möngke Timur Han devrinde Emir Nogay'ın faaliyetleri bu kadardır.

Altın Orda tahtına Möngke Timur Handan sonra Altın Orda tahtına çıkan Tuda Möngke Han zamanında Emir Nogay'ın faaliyetleri şöyledir; Rus Knezleri Altın Orda Devleti içerisinde Emir Nogay'ın nüfuzundan haberdar ve bu ikili sisteme ayak uydurma çabası içindeydi. Büyük Knez Dimitri ve kardeşi Andrey'in taht kavgası bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. Knez Dimitri hem Emir Nogay'dan korktuğu için hem de mevcut Han ile ters düşmemek adına ikisi arasında iki yüzlü davranmaya

²¹⁶ Akpunar, 70.

²¹⁷ Akpunar, 71.

başlamıştır. Önce Dimitri oğlunu değerli hediyeler ile birlikte Emir Nogay'a göndermiştir. Andrey ise diğer knezleri de kendi yanına çekip Dimitriye karşı yine Nogay'dan yardım istemiştir. Nogay'da bu talebe karşılıksız kalmayarak Altın Orda şehzadelerinden Tokta Han'ında kardeşi olan Dudin komutasında bir orduyu Dimitri'nin üzerine yollamıştır. Şehzade Dudin Preyaslavl şehrine saldırdığında Knez Dimitri kaçmış Dudin ise bir takım Rus şehirlerini ele geçirerek Andrey'ı de Novgorod tahtına oturtmuştur. Novgorod halkı normal şartlarda Tatar adından korkarken bu kez Altın Orda şehzadesini şehrin kapısında çiçekler ile karşılamıştır.²¹⁸

Tuda Möngke Han döneminde Emir Nogay'ın adının geçtiği bir başka durum ise Memlük Sultanlığı ile Altın Orda Devleti arasındaki ilişkilere dir. Tuda Möngke Han Müslüman olduktan sonra hem İlhan hükümdarı Ahmet Teküder ile hem de Memlük Sultanı ile dostane ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Memlük Sultanı ise Altın Orda Devleti içinden 16 şahsa değerli hediyeler göndermiştir. Hediye gönderilenler arasında Emir Nogay da vardır.²¹⁹ Tuda Möngke Han zamanında Emir Nogay hakkındaki bilgiler bu şekildedir.

Tuda Möngke Han'dan sonra Altın Orda tahtına Tele Buga Han oturmuştur. Bu dönemde Emir Nogay'ın faaliyetleri ise şu şekildedir; öncelikle Emir Nogay nüfuzunu iç ve dış siyasette iyice hissettirmeye başlamıştır. Öyle ki seyyahlar bile onun Altın Orda Devleti içindeki gücü ve kudretinden bahsetmekteydi. Önce" *Kırım Misyonerliği şefi Fransisken rahibi Ladislas rahiplerinden Moise*" ve Marco Polo seyahatnamelerinde Emir Nogay'ın Tele Buga Han'a eşit ve müşterek bir hükümdar olduğundan bahsetmiştir. İkinci olay ise Polonya seferidir. Bu sefer Tele Buga Han ve Emir Nogay'ın ortak çıktığı bir sefer idi. Bu sefer sırasında Emir Nogay işleri sekteye uğratmaya çalışmış buda Han ve Emir Nogay'ın zıtlaşmasına sebep olmuştur.²²⁰

Emir Nogay'ın gücü Möngke Timur, Tuda Möngke ve Tele Buga Han dönemlerinde gittikçe artmıştır. Tele Buga Han zamanında Tele Buga'nın toy oluşundan yönetimdeki yetersizliğinden istifade ederek Altın Orda Han'ını tanımamıştır. Altın

²¹⁸ Fâhredden,49.

²¹⁹ Akpunar,72.

²²⁰ Akpunar, 73.

Orda Han'ından bağımsız bir şekilde davranmaya başlamıştır. Yukarıdaki bölümlerde Tele Buga Han'ın döneminin anlatıldığı satırlarda Ahmet Baskak olayından bahsedilmiştir ancak Emir Nogay'ın yaşam serüveninin bir parçası olduğu için bu olaydan yeniden bahsetmekte fayda vardır. Ahmet Baskak Altın Orda Devletinin Kursk şehrinde valilik görevi yapmaktaydı. Bu valinin yönetimini beğenmeyen knez ve din görevlileri onu Tele Buga Han'a şikâyet etti. Han ise valiyi cezalandırmak için ona ait birkaç mevkii ateşe verdirdi. Vali'nin bu konudaki tavrı ilginçtir ki bunu yapanları Han'a değil de Emir Nogay'a şikâyet etti. Bunun üzerine Emir Nogay askeri bir hareketle Rus Knezlerinin üzerine yürüdü Rus Knezleri de çoğu zaman yaptıkları gibi kaçma yoluna gitmiştir. Ahmet Baskak olayı Tele Buga Han ile Emir Nogay'ı karşı karşıya getirip ipleri iyice germiştir.²²¹

Bu olayın öncesinde ise Macaristan seferi sırasında Emir Nogay geri dönüş yolunda Han'dan önce ondan izin almadan yola çıkmıştır. Han ise yolunu kaybedip 100 bin askerinin kırılmasına şahit olmuş kendi canını da zor kurtarmıştır.²²² Han zaten Emir Nogay'a öfkeli iken Ahmet Baskak olayı da Han'ın otoritesinin çığnendiği ikinci adım olarak tarihe geçmiştir. Han'ın bu olaydan sonra Emir Nogay için iyi şeyler planlamayacağı aşıkardır. Emir Nogay'ın zeki bir adam olduğundan yukarıdaki satırlarda bahsedilmiştir. Şöyle ki Emir Nogay bu durumu kendi lehine kullanmış ve Tele Buga Han'ın kendisini öldüreceği izlenimini vererek Tele Buga Han kendisini öldürmeden önce o Tele Buga Han'ı öldürmüştür.²²³ Tele Buga Han'ın yerine Möngke Timur Han'ın oğlu Tokta'yı kendi elleriyle Hanlık tahtına çıkartmıştır.

Emir Nogay'ın Tele Buga Han dönemindeki faaliyetleri bu şekildedir. Tele Buga Han'dan sonra Altın Orda tahtına Tokta Han çıkmıştır. Bu dönemde çok daha güçlü bir Emir Nogay tarih sahnesinde hamleler yapmaktadır. Artık Altın Orda Devleti içerisinde çok daha kolay bir şekilde at koşturmaktadır. Ne de olsa Altın Orda

²²¹ Fâhredden, 47.

²²² Arzu Akpunar ise bu olayın Tuda Mengü Han döneminde yaşandığını iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Akpunar, Nogayların Altın Orda Üzerindeki Etkisi, 72.

²²³ Bir başka görüşe göre Emir Nogay , Tele Buga Han'ın annesine haber göndererek hanı devlet işleri için öğütleyeceğini belirtmiş ve Tele Buga Han'ı yanına çağırtmıştır. Tele Buga Han'ın annesi ise bu duruma inanmış oğlunu Emir Nogay'ın yanına göndermiştir. Emir Nogay ise bir fırsatını bulup Han'ı öldürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Akpunar, Nogayların Altın Orda Üzerindeki Etkisi, 74.

tahtında oturan Han onun sayesinde o tahtta oturuyordu. Bu suretle Emir Nogay kendisini Tokta Han'ın veli nimeti olarak görüp ona göre hareketler sergilemekteydi. Yine yukardaki sayfalarda Emir Nogay'ın Tokta Han'ın ilk yıllarında kendine zararlarının dokunacağını düşündüğü 22 devlet adamını ortadan kaldırtmak için kendi eşi Baylak Hatun'u Tokta Han'a elçi olarak gönderdiğinden ve isteğinin kabul edilip listesindeki tüm adamların katledildiğinden bahsedilmiştir. Bu olayda Emir Nogay'ın Altın Orda Han'ından daha güçlü bir konumda olduğu su götürmez bir gerçektir. Rızaeddin Fahrettin Emir Nogay'ın devlet teşkilatı içinde diğer beylere ve Ruslara kötü örnek olduğu hatta Altın Orda yıkılıp kalıntıları üzerinde yeni hanlıkların kurulduğu zamanın suçlusunu bile Emir Nogay olarak görmektedir.²²⁴

Emir Nogay ve Tokta Han çekişmesinde sadece Ruslar taraf tutmuyordu. İtalyan şehir Devletleri'nden gelip Altın Orda Devleti'nin liman şehirlerinde ticaret yapan Venedik ve Cenevizli tüccarlar bile Altın Orda' da ki ikili idarede kendi çıkarlarına uyan tarafı tutuyorlardı. Venedikliler Emir Nogay taraftarıyken Cenevizliler ise Tokta Han'ın tarafını tutmaktaydı.²²⁵ Hatta Emir Nogay Tokta Han ile ilk savaşından sonra Cenevizli tüccarlara savaş açıp Kefe ve Soldaya'yı yağmalatmıştır.²²⁶

1296 yılında ise Sırp Krallığı üzerine sefere çıkarak Sırp Kralı Stefan Milutin'i kendisine boyun eğdirtmiştir. Ayrıca Milutin oğlu Stefan'ı asilzadeleriyle birlikte Emir Nogay'ın askeri hizmetine göndermiştir.²²⁷ Aynı olayı 1297 yılında Bizans İmparatoruna dahi yapmayı başarmıştır. Bizans İmparatoru da Altın Orda Devleti Emir'i Emir Nogay'ın isteklerini yerine getirmiştir.²²⁸

Emir Nogay ile Tokta Han'ı savaş meydanında karşı karşıya getiren son olay ise Çiçek Hatun olayı olmuştur. Emir Nogay, Möngke Timur'un eşi Çiçek Hatun'un siyasetteki kabiliyetini kıskanıp kendisine rakip olarak görünce 1294 yılında Çiçek Hatun'u öldürmüştür. Çiçek Hatun'un katilleri de Emir Nogay'a sığınmış Tokta Han bu adamları isteyince Nogay adamları vermemiştir. Ordusunu hazırlayan Tokta Han

²²⁴ Fâhreddin,48.

²²⁵ Alpargu,19.

²²⁶ Alpargu, 20.

²²⁷ Akpunar, 75.

²²⁸ Kurat, IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri, 129.

1298 yılında Emir Nogay'ın üzerine yürüdü 200 bin kişilik bir ordu ile karşılaşan Tokta Han yenilmiştir. Kendini güç bela başkentine atmıştır. 1299/1300 yılında Tokta Han ikinci kez Emir Nogay'ın üzerine sefere çıkmış bu sefer başarılı olarak Emir Nogay'ı mağlup etmiştir. Emir Nogay'ın ordusu dağıtılıp birçoğu ise köle olarak satılmıştır. Bu satılanların içinde Mısır'a Sultan olan bile çıkmıştır. Emir Nogay ise öldürülmüştür.²²⁹

Emir Nogay öldüğünde geride üç oğul bırakmıştır. Bunlar Çeka, Teke ve Turaydır. Emir Nogay'dan sonra yerine Ceke geçti. Ceke kardeşlerinden Teke'yi öldürünce Teke'nin taraftarları durumu Tokta Han'a haber etti. Tokta Han ise Altın Orda şehzadelerinden kardeşi Berlek'i Çeka üzerine gönderdi. Berlek, Çeka kaçsa da onu yakalayıp tutukladı. 1302 yılında Han'ın emri ile öldürülmüştür. Don nehrinden Tuna nehrine kadar olan topraklar ve Kırım Tokta Han'a geçmiş oda bu topraklara kendi beylerini yerleştirmiştir.²³⁰

Emir Nogay kırk yıl kadar uzunca bir süre Altın Orda' da korumuştur. Bu süre zarfı içinde Altın Orda Devleti açısından çok önemli kararları bizzat kendisi almıştır. Kukla Han'lar kullanarak devleti istediği şekilde yönetmeye muvaffak olmuştur. Dünya onu Altın Ordu'da "Melik" olduğunu düşünmüş hatta bu durum Ruslara "Çar" olarak tesir etmiştir. Gerçekte ise o sadece Altın Orda Devletinde tümen komutanı idi.²³¹ İçerde ise halk Emir Nogay'ı "Nogay,Serleşker,Tümen Beyi"olarak anmaktaydı.²³² Emir Nogay öldükten sonra ona bağlı olan İl ve Uruğlar Nogay adı ile anılmaya başlanmıştır. Aşağı İdil- Ural ve Emba nehirleri boyundaki Mangıtlar, Nogay olarak anılmaktadır.²³³

2.2. Emir Mamay

Emir Mamay'ın ailesine dair bilgiler az olsa da ilk aşamada babasının adı ve hangi kabileye mensup olduğu bilinmektedir. Emir Mamay Kiyat Alaç Bey'in oğludur. Babasının namından da anlaşılacağı üzere Emir Mamay Altın Orda Devleti içindeki

²²⁹ Fâhredden, 49.

²³⁰ Fâhredden, 50.

²³¹ Kurat, IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri, 129.

²³² Alparıu, 17.

²³³ Kurat, IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri, 130.

kabilelerden Moğolların Kiyat kabilesine mensuptur.²³⁴ Emir Mamay eşlerinden birisi Canibek Han'ın kızı ve Berdibek Han'ın kız kardeşi "Bisulu Hanuş" idi.²³⁵ Emir Mamay Altın Orda Devletinin tümen komutanlarından birisi idi ve emrinde 10.000 askeri bulunmaktaydı. Emir Mamay Bey Altın Orda Devletinin ikinci fetret devrinde (1360 - 1380) devlet açısından çok önemli kararlar vermiştir. Emir Nogay gibi oda istediği Altın Orda şehzadelerini tahta çıkarıp devleti bu kukla hanlar vasıtasıyla kendisi yönetmiştir. Emir Mamay'ın o dönemde Altın Orda tahtına çıkardığı Han ise Abdullah Han'dır.²³⁶

Bunun öncesinde Özbek Han döneminde de ismi sık sık anılan Özbek Han'ın hatunu Taydula Hatun tahta geçecek Sayın Han sülalesinden adam kalmayınca Şiban neslinden birinin çıkmasını uygun görmüş ve Hızır Oğlanı tahta çıkarmıştır. Taydula Hatun çok yaşlı olmasına rağmen Hızır Han'ın kendisi ile evlenmesini istemiş bu Hızır Han'ın atalığı tarafından uygun görülmeince Hızır Han'ı tahttan indirip Cuci'nin oğlu Boal neslinden Bazarcı Oğlanı Han ilan etmeyi planlıyordu. Hızır Han ise önce rakibini bertaraf edip sonrada Taydula hatunu öldürttü.²³⁷ Hızır Han tahta çıkınca Timur Hoca ve Ordu Melik kendisine karşı çıktılar Hızır Han bu kişileri de bertaraf edip tahta yeniden çıksa da üçüncü bir muhalefet kendi oğlu Murid tarafından geldi. Kendi oğlu tarafından ortadan kaldırıldı. İşte Emir Mamay da böyle bir zamanda hanlığın işlerine müdahil olmaya başlamıştır. Emir Mamay'da kendinden önceki Mirza Emir Nogay gibi Kırım'ı kendisine yurt edinmiştir. Devletin işlerine Kırım'dan müdahale etmekteydi. Yukarda bahsedildiği üzere önce Abdullah Hanı sonrada Muhammed Bölek Han'ı tahta çıkarmıştır.²³⁸

Fetret devrinde anarşi devletin içinde o denli hâkim bir unsur idi ki kimse kimsenin ne yaptığından haberdar bile değildi. Dimitri adında bir Rus soylusu Moskova Knezliği için yarlık almaya Saray şehrinde oturan Murid Han'a yarlık almaya gelmiş Murid Han ise ona Vladimir Knezliği yarlığını vermiştir. Olay bundan sonra

²³⁴ Derin Paşaoğlu, Altın Orda ve Kırım sahasında bozkır aristokrasisinin güçlü temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar, 182.

²³⁵ Derin Paşaoğlu, 156.

²³⁶ Fâhredden,63.

²³⁷ Kamalov, Altın Ordu Ve Rusya(Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi, 95.

²³⁸ Kamalov, Avrasya Fatih Tatarlar, 96.

garipleşmektedir ki Emir Mamay da aynı Dimitri'ye Abdullah Han adına başka bir yarlık vermiştir. Murid Han ise bu olayı öğrenince Vladimir Knezliği yarlığını, Moskova Knezliği için yarlık almaya gelen Dimitri ile aynı ada sahip başka bir Dimitri Suzdalsky'e vermiştir. Atlarının ayakları altında dünyayı tir tir titreten Moğolların, torunları arasındaki bu istikrarsızlık çok karmaşık bir durumdur. Bu durum tabii ki Rus Knezlerinin işine çok yarıyordu. Kendi dünyalarında Altın Orda Hanlarının yönetimi olmadan Altın Orda'nın çöküşü hülyalarına dalmışlardır. Öyle ki kendi iç meselelerini bir yana bırakıp başka şehirlere seferler düzenliyorlardı. Dimitri Konstantinoviç 1370 ve 1376'da olmak üzere iki kere Bulgar şehrini kuşatmıştır. İkinci Bulgar şehri kuşatmasından sonra da Kazan şehrini kuşatıp şehir düşünce Kazan bin ruble tazminat ödemek zorunda bırakıldı. Son Bulgar şehri kuşatmasından iki yıl önce de Novgorod halkı sebepsiz yere Emir Mamay'ın elçilik heyetini öldürmüştür. Bununla da yetinmeyerek Novgorod'da bulunan 1500 kişilik Altın Orda askeri birliği de dağıtmışlardır. Elçilik heyetinden, heyet başkanı Sarı Ayka kurtulmuşsa da sonrasında yapılan muharebede o da öldürülmüştür. Bu olaylara sinirlenen Emir Mamay için bardağı taşıran son damla Mordva halkının kendilerine yardım etmesi için Emir Mamay'a başvurması olmuştur. 1377 senesinde Emir Mamay Arabşah'ı bir orduyla Moskova Knezliği üzerine sefere gönderir. Moskova Knezi de üzerine gelen Altın Orda ordusuna karşı klasik knez tepkisini gösterdi ve kaçtı. Arabşah ise Moskova Knezini bulamayınca Novgorod şehrini yerle bir edip geri döndü. Arabşah çekildikten sonra Ruslar, Mordva halkına işkence edip birçoğunu da öldürmüştür. Bu durumun ardından Emir Mamay yeni bir ordu hazırlayarak komutanlarından Begiç yönetiminde bir orduyu Knez Dimitri üzerine gönderir. Şaşırtıcıdır ki Dimitri bu kez kaçmaz ve 1378 yılında Ryazan topraklarında Begiç'i bozguna uğratar ordudaki askerlerin büyük bir kısmı ise Voja nehrinde ölür.²³⁹

Tüm bu olaylar sonunda Emir Mamay ordusuyla Rusların üzerine yürümeye karar verdi ancak ordu içinde de bir düzensizlik mevcuttu. Emir Mamay ise paralı askerlerle Ruslara dersini vermek için bu orduyu kurdu. Askerler Cenova, Ermeni ve Çerkes paralı askerlerden oluşmaktaydı. Emir Mamay Litvanya Knezi Yagaylo ve Ryazan Knezi

²³⁹ Fâhredden, 64.

Oleg ile de müttefik olmuştu. Anlaşmaya göre bu iki knez savaş alanında Emir Mamay'a destek olacaklar, savaşı kazandıklarında ise Büyük Vladimir Knezliği topraklarını alacaklardı. Büyük Vladimir Knezliğinin, Ryzan Knezi Oleg ve Litvanya Knezi Yagaylo'nun arasında paylaşılması meselesi tabii ki Emir Mamay'ın kontrolünde ve vassallığı altında olacaktır. Litvanya Knezi Emir Mamay'ın ordusuna Don nehri kıyısında katılacak Oleg'in ordusu ise kuzeyde Emir Mamay'ın ordusuna destek olacaktı.²⁴⁰ Emir Mamay'ın oluşturduğu bu ittifakla başta herşey yolunda gibi gözükse de öyle olmadı. Litvanya Knezi Yagaylo'nun iki kardeşi ile arasında anlaşmazlık çıkınca onlar kendi ordularını alıp Moskova Knezi Dimitri'nin yanına gittiler. Hatta bu iki Litvan soylusu savaş için Dimitri'ye akıl dahi verdiler. Bu suretle Dimitri Yagaylo ve Emir Mamay'a birleşme fırsatı tanımamak için Don Nehrini geçme kararı almıştır.²⁴¹ Emir Mamay 1380 yılında ordusuyla İdil nehrini geçmiş Yagaylo'nun ordusuyla birleşme ümidi ile yoluna devam etmiştir. Emir Mamay ve Litvanya Knezi Yagaylo miladi takvime göre 1 Eylül 1380 tarihinde ordularını birleştirmeyi planlıyordu. Ruslar ise din adamları önderliğinde kendi aralarındaki husumetleri unutup ortak düşmana karşı bir olma çabası içindeydiler. Din adamlarının bu ülküsü 1380 yılının Ağustos ayında gerçekleşmiştir. Rus ordusundaki herkes adeta manevi duygularını bir zırh gibi üzerine kuşanmıştı.²⁴²

Ruslar düşmanları olan Emir Mamay ile Yagaylo'nun buluşmasını engellemek için hızla hareket ederek Don nehrinin yukarı kıyısını geçtiler. Litvan ordusunun Altın Orda ordusuna katılmasına 50 kilometrelik bir mesafe kalmıştı ki durum Emir Mamay'ın yalnız savaşmasını gereken bir çıkmaza girmiştir. Savaş daha sonraları ismini alacağı mevki olan "Kulikovo" ovasında yapıldı. Yukarıda sayılan tüm olumsuzluklara rağmen savaşın başlarında Emir Mamay Rusları hezimete uğrattıyordu. Paralı askerlerden oluşan Emir Mamay'ın ordusu Rusları yenilgiye uğrattırken Knez Dimitri yeni bir birliği savaşa soktu Paralı askerler ise takviye kuvvet geldiğini zannederek can havliyle dağıldılar.²⁴³

²⁴⁰ Kamalov, Altın Ordu Ve Rusya(Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi), 100.

²⁴¹ Kamalov, 101.

²⁴² Fâhreddin, 65.

²⁴³ Kamalov, Altın Ordu Ve Rusya(Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi), 101.

Savaşı Ruslar kazandı ancak hem soylu hem de asker anlamında büyük kayıpları olmuştur. Nitekim Altın Orda'da da büyük asker kaybı vardı. Emir Mamay güneye çekildi. Yagaylo ise Altın Orda'nın yenildiğini duyunca ülkesine geri döndü. Kulikovskaya Savaşı Ruslar adına maddi anlamda büyük kazançlar sağlamasa da Rusya'da büyük etkiler yaratmıştır. Ruslar bu savaşla Moğollarında yenilebileceğini anlayıp manevi güç toplamışlardır. Knez Dimitri ise ordu komutanlığı yaptığı bu savaşta muzaffer olarak ayrılmış ve Don nehrine izafen "Donskoy" unvanını almıştır.²⁴⁴ Bu savaşın Ruslar açısından çok büyük bir manevi önem arz ettiği kesindir. 1848 yılında bu olayı ölümsüzleştirmek adına mücadelenin yaşandığı yere Rus hükümeti bir anıt diktirmiştir.²⁴⁵

Hiç kuşkusuz Rusların üstünlük kurduğu askerler Moğol veya Kıpçak asıllı askerler değillerdi. Onlar itaatleri para ile satın alınmış askerlerdi can derdine düştüklerinde kaçtılar. Bu durumda hem Emir Mamay'ın hem de Altın Orda Devletinin Ruslar karşısındaki saygınlığını ve yenilmezliğini yitirmesine sebep olmuştur. Belki Ruslar'ın karşısına Altın Orda Devletinin kendi yetiştirdiği askerleri çıksaydı sonuç hem Mamay hem de Altın Orda için çok farklı olabilirdi. Yine de savaşın sonucu Ruslara Altın Orda Devleti karşısında cesaret katmaya yeterli olmuştur. Sonraki zamanlarda savaş alanından alınmış bu değerli ders Ruslar için atacakları adımlarda örnek teşkil edecektir.

Bu savaşın ardından prestiji sarsıntıya uğrayan Emir Mamay'a Toktamış bir elçi gönderdi. Toktamış Emir Mamay'dan kendisine biat etmesini istiyordu. Emir Mamay bu teklifi reddetti ve iki ordu karşı karşıya gelince zaten Kulikovskaya muharebesinde iyice güç kaybeden Emir Mamay yenildi. Emir Mamay'ın Ordusu zaten Kulikovskaya savaşında paralı askerlerden müteşekkil idi. Kulikovskaya savaşından sonra kendisini ve ordusunu toparlamak için zamana ihtiyacı olduğu kesindir. Yenilginin izleri henüz taze iken yeni bir savaşa girmesi onun açısından olumlu bir sonuç doğurmayacağı büyük bir ihtimal dahilindeydi. Bu sebeple Toktamış Han'ın zamanlaması Emir Mamay'ı ortadan kaldırmak için elverişli bir

²⁴⁴ George Vernadsky, **Rusya tarihi**, 3. Basım, Doğukan Mızrak ve Egemen Mızrak (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları, 2011, 100-101.

²⁴⁵ Kamalov, Altın Ordu Ve Rusya(Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi), 102.

ortamda olmuştur. Emir Mamay Toktamış Han ile girdiği savaşta yenilince Kırım'ın Kefe bölgesine çekilmek zorunda kaldı. 1380 yılında ise Kefe şehrindeki Cenovalılar kendilerine sığınan Emir Mamay'ı başta iyi karşılasalar da sonrasında Emir Mamay'ı öldürerek parasını aralarında paylaşmışlardır. Emir Mamay'ın ölümü ile Altın Orda Devletinde Emir Mamay devri de kapanmıştır.²⁴⁶ Bir başka kaynakta ise Emir Mamay'ı Cenovalı tüccarların değil de savaşta Toktamış Han'ın savaşta öldürdüğü geçmektedir.²⁴⁷ Hatta Toktamış'ın Emir Mamay'ı öldürdükten sonra onun ulusunu ve askerlerini esir aldığından da bahsedilmektedir.²⁴⁸ Emir Mamay'ın eşi Bisulu Hanuş da onun ölümünden sonra Toktamış tarafından Toktamış'ın yakın çevresinden Emir Rektemür ile evlendirilmiştir.²⁴⁹ Kırımli tarihçi Abdülgaffar Kırımî Emir Mamay'ın soyundan gelmektedir.²⁵⁰

2.3. Emir Edige

Emir Edige'nin 1350'li yıllarda Aral civarında dünyaya geldiği düşünülmektedir. Babasının Urus Han ondan sonrada Temur Melik devirlerinde beylik yapan Baltıçak²⁵¹ veyahut da Mangıt Beyi Kutlu Kıya Beyin oğludur.²⁵² Babasının isminin başındaki kabile isminden anlaşılacağı üzere Altın Orda Devletini oluşturan kabilelerden Mangıt kabilesindedir. Göreve ilk olarak Toktamış Han döneminde başlamıştır. Ayrıca Toktamış Han'ın Sol kol beylerindedir. Hz. Ebubekir'in soyundan geldiğini söyleyerek Toktamış Han'ın iç oğlanı hizmetinde bulunmak istememiş ve Çağatay bölgesinde hüküm süren Emir Timur'un yanına iltica etmiştir. Emir Edige'nin soyu Baba Tukles'e dayanmaktadır. Baba Tukles ise Hz. Ebubekir'in oğlu Muhammed'in soyundan gelmektedir. Baba Tukles Özbek Han'ın İslamiyet'i kabul

²⁴⁶ Fâhredden, Altın Ordu Ve Kazan Hanları, 66.

²⁴⁷ Ötemiş Hacı, 69.

²⁴⁸ Ötemiş Hacı, 70.

²⁴⁹ Derin Paşaoğlu, Altın Orda ve Kırım sahasında bozkır aristokrasisinin güçlü temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar, 157.

²⁵⁰ Derin Paşaoğlu, 181-82.

²⁵¹ Akpunar, 77.

²⁵² Derin Paşaoğlu Derya, Bozkır Kültüründen ve Altın Orda Hanlığından Alınan Miras: Kırım Hanlığında Kabile Aristokrasi Ve Karaçu Beyleri, **Crimean Historical Review**, Sayı 1 ,2021, 67; Derya Derin Paşaoğlu, Emir Edigü (Edige) ve Oğullarının Nogay Ulusundaki Yeri, **Crimean Historical Review** Sayı 1 ,2016, 30.

etmesinde katkısı olan bir şahıstır. Özbek Han İslamiyet'i kabul ettikten sonra Şeyh Baba Tukles Deşt-i Kıpçak'a yerleşmiştir.²⁵³

Emir Edige 25 yıl kadar uzun bir süre Altın Orda Devleti içerisinde aşağıda da bahsedileceği üzere önemli roller üstlenmiştir. Kaynaklarda fiziksel olarak onun "*buğday renkli, hafifçe esmer, orta boylu ve sağlam bünyeli*" olduğu bilinmektedir. Bunun yanında İslam dinine ciddi anlamda düşkün bir Müslüman olduğu bilinmektedir.²⁵⁴ . O da diğer Mirzalar gibi Altın Orda tahtına istediği gibi Han tayin edip beğenmediği Han'ı tahttan indirmiştir. Hatta o seleflerine göre bu kukla Han'ları çok daha hızlı bir şekilde tahta oturtup indirmiştir. Öyle ki çok da memnun olmadığı birini tahta çıkardığında onu elinin altında tutup daha münasip bir Han bulma arayışına girmiştir.

Emir Edige ilk Toktamış Han zamanının da ortaya çıkmıştır. Toktamış Han, Emir Timur'un desteğiyle Altın Orda tahtına çıktığında Emir Edige 18 yaşında çok genç bir Mirza idi. Yukarıda da bahsedildiği üzere soyu açısından Toktamış Han'a hizmet etmeyi uygun bulmayıp Toktamış Han'ın yanından kaçmıştır. Emir Timur'un yanına sığınmadan önce bu kaçma durumu sık sık yaşanmış bu durum artık kronik bir hal almıştır. Edige Mirza kaçıyor her defasında yakalanıp Toktamış Han'a geri getiriliyordu. Hatta yakalanıp geri getirildiğinde amcası Esene Bey Toktamış'ın en yakın adamlarından Emir Rektemur'un yakın arkadaşı olması nedeniyle yeğeni Edige Mirza için ricada bulunmuştur. Emir Rektemur ise Toktamış'ın Edige Mirza'yı cezalandırmaması konusunda yönlendirmiş ve Edige Mirza'yı kendi koruması altına almıştır. Edige Mirza son kaçışında ise ölüm cezasına çarptılınca dokuz askeri ile birlikte Emir Timur'un yanına sığınma yoluna gitmiştir.²⁵⁵

Ayrıca o sıralar Emir Timur'un yanında yalnız değildi sonradan Altın Orda tahtına çıkaracağı Timur Kutluğ'da Toktamış'a karşı Emir Timur'un tarafındaydı. Hatta Emir Edige ve Timur Kutluğ Han birbirleri arasında akrabalık tesis etmek istemişler. Bunun

²⁵³ Derin Paşaoğlu, Emir Edigü (Edige) ve Oğullarının Nogay Ulusundaki Yeri, 30. Derin Paşaoğlu, Altın Orda ve Kırım sahasında bozkır aristokrasisinin güçlü temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar, 156.

²⁵⁴ Akpunar, 78.

²⁵⁵ Akpunar, 79.

üzerine Timur Kutluğ, Emir Edüğü'nün kız kardeşi ile evlenerek eniştesi olmuştur. Emir Edige, Toktamış ile Emir Timur'un arası Harizm ve Azerbaycan bölgesi yüzünden bozulunca Emir Timur'u Toktamış'a savaş açması için kıskırtmıştır. Bunun yanında Mangıt boyundan olması nedeniyle Toktamış'ın ordusundaki Mangıt'lara haber salarak savaş sırasında Toktamış'ın yanından ayrılmalarını istemiştir. Böylece Mangıtlar Toktamış Han'a ihanet edince oda yenilmiştir. Emir Timur da Volga Nehri kıyılarını talan edip birçok köle ile geri dönmüştür.²⁵⁶

Emir Edige'nin sonraki adımı da Emir Timur'un yanından, Toktamış zarar vermesin diye diğer Mangıtları getirme bahanesiyle ayrılıp Altın Orda'ya gelmek ve bir daha Emir Timur'un yanına dönememek oldu. Sonra Timur Kutluğ da Emir Edige'nin yanına geldi Emir Edige Timur Kutluk'u Han ilan etti. Timur Kutluk Han döneminde Emir Edige'nin faaliyetleri şöyle sıralanabilir; Emir Edige, Toktamış Han ile 15 kez savaşmış her defasında yenilmiştir. Sonuncuda da ortadan kaybolmuştur ta ki Toktamış, Emir Timur'a ikinci kez yenildikten sonra Toktamış kendini toplama aşamasındayken çıkıp Toktamış'a ağır bir darbe indirmiştir. Toktamış ise bu savaştan sonra Litvanya Knezi Vitovt'a sığınmış Emir Edige Toktamış'ı istedi ise de Vitovt vermemiştir. 1399 yılında Emir Edige ve Toktamış Vitovt'un orduları yine savaş meydanında karşı karşıya gelmiştir. Emir Edige ikisini de perişan etmiştir. Toktamış kaçmış Litvanya Knezi Vitovt ise Kiyev'e kadar Emir Edige'nin ordusu tarafından kovalanmıştır. 1400 yılında Emir Edige'nin Hanı Timur Kuluğ ölünce, Emir Edige boş kalan Altın Orda tahtına birbiri ardına Şadıbek, Fuladbek ve Timur'u çıkartmıştır. Altın Orda hanlarının tahta bu kadar kolay inip çıkmaları hiç kuşkusuz ki Altın Orda Devletinin Ruslara karşı prestijini ve otoritesini yerle bir etmiştir. Zaten silah zoruyla zapt edilebilen Ruslar Altın Orda Devletinin emirlerine kaygısız tavırlar sergilemeye başlamıştır.²⁵⁷

Timur Kutluk dönemi Edige'nin gücü açısından altın çağ sayılabilir. Timur Kutluk altı sene Emir Edige'nin gölgesi altında kukla bir Han olarak görev yaptıktan sonra ölmüştür. Onun yerine kardeşi Şadıbek yine Emir Edige tarafından tahta

²⁵⁶ Fâhredden, 73.

²⁵⁷ Fâhredden, 74.

çıkartılmıştır. Emir Edige'nin Timur Kutluk Han zamanında faaliyetleri bu şekildedir. Timur Kutluk Han'dan sonra Altın Orda tahtına Şadıbek Han çıkarılmıştır. Bu dönemde Emir Edige'nin icraatları şöyledir. Öncelikle Emir Edige bu dönemde ilk olarak hukuk ile ilgilenmiştir. Emir Edige Cengiz Kağan'ın kanunlarını ihtiyaca göre bir kısım eklemeler yapmıştır. Ayrıca Altın Orda Devletinin vergi usulünde de değişiklikler yapmıştır.²⁵⁸

Emir Edige Hanlık içindeki işleyişe de el atarak devletin nizamını ve disiplinini yeniden kurmaya uğraşmıştır. Bu dönemde Emir Edige Litvanya ve Ruslar üzerine seferler yapmıştır. Ayrıca Deşt-i Kıpçak'taki Türk sayısının azalması nedeniyle Mısır'a olan köle ticaretini yasaklamıştır. Kukla Han Şadıbek Emir Edige'nin bu kararlarından hoşnut değildi ve Emir Edige'yi bertaraf etmek istiyordu. Mısırda ticari ilişkilerde bulunan tacirlerin de desteği ile Emir Edige'ye karşı çıktığı da başarılı olmadı ve Derbend'e Emir Şeyh İbrahim'in yanına kaçmak zorunda kaldı. Emir Edige, Şadıbek Han'ın iadesini istese de bu olmadı fakat bir zaman sonra Şadıbek Han sığındığı Emir Şeyh İbrahim'in yanında ölmüştür. Şadıbek Han'ın Emir Edige'ye karşı Ruslar veya Litvanyalılar ile de anlaştığı görüşleri vardır fakat bu son iki ihtimalin de sonucu değişmez Şadıbek Han Emir Şeyh İbrahim'in yanında ölür.²⁵⁹

Emir Edige Şadıbek Han'dan sonra Altın Orda tahtına Pulat Han'ı çıkarmıştır bu dönem de Emir Edige'nin Ruslar üzerine yaptığı önemli bir sefer bulunmaktadır. Rusların, Altın Orda Devletine karşı kayıtsızlıkları Emir Edige'yi rahatsız etmiştir. Bu sebeple ordusunu toplayarak 1408 yılında Moskova üzerine sefere çıkmış ancak Knez Vasili Kostroma şehrine kaçmıştır. Preyaslav, Serpuhov, Dimitriyev, Rostov şehirlerini zapt ederek Moskova şehrine girmiştir. Saray şehrinde yaşanan karışıklıklar nedeni ile de geri dönmek zorunda kalmıştır. Knez Vasili'yi üç bin ruble savaş tazminatı ödemeye mecbur kılmıştır. Ani dönüşü sebebi ile Knez'e Toktamış Han'ın oğullarından sığınmaya gelen olursa kabul etmemesini söylediği ve davranışlarını beğenmediği konusunda ikazlarda bulunduğu bir mektup bırakmıştır ancak Knez bu duruma yine aldırmaz etmemiştir. Saray şehrinde çıkan hadise ise

²⁵⁸ Akpunar, 80.

²⁵⁹ Akpunar, 81.

merhum han Timur Kutluğ'un oğlu Timur'un, Fuladbek Han'ı tahttan indirmesidir. Bu olayından sonra Emir Edige ve Fuladbek Kırım'a kaçarak burada Fuladbek'i yeniden Han ilan etmişlerdir. Bu durum Kırım Hanlığına giden yolda temel teşkil etmektedir. 1411 senesinde ise merhum Toktamış Han'ın oğlu Celaleddin Timur Han'ı tahtından indirmiştir. Emir Edige 1416 yılında Litvanya Knezi Vitovt'u yener, bu yenilgi ile Vitovt Emir Edige'ye karşı boyun eğmiştir. Sonrasında da Emir Edige kendi çıkarları için Vitovt ile dostane ilişkiler kurmuştur.²⁶⁰

Şadıbek Han öldüğünde Emir Edige ve oğlu Nureddin Mirza arasındaki çekişme ilginçtir. Emir Edige ve Nureddin Mirza Altın Orda tahtına kimin oturacağı konusunda birbirleriyle anlaşmazlığa düşmüştür. Nureddin Mirza babasına ya Han olmasını ya da Altın Orda Devletine kendisini Han yapmasını istemiş Emir Edige ise bu fikre karşı çıkmıştır. Karşı çıkmasının sebebi ise sülalelerinin Hz. Ebubekir'den sonra hükümdar olmayıp şeyhlik yolunda gittiği düşüncesidir. Bu duruma sinirlene Nureddin Mirza Timur Kutluk'un oğlu Polat Han'ı tahta çıkarmıştır. Emir Edige ise Timur Kutluk'un diğer oğlu Temur'u Han ilan etmiştir. Bununla da yetinmeyen Nureddin alenen babasına askeri müdahalede bulunmuştur. Emir Edige ise Nureddin Mirza oğlu olduğu bu duruma karşılık vermemiştir.²⁶¹

Nureddin Mirza ise babası kadar sağduyulu davranmayıp babasına ait bölgeleri yağmalatmış ve zarar vermiştir. 1411 yılında bu çekişmede uygun vakti kollayan Toktamış Han'ın oğlu Celaleddin Kırım ve Azak üzerinden bölgeye girdi ve Polat Han'ın yok etmek için harekete geçti. Polat Han ise Nureddin Mirzayla birlikte Emir Edige'nin yanına kaçmaya çalıştı ancak Celaleddin, Polat Han'ı öldürmeyi başarmış ayrıca Nureddin Mirzayı ise esir almıştır. Emir Edige'nin tahta çıkardığı Han olan Temur Han'ı ise başlarda tahta bıraksa da sonrasında onunda icabına bakmıştır. Celaleddin Han için sıra Emir Edige'de idi. Edige Mirzayı ise oğlu Nureddin üzerinden bertaraf etmeye çalışmıştır. Celaleddin'in beylerinden Barın Seray Bey ve Cihan Mirza, Nureddin Mirza'yı babasına götürüp Celaleddin'in emriyle barış için geldiklerini söylemişlerdir. Bu olayda işler görüldüğü gibi değildi. Beylerin amacı

²⁶⁰ Fâhredden, 76.

²⁶¹ Akpunar, 82.

Emir Edige ve taraftarlarını bir aradayken öldürmekti. Olayın iç yüzünü kavrayan Emir Edige bu yalancı barış çağrısına inanmış gibi davranarak Celaleddin'in beylerini kabul etti. Oğlu Nureddin Mirzayı ise Toktamış'ın kızı Canıbek Hanuş ile evlendirerek Celaleddin ile akrabalık yoluna gitmiştir. Sıra Celaleddin'in ayağına gitmeye gelince kendisinin yerine oğlu Seyyid Ahmet'i gönderdi. Emir Edige'nin değil de oğlu Seyyid Ahmet'in geldiğini ve yaşanan olayları öğrenen Celaleddin babası yerine Seyyid Ahmet'i öldürmüştür. Bu olayın ardından Celaleddin komutanlarından Kaculay'ı Emir Edige üzerine göndermiştir. Emir Edige ordusunu ikiye bölerek; ilk kısma Kaculay'a yenilme süsü vermiş ikincisine ise bu duruma kanan Kaculay'ı bertaraf etme görevini vermiştir. Sonuç itibarı ile Celaleddin'in bu planı da başarısız olmuştur.²⁶²

Toktamış'ın çok sayıda oğlu bulunmaktaydı. Başlarda Toktamış'ın oğulları bir arada bulunsalar da sonraları aralarında hoşnutsuzluklar oluştu. Toktamış'ın oğlu Kebek Atalığı Rektemur oğlu Yahşi Hoca'nın yardımı ile Celaleddin Han'ı hâl etmiştir. Yine Toktamış'ın oğlu Cabbar Berdi kendisi gelinceye kadar tahta kardeşi Kerim Berdi'yi çıkartmış bir süre sonrada tahtı devralmıştır. Sonradan bu ikili arasında bir kavga sırasında Kerim Berdi, Cabbar Berdi'yi öldürmüştür. Aynı kavga esnasında Kerim Berdi' de öldürülmüştür.²⁶³

Tabi ki bütün bu olayların arasında Emir Edige'de boş durmamıştır. Emir Edige'nin amacı Litvanya Knezi Vitovt ile Toktamış'ın oğlu Kerim Berdi'nin arasının bozuk olması durumunu kullanarak Vitovt'u Kerim Berdi'nin üzerine göndermekti. Kerim Berdi ile Vitovt'un arası Vitovt'un Cuci ulusundan Bitsebul'u Han ilan etmesiyle bozulmuştur. Kerim Berdi ise Bitsebul'u mağlup edip gözlerini kör etmekle yetinmiştir. Bu durumdan şu anlaşılmaktadır ki yabancı bir ülkenin hükümdarı bile artık Altın Orda tahtına han çıkarabilme cesaretine sahipti. Nogay, Mamay, Edige Mirzaların normal düzeni alt üst eden tavırları ülkeyi bir oyun alanına çevirmiştir.²⁶⁴

Kerim Berdi'den boş kalan Altın Orda tahtına Kebek çıkmışsa da Emir Edige bir fırsatını bularak kendi seçtiği Çekre adında birini Altın Orda tahtına oturtmuştur.

²⁶² Akpunar, 83-84.

²⁶³ Akpunar, 84.

²⁶⁴ Fâhredden, 77.

Ardından da Kebek Han'ı ortadan kaldırmıştır. Çekre Han üç yıl Altın Orda tahtında otursa da bir süre sonra Emir Edige'nin üzerindeki baskısından kurtulmak için harekete geçmek istese de Emir Edige hemen Çekre Han yerine başka birini Han ilan edip, Çekre Han'ı ise Türkistan hudutlarına sürmüştür. Çekre Türkistan da ölmüş Emir Edige'nin yeni kuklası Seyyid Ahmed Han ise o gelmeden hemen önce ölmüştür. Emir Edige hemen kaybettiği Han'ının yerine 1417 yılında pek Hanlık makamına yakışmayan Derviş adında birisini Han ilan etmiştir.²⁶⁵

Bu sözde Han olan Derviş Han döneminde artık Emir Edige'nin ismi basılan paralarda Han'ın yanında yer almaktaydı. Görüldüğü üzere Emir Edige'nin tahta müsterekliliği paralar üzerinden net bir şekilde anlaşılmaktadır. Emir Edige'de tahta çıkardığı bu yeni kukla hanını beğenmemekteydi ve el altından yeni bir han arayışındaydı. Tam bu sıralarda 1419 yılında yeni bir Toktamış oğlu sahneye çıkmıştır. Toktamış'ın oğullarından Kadir Berdi; kardeşleri ve Emir Edige arasında çıkan kavgalarla Altın Orda Devleti içinde oluşan kaos ortamından Argun, Kıpçak, Barın, Şirin kabilelerinden birçok beyi de yanına alarak uzaklaşmıştır. Beyleriyle birlikte Tatartop bölgesine yerleşen Kadir Berdiolan biteni buradan izlemekteydi. Uygun zamanı kollayan Kadir Berdi Beylerini cesaretlendirerek Emir Edige'yi devirmek için harekete geçmiştir. İdil nehrinin donmasını dahi beklemeden büyük bir görev hırsıyla harekete geçen düşmanın haberini alan Emir Edige 60 bin askerden oluşan bir orduyla karşılına çıkmıştır. Çok çetin bir savaş yaşanmıştır. Emir Edige ve oğlu Keykubat bu savaşta kaçmak zorunda kalmıştır. Emir Edige, Toktamış oğlu Kadir Berdi tarafından ok ile yaralanmış ancak Kadir Berdi'yi öldürmeyi başarmıştır.²⁶⁶

Emir Edige kendi adamları tarafından, yaralandığı için sazlıkların arasına saklanmıştır. Kadir Berdi'nin adamları tarafından yeri bulununca Seray Bey Emir Edige'yi ok atarak olduğu yerden çıkmasını sağlamış sonrada Emir Edige'yi öldürmüştür.²⁶⁷ Öldürülmeden önce iki rekât namaz kılıp sonrasında öldürülmüştür. Öldürülmeden birkaç yıl önce ise hac vazifesini yerine getirmiştir.²⁶⁸ Emir Edige'nin

²⁶⁵ Akpunar, 84.

²⁶⁶ Akpunar, 85.

²⁶⁷ Akpunar, 86.

²⁶⁸ Fâhredden,77.

yaklaşık yirmi kadar erkek çocuğu bulunmakta idi. Bunlardan isimleri bilinenler şöyledir; Nureddin Mirza, Seyyid Ahmet, Keykubat, Nevruz, Gazi ve Mansur'dur. Emir Edige'nin bir de Turan Hanuş isminde bir kızı vardır ki şirin beylerinden Tekene Bey ile evlenmiştir.²⁶⁹

²⁶⁹ Derin Paşaoğlu, Emir Edigü (Edige) ve Oğullarının Nogay Ulusundaki Yeri, 37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇ MİRZALARIN ALTIN ORDA DEVLETİ VE RUS KNEZLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE ROLÜ VE TESİRLERİ

Üç Mirzaların Altın Orda Devleti Ve Rus Knezlikleri Arasındaki İlişkilerde Rolü Ve Tesirleri

Altın Orda Devleti içerisinde yetişip güç kazanmış ve kıvrak zekaya sahip bu üç şahsiyetin Altın Orda Devleti ve Rus Knezlikleri arasındaki ilişkilerde üstlendiği çeşitli roller var idi. Nogay, Mamay, Edige mirzaların başlarda Altın Orda Devleti içinde üstlendiği tek görev asker olmaktı. Zaman içinde mirzalar devlet içerisinde güçlenip askerliğe ek olarak yeni vasıflar kazanmıştır. Tabi ki bu durum onlar açısından çok kolay olmamıştır. Göçebe yaşam şartları içerisinde elbette ki askeri vasıfları ön planda olacaktı lakin dönem koşullarında muhtemelen çok az bir kitle dışında (İlim adamı, tüccar, zanaatkar) herkesin zaten askerlikle uzaktan yakından bir alakası vardır.

Bu demek oluyor ki zaten herkesin askerlik mesleği ile yakınlığı bulunduğu bir ortamda doğup büyümüş olmaları onlar için aslında biraz da dezavantaj idi. Herkesin aynı vasıflara sahip olduğu bir ortam birinin diğerinden ayrılması için farklı özellik ve beceriler istemesi muhtemel bir durumdur. Hal böyle olunca tüm benzerlerinin arasından sıyrılıp çıkmak daha çok çaba ve liderlik vasıfları taşımak gerektiriyor idi.

Üç mirzanın da ortak özelliklerinden biriside askerlik mesleğinin içine doğmuş olmalarıydı. Durumdan anlaşılacağı üzere daha emeklerken hatta annelerinin karnındayken bile ileride yetişkin bir Moğol bireyi olduklarında askerlik mesleğini ifa

edecekleri yüzde doksan oranında kesin olarak belliydi. Ailelerindeki erkeklerin yüzde doksan denilebilecek bir çoğunlukta kısmı asker idi. Üç mirzalar da çocukluklarından beri iyi birer asker olmak için yetiştirildiler. Tıpkı kardeşleri ve akranlarının yetiştirildiği gibi Moğol askerlik sanatının usullerince yetiştirilmişlerdir.

Moğol savaş sanatının inceliklerine burada girmekte bir lüzum yoktur ancak Nogay, Mamay, Edige Mirzaların üçü de bu atmosferin içerisinde çekirdekten yetiştirilmiş insanlardır. Emir Nogay'ın babası bir Moğol soylusu idi ve Cengiz Kağanın oğlu Cuci'nin soyundan geliyordu. Emir Mamay'ın babası ise Kiyat kabilesinden Al beydir. Edige Mirzanın babasının kim olduğu konusunda ise Mangıt/Nogay beyi Kutlu Kıya Bey veyahut da Baltıçak Bey olduğu düşünülmektedir. Emirlerden Nogay ve Edige, Mangıt/Nogay kabilesine mensup iken Emir Mamay ise Kiyat kabilesine mensuptur. Bu bağlamda mirzaların üçü de Moğol – Altın Orda aristokrasisine mensup kişilerdi. Bu cemiyet içerisinde üçü de yükselmiş ve akranlarından üstün bir konuma gelmişlerdi. Durumun onlar lehine çevrilmesi hiç kuşkusuz onların kabiliyetleri çerçevesinde bir konudur.

Üç mirzalar devlet içinde gözü peklikleri ve cesaretleriyle zamanla yükselmişlerdir. Tabi ki zekâyı da unutmamak gerekir. Bu üç unsurun en olmazsa olmazı zekâdır çünkü zekâ bir insana çoğu yetenekten fazla yarar sağlar. Zekâ olmadıktan sonra isimlerini duyurmaları açıkçası pek mümkün değildi. Genellikle insanlar tarihte yaptıkları eylemler ile tanınırlar. İçi boş bir isim kısa sürede unutulup gitmeye mahkumdur. Hele ki konu ortaçağ tarihinde insan olunca mesele tamamen eylem odaklıdır.

İnsanlar yaptıkları eylemler ile isimlerini çevrelerine duyurup ve hatta tarihe geçerler. Nogay, Mamay ve Edige mirzalar yaptıkları eylemler ile isimlerinin içini hakıyla doldurmayı başarmıştır. Şu an tarihler 21.yüzyılı gösterirken bile hayatları hala tarih çalışmalarında kullanılmaya açık ve merak uyandırıcıdır. Yaptıkları eylemler ile etkiledikleri devletler ve ortaya çıkan sonuçlar tarih ilmince önemli olmaması, ayrıca tarih çalışmalarında kullanılmaması gibi bir durum düşünülemez. Altın Orda Devletinin başka devletler üzerindeki hegemonyası açısından

incelendiklerinde görülüyor ki üç mirzaların otoritesi Altın Orda Hanlarından daha fazladır. Bu otorite yüksekliğinden dolayı ünleri sadece Altın Orda tarihinde değil İslam coğrafyası, Balkan coğrafyası ve Rus bozkırlarında yankılanmış tarih kitaplarına ve hatta destanlara konu olmuştur.

Edige mirzanın hayatı Nogay Türklerinin edebiyatlarına da yansımıştır. “Edigey Destanı” Edige mirzanın içerde Toktamış ile mücadelesini dışarda ise Emir Timur ile olan mücadelesinin epik bir dille edebiyata yansımalarıdır. Destanın ana karakteri Altın Orda devlet adamlarından Edige mirzadır. Destanda yaptığı savaşların yanı sıra Edige Mirzanın hayatı ve kişiliği de övgülerle anlatılmaktadır. Yaptığı eylemler destanlaşacak kadar büyük olduğuna göre Nogayların ve Tatar Türklerinin gözünde Edige Mirzanın yeri tartışılmazdır. Belki de Rızaeddin Fahreddin’in gözünde de aynı üstünlük ve saygı vardı, bu nedenle de Edige Mirzayı da Han statüsünde göstermek istedi.²⁷⁰

Eskiden beri birçok Altın Orda Han’ından daha çok anılmaktadırlar çünkü çoğu Altın Orda Han’ından daha önemli işler yapmışlardır. Yaptıkları işlerin yankısı tarih kitaplarında hala sürmektedir öte yandan iki elin parmaklarını geçmeyecek kadar Altın Orda Han’ı adını tarihe kazımıştır. Birçoğu sadece ismen varlığını sürdürmüştür. İsmen varlığını sürdüren bu hanlar kısa bir süre Altın Orda tahtında kalıp hüküm sürdükten sonra yine bir başka taht talibi tarafından ya da üç mirzalardan biri tarafından tahttan indirilmişlerdir. Üç Mirzalardan Emir Nogay han soyundan gelip tahta oturabilecek bir konumda olmamasına rağmen veyahut da Emir Mamay ve Emir Edige gibi han soyundan gelmemelerine rağmen üstlendikleri görevleri büyük bir özveri ile yerine getirip başarılı olarak gerek halk gerekse yönetici zümre tarafından dikkatleri üzerine çekmiş olmalarıdır. Mirzalar devlet içerisinde yükselerek Han’ları bile gölgede bırakacak güce ve kudrete yükselmişlerdir. Böylece Altın Orda Hanlarından daha çok anılır olmuşlardır.

Mirzalardan Emir Nogay bir Moğol soylusu olmasına rağmen o dönem Sayın Han sülalesi hanlık tahtında ön planda olduğu için, ki o Cuci’nin oğlu Boal neslinden

²⁷⁰ Gülhan Atnur, Edigey Destanında Silahları, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 58 ,2017,218.

geldiğinden dolayı kendi döneminde tahta çıkmayı aklına dahi getiremediği önceki bölümlerde belirtilmiştir. İkinci fetret devrinde ise Sayın Han soyu artık ortadan kalktığına Özbek Han'ın eşi Taydula Hatunun Boal neslinden Bazarcı Oğlan'ı tahta çıkarmayı düşünmüştür. O dönemde Taydula Hatunun devlet içerisinde nüfuzu ve otoritesi bir hayli enteresandır. Moğol Devleti içerisinde kadınların rolü İslamiyet öncesi Türk devletlerinde ki kadının rolü ile az çok benzerlik göstermektedir. Ortada güçlü bir erkek otoritesi yokken Taydula Hatun'un eşinin hükümdarlığından sonraki bir dönemde kendini devlet yönetiminde göstermesi gücünün kaynağının belirlenememesi sebebi ile hayret vericidir. Ayrıca Taydula Hatunun Han soyunu Cuci'nin oğullarından Boal'ın nesline kaydırma girişiminin sebebi de bilinmemekle birlikte merak uyandıran bir meseledir.²⁷¹

İki dönemin şartları aynı olmadığı için kuralların değişkenlik göstermesi kaçınılmaz idi ancak Nogay'ın döneminde şartlar aynı olup tahta çıkma hakkı Sayın Han sülalesinden Boal sülalesine geçmesi mümkün bir olay olsaydı Emir Nogay'ın tahta çıkması muhtemel bir sonuç olurdu. Kendi döneminde Emir Nogay'ın para bastırması hükümdarlık alametleri çerçevesinde değerlendirildiğinde kendisini bir hükümdar gibi görmeye çalıştığı ve bir hükümdar gibi davranmaya cüret ettiği kesindir. Ortaçağ İslam devletlerinde tahta çıkan hükümdarın kendi adına para bastırması bir hükümdarlık alameti olarak çok revaçta olan bir davranış idi. Emir Nogay da bu alameti sergileyerek kendini han gibi görmeye çalışmış olduğu düşünülmektedir.²⁷²

Üç Mirzalar Altın Orda Devleti içerisinde o denli nüfuz sahibi olmuşlardır ki tahta kimin sahip olacağına dahi karar veriyorlardı. Üç Mirzalar istedikleri Altın Orda şehzadesini tahta çıkartıp kendi çıkarlarına aykırı olanları ve istemediklerini tahtta çıkartmıyorlardı. Bu duruma Nogay Mirza ile Tokta Han'ın aralarındaki ilişki örnek olabilir. Tokta Handan önceki Altın Orda hanı Tele Buga Han ile Emir Nogay'ın ilişkisi bu duruma örnek olabilir. Tele Buga Han Emir Nogay'ın devlet içerisindeki başına buyruk tavırlarından rahatsız olmuştur. Macaristan seferindeyken Emir Nogay'ın

²⁷¹ Kamalov, Altın Ordu Ve Rusya(Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi), 95.

²⁷² Çolak Selim ve Koç Dinçer, 146.

Ordusunu toparlayarak Tele Buga Handan önce savaş meydanından çekilmesi ve Han'ın az miktarda askeriyle yalnız kalması bir dereceye kadar sorun olmuştur.

Bu konun tam manasıyla ikisinin arasını açmasına sebebiyet vermesi ise Tele Buga'nın askerleriyle birlikte Karpat çevresine ulaştığında bataklığa saplanarak ölüm riski atlatmasıdır denilebilir. Han zor durumda iken Emir Nogay askerleri ile birlikte Altın Orda sınırlarına doğru hareket etmekteydi ya da zaten Altın Orda topraklarında bulunuyordu. Genel olarak tabloya bakarsak Emir Nogay Tele Buga'yı ölüme terk etmiş gibi düşünülebilir ki Tele Buga Han da bu durumu böyle algılamış olacak ki bu konu sebebiyle Emir Nogay ile arası açılmıştır. İkisinin arasını açan sebeplerden ikincisi ise Ahmet Baskak olayıdır. Ahmet Baskak Altın Orda Devletinin Kurs şehri valisi iken yönetici Rus zümre ve din adamları ile arası açılmıştır. Ruslar Ahmet Baskak'ı Tele Buga Han'a şikâyet etmişler Han ise Ruslara Ahmet Baskak'ı cezalandırmak için yetki verip ona ait şehirleri yerle bir ettirmiştir. Ahmet Baskak ise Handan özür dileyip tekrar görevinin başına dönmek yerine Altın Orda Han'ını Emir Nogay'a şikâyet etmiştir.

Peki bu durumun sebebi ne olabilirdi? Bu soruyu şu an sormak çok yerinde olacaktır ki tarihte pek az görülen bir olaydır. Bir devletin valisinin bağlı bulunduğu devletin hükümdarını o devletin Emirine şikâyet etmesi kafalarda soru işaretine sebebiyet vermektedir. Hem vali hem Emir ikisi de aynı hükümdara bağlı idari ve askeri, yöneticilerdir. İkisinin de birbirini hükümdara şikâyet etmesi çok olağan bir durumdur ancak birinin hükümdarı diğerine şikâyet etmesi olağan dışı bir durumdur. İşte bu noktada yöneten ile yönetilenler arasındaki otoritede bir sorun olduğu barizdir. Bu denklemde ya hükümdar çok güçsüz ve aciz bir durumdadır ya da ordu komutanı çok güçlüdür. Emir Nogay Han'ın başına bela olan hatta onun otoritesini sınırlayan bir ordu komutanı portresi çizmektedir. Olayın böyle gelişmesinin sebebi Emir Nogay'ın gücünün ve nüfuzunun Han'a denk veya daha fazla olmasıdır.

Yukarıda bahsedilen olay ancak bu şekilde yorumlanabilmektedir. Olayların gidişatı göstermektedir ki Emir Nogay Altın Orda Han'ının kararlarına askeri müdahalelerde bulunabiliyordu. Genel tablodan bakılacak olursa ordu da asker de devlet de ancak

ve ancak Altın Orda Hanlarına ait idi. Altın Orda Hanlarının tasarrufunda olmayan hareketler onaylanamaz gibi durur ancak gerçekte durum böyle değildir. Durumun böyle olmadığına Ahmet Baskak olayı da şahitlik eder niteliktedir. Emir Nogay gücünün doruklarındayken Altın Orda Hanlarının otoritesini kısıtlama girişimlerinde bulunarak olayı kendi istediği gibi şekillendirip Hanların otoritesini kısıtlıyordu.

Emir Nogay'ın gücünün göze çarptığı gibi Tele Buga Han'ında güçsüzlüğü göze çarpmaktadır. Görülen o ki kendi devletinin içinde kendi askerine şikâyet edilebilecek ve kendi askerinden, önceden kesin olarak karar verdiği konularda askeri müdahalelerle karşılaşabilecek derecede otoritesi zayıflamış durumdadır. Bu örnekler üç mirzalardan diğer ikisi içinde çoğaltılabilir örneklerdir. Devlet içindeki bu ikiliğinde birtakım sonuçları vardır. Devlet içinde hükümdar rolünde birden ikiye artış olduğu gibi devletin içinde ki gruplaşmada da hükümdara ve Emir Nogay'a tabi olmak üzere iki ayrı blok oluşmuştur. O dönemde hem hükümdara hem Emir Nogay'a muhalif grupların var olup olmadığı bilinmez ama Ahmet Baskak olayında Ahmet Baskak'ın doğrudan Tele Buga Han'a muhalif olduğu ve Emir Nogay taraftarı olduğu kesindir.

Altın Orda Devleti içinde oluşan bu gruplaşma Rusların nezdinde çok da otoriter bir Altın Orda Devleti tablosu çizmese gerek ayrıca bu durumun Altın Orda Devletinin Rus knezlikleri ile olan ilişkileri konusunda da olumsuzluklara yol açmıştır. Kendi devlet adamı tarafından otoritesi hiçe sayılmış bir hanın otoritesini altında bulunmak Ruslar açısından da bu otoritenin çığnenmesini mümkün gibi göstermiş olması muhtemeldir. Açıklandığı üzere bu iki başlılık Altın Orda Devletinin kendisine tabi olan devletler açısından da gücüne gölge düşürerek kötü etkilemiştir. Hatta bu olaydan ve sonraki olaylardan anlaşılacağı üzere Rus knezleri arasında da Altın Orda Hanlarına ya da Üç mirzalara tabi olmak üzere iki grup ortaya çıkmıştır. Bu kutuplaşma Altın Orda Devletinin genel tarihine bakıldığında olumsuz ve devletin bekası için bir o kadarda tehlikeli bir kutuplaşmadır. Emir Nogay bu olaylardan sonra Tele Buga Han'ın ayağına daha çok bağ olmaması gerektiğini düşünmüştür ki Han'ın isteği ile veyahut isteği dışında Tele Buga Han tahttan feragat edip yerine Altın Orda şehzadelerinden Tokta'yı tahta çıkarmıştır.

Bu durumun örnekleri üç mirza içinde geçerlidir. Nogay mirza listedeki ilk sırayı aldığı için ilk örnek ondan verişmiştir. Uygun gördükleri Altın Orda şehzadesini tahta çıkardıktan sonra ise tahta çıkardıkları Han ile araları bozulunca tahttan indiriyorlardı. Yine Nogay Mirza üzerinden örnek verilecek olursa Tele Buga Han örneği çok yerinde olacaktır. Evet mirzalar tahta kendi istedikleri şehzadeyi çıkarıyorlardı ancak bunun sonrasında köşelerine çekilip halkın ve Rusların gözünde Altın Orda Han'ını mutlak otorite haline getirmiyorlardı. Halkın ve Rusların gözünde Altın Orda hükümdarının gücüne ortak olmuşlardır. Önce hanı o han üzerinden de Altın Orda Devletini yönetiyorlardı yani gerçek güç mirzalardaydı. Halk ve Ruslar ise bir kukla gösterisini seyrederek gibi yaşananları seyrediyorlardı. Hatta Ruslar bu izledikleri kukla gösterisinden zamanı geldiğinde işlerine yarayacak dersler çıkarmakla meşguldüler. Tabii ki zamanı gelince düşenin dostu olmayacaktı. Altın Orda Devletinin zor zamanlarında Ruslar da pastadan pay almaktan çekinmemişlerdir.²⁷³

Rus knezlikleri açısından bakıldığında bu anlamda Nogay, Mamay, Edige Mirzaların üstlendikleri iki ana rol bulunmaktaydı. Bu roller daha çok Altın Orda hanlarının üstlendiği roller olsa da asıl güç mirzalardaydı ve Altın Orda Hanlarının gücü mirzalara ayna etkisi yapıp yansımaktaydı. Bu aşamada Mirzaların iki önemli vasfı bulunuyor: ilki tahta çıkardıkları "han" başkent Saray şehrinde otursun veya oturmasın Altın Orda Hanlığı göreviydi. Mirzaların Altın Orda Devleti ve Rus Knezlikleri arasında üstlendiği ikinci görev ise ordu komutanlığı göreviydi. Bu ikinci görev Altın Orda Devleti içinde yalnız hanlara ait bir görev olmasa da Mirzaların Rus Knezlikleri ile girişilen önemli savaşlarda ordu komutanlığı görevinde bulunmaları açısından ehemmiyet taşımaktadır. Şimdi bu iki role bakmak faydalı olacaktır.

Mirzaların Altın Orda Devletinde Han'ın gücünü gölgede bıraktığı ve Han ile müşterek bir yönetim benimsediği ortadadır. Bu o zaman sadece Altın Orda Devletinde değil tüm dünyaca bilinen ve kabul gören bir durumdu. Mirzalardan ilki Nogay Rus yıllıklarında "Çar", Mısır yıllıklarında "Melik", batılı kaynaklarda ise Emir

²⁷³ Aleksandr Yuriyeviç Yakubovskiy, **Altın ordu ve çöküşü**, Hasan Eren (çev), 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, 47.

Nogay “İmparator” adıyla anılmaktaydı. Bu durum onun Altın Orda Devleti içinde ne denli güçlü olduğunu ve hareketlerinin sınırsız olduğunu kanıtlar niteliktedir. Tarihlerde Emir Nogay’ı anarken kullandıkları unvanlar Emir Nogay’ın yetkilerini anlatır niteliktedir. Çar-Melik-İmparator sanları kullandıkları bölgelerde en üst seviyedeki mutlak yöneticiyi ifade etmektedir. Demek ki kuzeyin, güneyin ve batının gözünde Emir Nogay Altın Orda Devletinin en üst düzey yöneticisi ve hükümdarıydı. Bu halde Altın Orda hükümdarını da gölgede bırakıyordu. Emir Nogay’ın ününün bu denli artması onun tarihte altına imzasını attığı olaylarla paralellik göstermektedir. Devlet içindeki üstlendiği rol onu yabancı devletlerin gözünde onu Çar, Melik ve İmparator yapmıştır.²⁷⁴

Emir Mamay ise Rus kaynaklarında “Han Mamay” şeklinde anılmaktaydı. Bu unvanın sebebi Emir Mamay’ın Altın Orda Devleti içindeki gücünün ve kudretinin adeta yansıması sayılabilir. Emir Mamay Ruslar nezdinde adeta bir Altın Orda Han’ı gibi hareket etmiştir. Gerçekten Han olmasa bile hanedan damadıydı ve Hanları gölgede bırakacak bir güce sahipti. Bu gücünün temelinde gözü açıklığı ve üstlendiği görevleri başarıya ulaştıracak kabiliyeti olmasıydı. Haliyle Altın Orda içinde hükümdarlar ve devlet adamları arasında ün salmış bu ünü sayesinde de ileriki zamanlarda Altın Orda şehzadelerini tahta çıkaracak ve onlar adına devlete hükmedecek kudrete sahip olmuştur. Rus kaynaklarında “Han” sanı ile anılması bu sebeplerden ileri gelmektedir.²⁷⁵

Emir Edige ise Ruslar tarafından Altın Orda tarihindeki en kurnaz ve hırslı Altın Orda hükümdarı olarak anlatılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Ruslar için Altın Orda tahtında oturan kişinin ve unvanının bir önemi olmadığı düşünülebilir güç kimdeyse Ruslar itaatini ona sunup yarlığını ondan istemekteydi görünüşte bir Altın Orda hanı olsa da Knezliklerinin kaderini etkileyecek önemli kararlar Emirler tarafından verilmekteydi. Rusların bu açıdan pek şikayetçi olduğu söylenemez özellikle tahta çıkmak isteyen Rus soyluları kendilerine hangisinin tahta çıkaracak yarlığı vereceğine inandıkları tarafa kolayca meyledebiliyorlardı. İnsan doğasında ki elde etme

²⁷⁴ Vernadsky, Moğollar Ve Ruslar, 215.

²⁷⁵ Mualla Uydu Yücel , Ainagul Saginayeva, Altın Orda-Rus Mücadelesinin Edebiyata Yansıması: Zadoşına Destanı, **Bilig Dergisi**, Sayı 93,2020, 152.

hırsından olsa gerek ekmeklerine kim bal sürüp şerbet verecekse Ruslar onun tarafındaydı.²⁷⁶

Önceki bölümlerde Rus Knezlerinin, Knezlik tahtına oturabilmeleri için Altın Orda Hanlarından yarlık denilen belgeyi almaları gerektiğinden bahsedilmiştir. Yarlık alamayan bir Rus kesinlikle Knezlik tahtına oturamazdı. Han ise uygun gördüğüne bu yarlığı vermekte özgür idi çünkü Han Rus topraklarının da mutlak hâkimi idi. Kimlerin Rus Knezlik tahtına oturacağına yalnızca Altın Orda hükümdarı karar veriyordu. Rus topraklarının Cengiz Kağan zamanında başlatılan Deşt-i Kıpçak seferleri ile Moğol topraklarına katıldığından önceki sayfalarda bahsedilmiştir. Bu düzene göre Ruslar Altın Orda Han'ına tabiydi ve Altın Orda Devletine asker gönderip vergi vermekle yükümlüydüler.

Buradan şu sonuca varılabilir: Rus Knezleri hem ekonomik gelir sağlayan bir unsur idi aynı zamanda da askeri destek sunma zorunlulukları var idi. Bunların yanında üçüncü yükümlülükleri ise kendi tahtlarına geçecek kişinin Altın Orda hükümdarı tarafından belirleniyor oluşudur. İlk iki yükümlülüğe nazaran üçüncüsü maddi ve insan kaynakları açısından daha ucuz bir yükümlülük gibi gözükse de Ruslar açısından en ağır olanı üçüncü yükümlülükleridir. Bunun sebebi ise Altın Orda hükümdarları kendi gözlerine giren soyluyu Knezlik tahtına oturtuyordu bu da demek oluyor ki daha Altın Orda yanlısı olan Rus soylusu Knez seçiliyordu. Rus halkı açısından bakıldığında tahta oturan Knezden kendilerini Altın Orda baskısından ve vergi ödeme zorunluluğundan kurtarması beklenmektedir. Anlaşılacağı üzere yükümlülükleri arasındaki bu üçüncü madde de Rusların ruhunu kafeste kontrol altında tutar nitelikteydi. Knez ne kadar Altın Orda Devletine meyilli olup Altın Orda hükümetiyle arayı iyi tutmaya çaba gösterirse Rus halkının da bağımsızlığı da kendilerince o kadar güçleşmiş gibi durmaktaydı. Mamay Mirza örneğinde ise aynı knezlik tahtına oturmak isteyen iki Rus soylusunun arasındaki çekişmeye Altın Orda içerisindeki çekişmede eklenince ortaya çıkan karmaşa örnek niteliğindedir. Tabi ki durumun bu hale gelmesinde Emir Mamay'ın tesiri büyüktür. Mamay Mirza, Han adına Rus Knezlerine yarlık da verebiliyordu. Tabi ki bunu tahta çıkardığı Han'ın

²⁷⁶ Yakubovskiy,190.

adına verebiliyordu. Resmi anlamda yarlık hanın yarlığı sayılıyordu. Gerçekte yarlığın kime verileceği kararını tabi ki Emir Mamay vermekteydi. Bu yarlık konusunda ki örnekler tabi ki sadece Emir Mamay ile sınırlandırılmaz Emir Nogay ve Emir Edige de aynı şekilde hareket etmekteydi.

Mamay Mirzanın Abdullah Han adına verdiği yarlık ile Murid Hanın verdiği yarlığın birbirine karışması ve sonunda Murid Han'ın Knez adayını değiştirmesi ile sonuçlanan olay Altın Orda içerisinde Mirza Mamay'ın han gibi hareket ettiğinin bir delili sayılabilir. Ruslara yarlık verme yetkisi Altın Orda Hanlarında olduğuna göre Emir Mamay bu yetkiyi kullanabiliyorsa Rusların gözünde Altın Orda hükümdarı sanılması ya da Altın Orda hükümdarına eşit sayılması anormal karşılanmaması gerektir. O zaman da şimdi de bilinen yegâne husus Altın Orda hükümdarlarının Rus Knezlerine yarlık verdiği ve Knezin de yarlık sayesinde o tahta oturabildiğidir. Bu nokta kesinlikle net bir konudur ancak şu çatlak dikkat çekmektedir ki Mirzalar da bu yetkiyi hükümdarın adına formalite usullerle kullanabiliyorlardı. Halk ve devlet adamları ise bu durumun zaten bir formaliteden ibaret olduğunun zaten farkındaydı. Bu sebeple Mirzaların Han statüsünde algılanmaları çok doğal bir durumdur. Esas mesele onların güçlerinin bu kadar sınırsız olmasıydı denilebilir güç olduktan sonra bu bahsedilen yetkilerin olması daha çok o kişinin içindeki yönetme arzusu ile ilintili bir meseledir.²⁷⁷

Mirzaların isimlerinin Rus ve Altın Orda ilişkilerince ön plana çıkmasının sebeplerinden birisi de bu yarlık verme meselesi olabilir. Bunun sebebi ise hükümdara özel bir yetkiyi tekellerinde tutmalarıdır denilebilir. Muhtemelen o dönemde Altın Ordu ve Rus topraklarında Rus Knezlerine yarlık verme yetkisinin Altın Orda hükümdarlarında olduğunu dış dünya ile en alakası olmayan köylü tarafından bile biliniyordu. Bu yetkinin Mirzalarca hükümdarın adına kullanılması onlara hükümdar profilinin yakıştırılmasına sebep olmuştur. O dönemde bir Altın Orda hükümdarının profiline bakıldığında bu yetki kesinlikle hükümdardan başkasının kullanabileceği bir yetki değildir. En azından halk tarafından Ticaret erbabı kimselerin yanında yapılan bu tür konuşmalar Mirzaların diğer ülkelere

²⁷⁷ Fâhredden,64.

hükümdar olarak tanıtılmasında ve öyle nam salmasında yardımcı olmuştur denilebilir. Tüccarlar her dönemde haberleşmeyi kendiliğinden yapan haber taşıma işini doğal olarak üstlenen kimselerdir denilebilir. Onların bu özelliği Mirzaların da şöhretinin yayılmasına ve dünyanın gözünde hükümdar rolüne bürünmelerinde daha çok katkıları olmuştur denilebilir.

Mirzaların bir başka görevi de Rus Knezlikleri ile Altın Orda yöneticileri arasında çıkan anlaşmazlıklarda Han'ın dışında başvurulacak ikinci bir hakim otorite oluşudur. Kursk şehri yöneticisi Ahmet Baskak olayı bu olaya örnek olabilir. Sorun çıktığında Ahmet Baskak'ın Emir Nogay'a bildirmesi Rus Knezlerinin ise Tele Buga Han'a müracaat etmeleri Altın Orda içindeki ikiliğin yaşanması sonucu ortaya çıkmış bir hadisedir. Emir Nogay, Han'ın kararlarına karşı çıkararak Rus Knezlerini cezalandırma yoluna gitmiştir.²⁷⁸ Hâkim otoritenin Altın Orda hükümdarı olması gerekir iken Emir Nogay gücü ile hükümdarın emirlerini çiğneyip kendi otoritesini ve varlığını gözler önüne sermiştir. Bu olay zaten ortada olan kutuplaşma mevzusuna iyice resmiyet kazandırmıştır denilebilir. Güçsüz taraf Altın Orda Han'ı bile olsa terk edilmeye açık bir durumdaydı.

Bu durum sadece Altın Orda idarecileri arasında değil Rus Knezleri arasında da yaşanıyordu. Rus yöneticilerinde bir kısmı Altın Orda Han'ının tarafını tutmakta bir kısmı ise Mirzaların tarafını tutmaktaydı. Han ile arası kötü olan Knez istediğini Mirzadan almaya yoluna gidiyor ya da bu durum tam tersi şeklinde gerçekleşiyordu. Bu sebeple Mirzaların varlığı hükümdarın otoritesini sarsıyordu. Umduğunu Altın Orda Han'ından bulamayan Rus Knezi Mirzanın çatısı altına sığınyordu denilebilir. Mantık çerçevesinden bakıldığında Mirzaların bu duruma engel olmaları ve Han'ın otoritesini zedelemeyi bırakması gerektiği düşünülebilir. Yaşanan olaylar dikkate alındığında Mirzaların Altın Orda hükümdarlarının otoritesini zedelemekten çekinmediği ortadadır. Mirzaların çıkarına uyan şeyler devlet meselesi olsun olmasın kendi bildiklerini okuyup Altın Orda hükümdarlarına kafa tutmaktan çekinmemişlerdir. Bu durumu dışardan izleyen Rusların gözünde ise Altın Orda hükümdarları kendi devlet adamına dahi haddini bildiremeyen güçsüz ve otoritesiz

²⁷⁸ Vernadsky, Moğollar Ve Ruslar, 224-25.

kimseler olarak yansımıştır. Bu durumun kendilerinden sonraki nesillerce bilinip suistimal edilmesi de yine Mirzaların düşüncesiz hareketlerinin ortaya çıkardığı problemlerden birisidir denilebilir.

Mirzaların bu tutumunun Rus Knezlerine de örnek olduğu ileriki zamanlarda Rus Knezlerinin Altın Orda Devletine kafa tutmalarına zemin hazırladığı söylenebilir. Rusların gözünde kendi askerine söz geçiremeyen bir hükümdarın buyruğu altında bulunmak çok da korku salan ve itaate teşvik eden bir durum gibi gözükmesi gerek. O yüzden Mirzaların vukuatları sadece Altın Orda hükümdarlarının değil aynı zamanda dış dünyaya karşı Altın Orda Devletinin de prestijini zedelemektedir. Kendi içinde birlik sağlayamayan bir devletin dışarıya karşı güçlü ve kudretli gözükmesi olanaksızdır. Bu bağlamda Altın Orda Devleti dışarıya karşı zaten bölünmüş gözükmekte ve parçalanmaya müsait durmaktadır. Her halükârda Moğol hakimiyetinden kurtulmak isteyen Ruslarında çok hoşnut olduğu bir vaziyettedir. Kulikovskaya muharebesinden önceki tablodan bu izlenimleri almak mümkündür. Mamay Mirzayı Kulikovskaya muharebesine çeken sebeplerden biriside Rusların Altın Orda Devletine olan itaatsizlikleridir. Bu itaatsizlikten kasıt hiç şüphesiz vergi ödemeyip Altın Orda Devletine olan sorumluklarını yerine getirmemektir.²⁷⁹ Bu noktada biraz da Mirzaların Ordu komutanlığı görevine odaklanmakta fayda vardır.

Mirzalar kendilerine itaat etmeyen knezleri zaman zaman, bizzat kendileri kılıç zoru ile savaş meydanında itaat altına almaya yöneliyorlardı. Bu durum bazen savaş meydanında knezlere hadlerini bildirip itaat etmelerini sağlıyor. Bazen de Mirza doğrudan Rusya içlerine girerek Moskova'yı yağmalıyor ve bir sürü ganimet ile geri dönüyordu. Bu sayede Mirzalar Rus Knezlerin Altın Orda Devletine karşı dağılan dikkatlerini toplama açısından yardımcı oluyordu. Rus Knezleri yeniden Altın Orda Devletinden yarlık alma konusunda titiz davranıyor. Ayrıca savaş sonucunda Rus knezleri Altın Orda Devletine ödemedikleri vergilerini savaş tazminatı olarak ödüyor ve bundan sonraki vergilerini ödeme konusunda kısa süreli de olsa ikna edilmiş oluyorlardı. Bu olay Altın Orda da karmaşa ortamının tekrardan başlamasına kadar sükûnetle devam ediyordu ancak Altın Orda Devletinde kaos ortamı yeniden alev

²⁷⁹ Yücel ve Saginayeva, 153.

alınca knezlerin Altın Orda'ya olan itaatlerinde problemler oluşuyordu. Knezlerin Altın Orda'ya itaat ve itaatsizlik döngüsü devletin durumuna göre şekil almaktaydı.

Mirzaların Ruslar üzerine yaptıkları seferler önemlidir ancak Mamay Mirzanın ordu komutanlığını yapıp yönettiği Kulikovskaya savaşı diğer mirzaların Ruslar üzerine yaptığı savaşlardan daha ön plandadır. Bu savaşın ifade ettiği anlam diğer mirzaların Ruslar üzerine yaptığı seferlerde daha önemlidir. Bu savaşın başarısızlıkla sonuçlanması hem Mamay Mirzanın şahsî prestiji hem de Altın Orda Devletinin prestijine büyük etkiler yapmıştır. Bu nedenle Mamay Mirza'nın Ruslar ile yaptığı Kulikovskaya savaşı Altın Orda tarihi açısından kuşkusuz çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü savaş sonunda Ruslar ağır kayıplar verse de Altın Orda'nın da yenilebileceğine şahit olmuşlardır. Uzun yıllardır boyunduruğu altında buldukları Altın Orda Devletini sonunda yenebilme ve bağımsızlıklarını elde edebilme düşlerini ilk kez gözlerinde canlandırmaya cesaret buldukları kesindir. Eğer Altın Orda Devletinin hakimiyeti altından çıkabilirlerse hem Altın Orda'ya vergi vermeyip asker göndermeyecekler hem de Rus soyluları Altın Orda hükümdarından yıllık almadan Knezlik tahtına oturabileceklerdi. Bu fikirlerin o dönemde Rus halkı, Rus kilisesi ve Rus soylularının her daim iç geçirdikleri konulardır.

Savaş Ruslara birlik ve beraberlik içinde olduklarında Altın Orda'yı yenebilecekleri fikrini aşmıştır zaten Ruslar bu savaşın öncesinde kilise önderliğinde ruhani duygularla bir araya toplamışlardı. Onların gözünde tek amaç Altın Orda gibi ortak düşmanlarını hezimete uğratıp Rusların özgürlüğüydü. Savaşın kazanılmasında Rusların maneviyatının kilise tarafından en üst seviyeye çekilmesidir denilebilir. Savaşın kesin bir kazananı olmamasına rağmen savaş Rusların Moğolların da yenilebileceği duygusunu manevi anlamda kamçulamıştır. Bu duygu sonraki zamanlarda Rusların büyük Rus çarlığını kurmalarında temel teşkil etmiştir. Kulikovskaya savaşının önemi kesinlikle bu manevi duygu bütünlüğünü başlatmış olmasıdır.

Savaşın kaybedilmesine sebep olarak Mamay Mirzanın tuttuğu paralı askerler gösterilebilir. İki ordu birisinin içinde ki askerler maneviyat dolu dini, vatani ve halkı

için savaşıyor diğzerinin içindeki askerler ise sadece maddi kazanç peşinde bu ikinci asker grubu canı söz konusu olduğunda sadece canını düşünüp savaş meydanını terk edecektir bu aşikâr bir durumdur. Eğer Emir Mamay Altın Orda askerlerinden müteşekkil düzenli bir ordu ile savaşa girebilseydi savaşın seyri de değışebilirdi. Bu savaşın kaybedilmesinin başka bir özelliğı de Mamay Mirza'nın da saygınlığını yitirip gözden düşmesiyle sonuçlanmış olmasıdır. Gözden düşen Mamay Mirza da hiç kuşkusuz Toktamış için kolay bir av olmuştur. Kulikovskaya savaşında itibarını kaybeden Mamay Mirzayı Toktamış Han öldürtmüştür. Savaşın Rus – Altın Orda ilişkileri için kötü sonuçları sonraki zamanlarda kendini göstermiş ve Ruslar birleşerek yenilmez Moğol ordusunu yenerek Altın Orda Devletinin tarih sahnesinden çekilmesine sebep olmuşlardır.²⁸⁰

Mirzaların Rusları itaat altına alma hareketlerinden biriside Edige Mirza zamanında olmuştur. Edige Mirza kendisini dikkate almayıp Altın Orda Devletine karşı düşmanca tavırlar sergileyen Moskova Knezi Vasili'ye karşı bir askeri sefer düzenlemiştir. Vasili Edige'nin gönderdiği elçilik heyetini öldürecek kadar ileri gitmiştir. Knez Vasili'nin bu tavrı gerçek manada Atın Orda devletine kafa tutma gibi algılanabilir. O dönemde Altın Orda Devleti içerisindeki karışıklıklar Knez Vasilinin de dikkatini çekmiş ve Moğollardan kurtulabileceğini düşünmüş olması muhtemeldir. Elçileri öldürerek bu kadar ağır bir tepki vermesi kesinlikle cezasız kalamazdı. Bu tavır açıkça Altın Orda Devletinin ve Edige Mirzanın adamlarının Moskova sınırları içerisinde istenmediğine işarettir. Knez Vasili ilk taşı atmıştır fakat Edige Mirza karşısında kararlı bir şekilde duramamıştır. Elçilerin öldürüldüğü haberi üzerine Edige Moskova'ya yürümüş Vasili ise kaçmıştır. Altın Orda Devletinin Rusların itaatsizlikleri sonucu Rus toprakları üzerine sefer yapması ve Rus knezlerinin Rusya içlerine doğru kaçmaları çok tekrar eden bir durumdur. Altın Orda askerleri saldırır ve Rus Knezi şehri terk eder bu iki olay bir döngü haline sürekli birbirini takip etmiştir. Arada knezlerin kalıp savaştığı istisna durumlar olmuştur fakat genel olarak Rusların bastırılmasıyla sonuçlanır. Edige Mirza ise Moskova içlerine kadar girer Moskova şehrini askerlerine yağmalattırarak yerle bir ettirmiştir. Görüldüğü üzere

²⁸⁰ Akdes Nimet Kurat, **Rusya tarihi: başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 2. Basım, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, 95-96.

Edige Mirzanın seferi Emir Mamay'ın ki gibi başarısız olmayıp, Ruslara korku salarak başarıya ulaşmıştır. Altın Orda Devletinin gidişatı üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır.

281

Mirzaların Altın Orda Devleti ile Rus Knezlikleri arasındaki ilişkilere tesiri meselesi mirzaların faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan bir mesele olduğu için mühimdir. Aslında bu mesele iç işleriyle alakalı bir meseledir. Mirzalar devletin iç işlerindeki kaostan yararlanarak güç kazanmıştır. Devlet içinde Mirzaların güçlenerek kendi istediği Altın Orda şehzadelerini Altın Orda tahtına çıkarıp hükümdar yapmışlardır. Beğenmedikleri hükümdarı ise tahttan indirmesi kaos ortamını daha da karmaşık bir hale getirmiştir. Özellikle bu durum Edige Mirza zamanında ardı ardına bir sürü Han'ın tahta çıkarılması Altın Orda'ya duyulan güven hissini azaltması ve Altın Orda Devletinin otoritesinin sarsılmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumun Ruslarda bıraktığı izlenim kesinlikle dehşet vericidir. Onların gözünde demek ki bir zamanlar bu topraklara gelip kendilerini itaat altına alan bu güçlü ulusun liderleri kendi askerleri tarafından istenildiğinde tahttan indirilip yerine bir başkası yeniden tahta çıkarılabiliyordu. Aslında Mirzalar Rusların gözündeki Altın Orda hükümdarı imajını yerle bir etmiştir. Basit bir oyuncak hatta bir kukla gibi yansıtmıştır. Rızaeddin Fahreddin'in Altın Ordu ve Kazan Hanları kitabında bir ara Litvanya Knezi Vitovt'un bile Cuci soyundan bir şehzadeyi Deşt-i Kıpçak Han'ı ilan edip Hanlık alametlerinden şapka ve palto giydirdiği yazmaktadır. Altın Orda Devleti ordu komutanının kolaylıkla bir Altın Orda Hanını tahttan indirip yerine başkasını çıkarması olayı Litvanya knezine de çok alışıldık bir durum gibi geldiyse, sıradaki hükümdarı da kendisi tahta çıkartıp kukla gibi oynatmak istemiş olması muhtemel bir durumdur. Üç Mirzaların Altın Orda'ya en büyük etkilerinden birisi bu durum sayılabilir²⁸²

Rus Knezleri de bu durumdan mutlaka kötü yönde etkilenmiştir. Kendi tümen komutanlarıyla bile başa çıkamayıp onların elinde oyuncak olan Altın Orda Hanlarını Rus Knezlerinin de ciddiye alması beklenemezdi. Bu suretle Altın üzerinde Timur ne kadar tahribat yapıp devletin yıkılışına katkı sağladıysa Emir Edige ve diğer iki mirza

²⁸¹ Yücel, Altın Orda Tarihi, 80.

²⁸² Fâhreddin, 77.

da Altın Orda Devletinin kudretine o denli gölge düşürmüştür. Kulikovskaya da Ruslara yenilen Mamay Mirza Rusların gözünde Altın Orda Devletinin yenilmezliğini zedelemiştir. Rızaeddin Fahrettin'inde dediği gibi “Kötü örnek bulaşıcıdır” sözü gerçek olmuştur. Bu durum bir hastalık gibi ilerleyerek devletin sonraki yaşamında kronik hale gelmiştir.²⁸³ Zamanla hem Altın Orda Devleti içinde çözümler olmuş ve Altın Orda Topraklarında yeni Hanlıklar kurulmuş hem de Altın Orda Devletine tabii olan Rus Knezlikleri Moskova Knezliği çevresinde birleşerek Altın Orda Devletinden bağımsız büyük bir Rus devleti (Rus Çarlığı) haline gelmişlerdir. Bu çalışmada Nogay, Mamay, Edige Mirzaların Altın Orda Devletinin Rus knezlikleri ile olan ilişkilerinde oynadıkları roller ve tesirleri mümkün mertebe anlatılmaya çalışılmıştır.

²⁸³ Fâhredden, 48.

SONUÇ

Altın Orda Devleti Cengiz Kağan'ın torunu Batu Han tarafından Deşt-i Kıpçak coğrafyasında kurulmuştur. Devlet kurulduğu coğrafya itibarı ile Rus knezliklerine komşudur. Batu Han'ın Rus knezliklerini tamamen itaat altına alması ile bu durum komşuluk ilişkisinden vassallığa dönüşmüştür. Rus Knezleri Altın Orda Devletine vergi ödemekle beraber Altın Orda Devletine bağlı bir durumda idiler. Rus knezleri knezlik tahtına çıkmak için Altın Orda Han'ından yarlık almak zorundaydı. Bu da Altın Orda Han'larının doğrudan Rus knezliklerinin kaderlerine müdahale etme şansı doğuruyordu. Bu müdahale şansına belli dönemlerde Altın Orda Han'ları dışında kimselerde sahip olmuştur. Bu kimseler bu çalışmanın isminden de anlaşılacağı üzere kronoloji bir sıra ile Emir Nogay, Emir Mamay ve Emir Edige dir. Bu Emirler en başlarda birer askerden başka bir şey değilken sonraları güçlenip emirleri altına tümenler dolusu asker ve daha da fazlası verilmiştir. Emir/Mirza/Bey namları ile Altın Orda Devletinin iç ve dış siyasetinde önemli roller üstlenip kalıcı tesirler bırakmışlardır. Altın Orda Devleti içinde kimin Altın Orda tahtına çıkacağına karar verip, istedikleri Altın Orda şehzadesini tahta Han çıkarmışlardır, Rus Knezliklerinde ise hangi soylunun Knezlik tahtına çıkacağına karar vermişlerdir.

Altın Orda Devletinde bulkak olarak anılan kaos dönemlerinin yine başrollerinde bu Mirzalar yer almıştır. Bu dönemlerde Cuci ulusundan istedikleri kişiyi Altın Orda tahtına çıkarmışlardır. Tahta çıkardıkları Han'ları ise tıpkı birer kukla veya kurmalı oyuncak gibi yönlendirmişler dolaylı olarak da Altın Orda Devletini yönetmişlerdir. Bu Han'lar dan kendi otoritelerine karşı koymaya kalkanları ise hemen bertaraf ederek Altın Orda Devletine yeni bir Han bulmuşlardır. Hatta Edige Mirza hali hazırda tahtta bir Han varken yenisini bulma arayışına girmiştir. Cengiz Kağan'ın soyunu tıpkı bir kukla gibi kendi çıkarlarına göre ellerinde oynatmışlardır. Böyle bir ortam içinde Rus Knezleri beklenildiği üzere işgalci olarak gördükleri Moğolları ciddiye almama ve Altın Orda Devletinin otoritesini sorgulama yoluna gitmişlerdir. Bu tutumları karşısında Altın Orda Devleti tarafından cezalandırılmışlardır. Bu cezalandırılmalardan birinde yani Kulikovskaya savaşında Emir Mamay komutanlığında ki Moğol ordusunun da yenilebileceğini fark etmişlerdir. Emir Nogay

döneminde Altın Orda Devleti saygınlığını yitirmeye başladı ise Emir Mamay döneminde ise savaş meydanındaki gücü sınanabilir hale gelmiştir. Emir Edige dönemi ise Rusların artık Altın Orda otoritesinin ve gücünün sarsıldığı sinyallerine alışkanlık gösterip kendi kaderleri için önemli izlenimler aldığı bir dönem olmuştur. Emirler'in kendi çıkarları için attığı her yanlış adım Altın Orda Devleti içinde kargaşaya neden olmuştur. Dışarda ise Rusların bağımsızlığa giden yolunda önlerindeki sisin kalkmasına neden olmuştur. Emir Edige'den sonra devlet daha da çalkantılı bir döneme girerek parçalanıp bir avuç dolusu Hanlığa bölünmüştür. Bu suretle Ruslarda Moskova Knezliği etrafında toplanıp Çarlık kurma emelleri gütmeye başlamışlardır.

KAYNAKÇA

Ağaladağ S (2002) *Türkler Ansiklopedisi* (Moğol Devleti, Ankara).

Aka İ (1997) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Handmir, İstanbul).

Aka İ (2005) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Mirhand, İstanbul).

Akbaba DE (2013) Nogay Adı Ve Nogayların Kökeni Üzerine. *Tehlikedeki Diller Dergisi* 2(2): 233-42.

Akpınar A(2019) Nogayların Altın Orda Üzerindeki Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Konya.

Aliyazıcıoğlu Zİ (2019) Avusturyalı Diplomat Sigismund Von Herberstein ve Buda'da Osmanlı Elçiliğine Dair Anıları (1541). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 66 : 611-31.

Alpargu M(2007) *Nogaylar* (Değişim Yayınları,İstanbul)

Altınkaynak E (2007) Cengizname Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 7 (1): 1-20.

Atik K (2016)Çin Kaynaklarında Altın Ordu Hanlığı ve Cuçi Ulusu. *Crimean Historical Review* 1: 8-14.

Atik K (2018) Court Politics in the Mongol Empire from Ögedei until Möngke Social Sciences Studies in Turkey. Bloomington: Trafford Publishing : 14-28.

Atik K(2017),Dynastic Relations in East Asia Between the 10th-14th Centuries. PhD, Middle East Technical University, Ankara.

Atnur G (2017) Edigey Destanında Silahları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*58 : 217-230.

Beyani Ş(2015) *Moğol Devri İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).

Bezer GÖ (2010) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Nizameddin Şami, İstanbul).

Bilgin O (1988) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Abdürrezzak es Semerkandi, İstanbul).

Bilgin O (1993) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cüveyni Ata Melik,İstanbul).

Birtane ZS(2020) Muhammed B. Ali B. Muhammed-i Şebankarei Ve Mecma'u'l-Ensab Adlı Eseri. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Duğu Dilleri Ve Edebiyatları(Fars Dili Ve Edebiyatı) Anabilim Dalı,Ankara.

Bishi Y(1986) *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir (Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara).

Büyükyılmaz Y(2020) İbn'ü-l Esir (555-630/1161-1233): Hayatı,Eserleri Ve Tarihçiliği. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı ,İslam Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Can H (2018) İslâm Dünyasında Ansiklopedik Eser Yazımı Nüveyrî ve Ömerî Örneği. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(11): 23.

Cüveyni AAM (2013) *Tarih-i Cihan Güşâ* ,çev. Mürsel Öztürk,(Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).

Çolak S , Koç D(2021) Emir Nogay'ın Ak Orda Yönetimindeki Konumu. *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi* 3(2): 135-53.

Demir M(2007) İslam Ortaçağı'nda İnan Tarih Yazıcılığı. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 34 : 255-73.

Derin Paşaoğlu D (2014) Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rehtemür Ve Şirin Mirzalar. Tarih Araştırmaları Dergisi 33(56): 148-90.

Derin Paşaoğlu D (2021) Bozkır Kültüründen Ve Altın Orda Hanlığı'ndan Alınan Miras: Kırım Hanlığı'nda Kabile Aristokrasi Ve Karaçu Beyleri. Crimean Historical Review 1: 51-82.

Derin Paşaoğlu D (2016) Emir Edigü (Edige) Ve Oğullarının Nogay Ulusundaki Yeri. Crimean Historical Review 1: 28-64.

DİA (1992) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Balış ,İstanbul).

Dilek K (2010) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Şerefeddin Ali Yazdi, İstanbul).

D'ohsson ACM (2014) Moğol Tarihi, çev. Ekrem Kalan.(IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul).

Draman H (2007) İlhanlı Devleti Veziri Reşidüddin Fazlullah Hemedani (1248-1318)'nin Tarım Bilimleri Tarihi Açısından Önemi. Sosyoloji Dergisi 2 (15): 101-16.

Demir M(2007) İslam Ortaçağı'nda İnan Tarih Yazıcılığı. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 34 : 255-73.

Duri A (1995) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Emir, İstanbul).

Fähreddin R (2003) Altın Ordu Ve Kazan Hanları, çev. İlyas Kamalov (Kaknüs Yayınları,İstanbul).

Gülensoy T (1987) Altan Topçi , çev. Tuncer Gülensoy. Belleten Dergisi 51(199) : 19-66.

Hacı Ö, (2009) *Çengiz- Nâme* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara)

Işık A (2012) Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt Tevarih-i Reşidi'sinde Olcaytu Ve Ebu Sa'id Dönemlerine Dair Kayıtlar. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Şanlıurfa.

İspir A, Kurt(2014) Dünyayı Arşınlayan Üç Seyyah: Evliya Çelebi, İbn Battûta, Marco Polo Ve Seyahatnamelerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", V. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi, Mersin, Türkiye 15-17 Ekim.

Kafalı M (1992) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Batu Han, İstanbul).

Kafalı M (1993) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(Cengiz Han, İstanbul).

Kafalı M (1993) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cuci Han, İstanbul) .

Kafalı M (1970) Cuci Ulusu Ve Ak-Orda (Altın Orda),Gök Orda Hanlıkları. *Tarih Dergisi*, 24: 59-68.

Kafalı M (1971) Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu. *Tarih Dergisi*, 25: 179-88.

Kafalı M (2007) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Özbek Han İstanbul).

Kalan E (2020) Altın Orda'nın Ticari-Ekonomik İlişkileri ve Kent Kültürü (Yeni Saray ve Saray el-Cedid Örneğiyle), çev. Meltem Akıncı. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 3(2) : 469-73.

Kalan E (2012) Tarihi Kaynaklara Göre Cuçi Adının Kökeni ve Cengiz Kağan'a Oğul Olma Sorunsalı. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 27(1) : 119-30.

Kalaycı İ (2015) Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler). *Avrasya Etüdleri Dergisi* 45(1): 71-111.

Kalkan M(1996)Türk Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar Ve Menşei Meselesi. *Türk Kültürü Dergisi* 393: 11-18.

Kamalov İ (2008) Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı Ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde). Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

Kamalov İ (2015) *Altın Ordu Ve Rusya(Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)* (Ötüken Neşriyat,Ankara).

Kamalov İ (2007) *Avrasya Fatihi Tatarlar* (Kaknüs Yayınları, İstanbul).

Kamalov İ(2003) *Moğolların Kafkasya Politikası* (Kaknüs Yayınları, İstanbul).

Kamalov İ (2013) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(Yarlık, İstanbul).

Kamalov İ (2012) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Toktamış Han, İstanbul).

Kirli E (2019) Cengiz Han'ın Hayatı Ve Askeri Seferleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi* 2 (1) : 84-111.

Konukçu E (1992) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Berke Han, İstanbul).

Korkmaz T(2018) Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasında Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayı ve 'Kalendername' Adlı Eseri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5 (16) : 205-19.

Kurat AN (1972) *IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri* Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara).

Kurat AN(1987) *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara).

Oktay H(2007) *Ermeni Kaynaklarında Türkler Ve Moğollar* (Selenge Yayınları , İstanbul).

Özgüdenli OG (2005) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Moğollar, İstanbul).

Paksoy K (1999) İbn Kesir'in Hayatı, Eserleri Ve Hadis İlimindeki Yeri". Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Şanlıurfa.

Paydaş K, Bostancı F (2019) Han Sultan'ın Berke Han'ın Annesi Olup Olmadığı Hususunda Mutâlaalar. *Tarih Ve Gelecek Dergisi* 6 (4): 1344-55.

Saray M (1989) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Altın Orda Hanlığı, İstanbul).

Schamiloğlu U (2002) *Türkler Ansiklopedisi* (Altın Orda , Ankara).

Şimşir N(2010) *Rus Devleti Tarihi: XVI.-XX. yüzyıllar* (IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul).

Şimşir N(2019) XVIII. Yüzyılda Rus Tarih Yazımında Alman Bilim Adamlarının Tesir ve Yorumları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6 (5): 87-112.

Tanci EAMİB (2004) *İbn Battuta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut (Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul).

Tuğ K(2019) Özbek Han'ın Tahta Çıkışı, Özbek Kimliğinin Şekillenışı Ve Bazı Özbek Boyları. *Akademik Matbuat Dergisi* 3(2) : 49-56.

Tural M(2013) 13. Ve 14. Yüzyıl Avrupalı Seyyahların İnceleminde Türkistan, 11. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Celalabat, Kırgızistan, 10-16 Haziran.

Tuysuz ŞC (2004) İlanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar). Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Tarih Anabilimdalı, Erzurum.

Vernadsky G(2015) *Moğollar Ve Ruslar* , çev. Eşref Bengi Özbilen (Selenge Yayınları, İstanbul).

Vernadsky G(2011) *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak , Egemen Mızrak (Selenge Yayınları, İstanbul).

Yakubovskiy AY(2000) *Altın Ordu Ve Çöküşü* çev. Hasan Eren (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara).

Yalvar C (2018) Deşt-i Kıpçak'ta Kuman-Kıpçaklar Ve Moğollar. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi* 2 (3): 3-29.

Yuvalı A(1994) *İlhanlılar Tarihi* (Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri).

Yuvalı A(2004) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Mengü Timur, Ankara).

Yücel MU (2010) *Altın Orda Tarihi* (İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul).

Yücel MU (2010) *Moğollar Tarihi* (İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul).

Yücel MU,Saginayeva A (2020) , Altın Orda-Rus Mücadelesinin Edebiyata Yansıması: Zadoņına Destanı, *Bilig Dergisi*, 93, 152